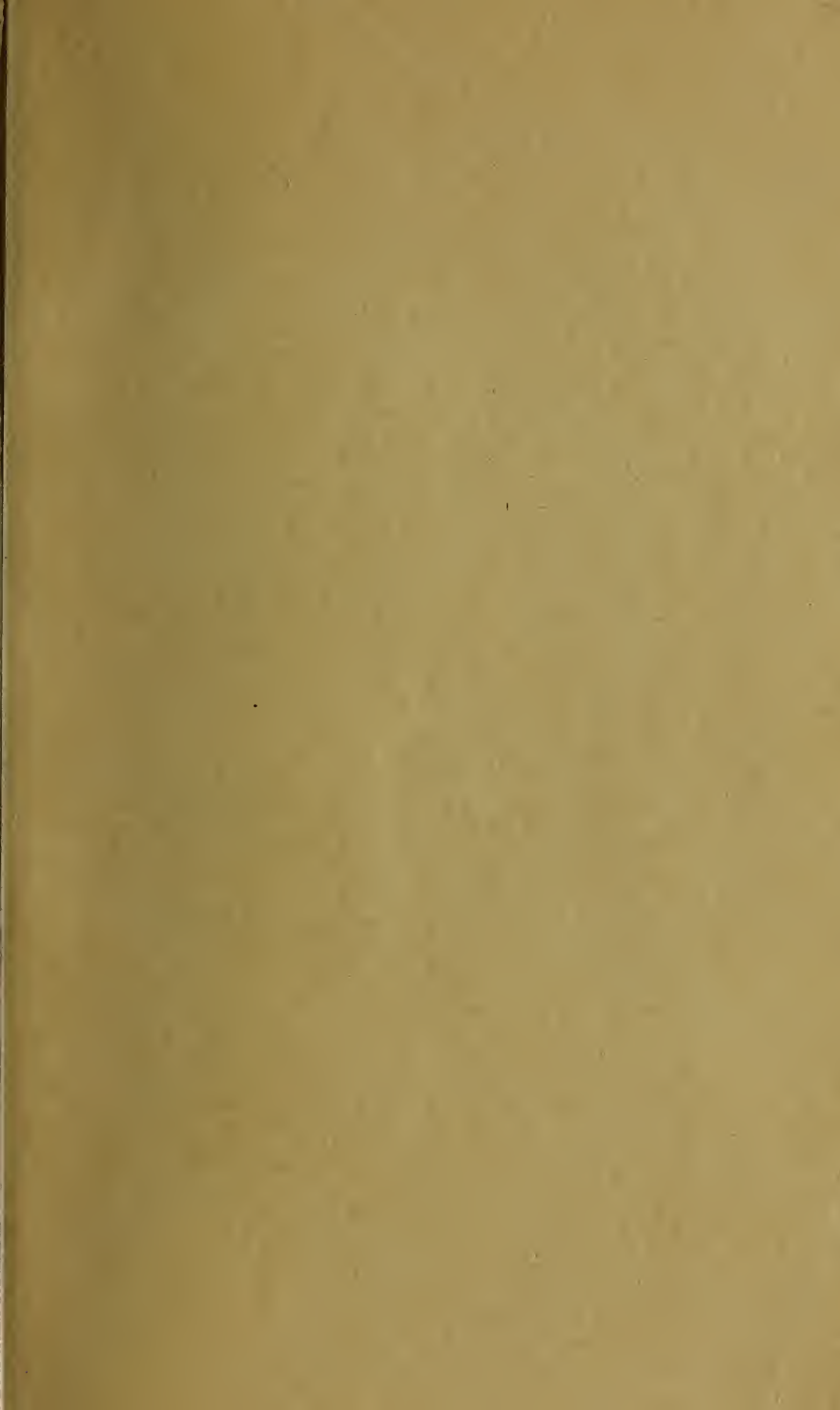

Ms 18070.302 B

DK Deinard, Ephraim
511 Masa' ba-hatsi ha-'i Krim
C7D28

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

ספר
מסע
בְּחֻצֵי הָאֵי קָרִים
כולל

מסעותי בחצי האי קרים ונוף מבריה , מלבוא ים השחור עד קצה ים האזאוווי וערבת נאנאיסק , כתיבת הערים החדשות והעתיקות למיום בא זכרן , בספרי דברי הימים , תכונת יושביהן , מעלליהם וכשרונותיהם ומצבם המדיני והמוסרי בכלל ומצב בני ישראל בפרט .

ונלזה אליו ציורים מתמונות הערים וההרים .

מאת

אפרים דיינארד

ווארשא

דרוק פאן אלעקסאנדער גינז , נאייע זיעלנא שמראסע № 37

שנת תרל"ט לפ"ק

Масса бахацы Гои Крымъ

т. е.

описание Крымскаго Полуострова

Соч. Путешественника

Э. Дейнарда.

ВАРШАВА.

ВЪ ТИПОГРАФИИ АЛЕКСАНДРА ГИНСА.

Новозельная № 37.

1879.

~~Hel 8453.20.15~~

HARVARD COLLEGE LIBRARY

GIFT OF

LUCIUS N. LITTAUER

1930

~~Hel 18070.302~~
B

Дозволено Цензурою.
Варшава, 18 Октября 1878 г.

DK
511
C7D28

מבוא

א

חצי האי קרים אשר בים השחור משך עליו עתה עין כל חכמי לב והנוסעים באיירופא, תחת אשר כמעט לא נודע שמו בארץ עד ימי מלחמת מלכי הברית בשנת 56—55—1854. החכמים והנוסעים המפורסמים עזבוהו, נמילי הכסף נסעו לאשכנז ולאיטליא להריק את אמתחותיהם אשר נלאו נשוא ברוסיא, וארץ חמדה הזאת (קרים) נשכחה באין משים לב כי יקר למצוא בכל מרחבי תבל מדינה קטנה, אשר חברו לה יחדו תן ונעם במדה נפרזה, דברים עתיקים יקרי הערך אשר לא יוקח סגור תחתיהם, ההאמינו מעולם אלה היושבים ספונים בהיכלי בערלין, וויען ופאריז, כי עוד כברת ארץ קטנה בירכתי ארץ רוסיא וצבי הארצות הַנְּהָ אשר לשמה ולזכרה תאות נפש כל חכם לב בארץ בימינו? מי הוא אמיץ הלב אשר קרא את דברי הסופרים הגדולים להרוסים: פושקין, מיצקעוויץ, מארקאוו וכדומה¹) אשר כתבו על אודות קרים, ונפשו לא תכסוף לראות בעיניו את אשר שמעו אזניו מדברי הסופרים המפורסמים האלה? נפש מי לא תערוג לראות בעיניו את חמדת הארצות הזאת, אשר דברי ימיה נודעים בשערי ספרי דברי הימים זה שלשת אלפים שנה? מי לא יתאוה לדרוך על אדמת הארץ העתיקה והנפלאה הזאת אשר מספר עריה היו מלכיה? ועמים רבים ושונים משכו עליה קוי ממשלתם: הטויריען, הסקיטים, הלאנים, ההונים, היוונים, הכוזרים, הקימערין, הגענואזים, הטטרים, התוגרמים וכו'. מי לא יאבה להביט בהדרת הכבוד על המערות הנושנות והמצבות העתיקות אשר הדרת השייבה חופפת עליהן זה אלפי שנים ולא נודע יד מי תלה בהן? מי לא יתפלץ בהביטו על הסלעים הנוראים ועל ראשי ההרים הגבוהים התומכים עבי שתקים בחוסן תלפיותיהם ועומדים כענקים מול כל סער וסופה זה אלפי שנים וכל סערות תבל קצרי יד הנה לנגוע בם לרעה? מי האיש אשר יביט במנוחה על האדמה הזאת אשר רותה נפשה מדם חללי אדם אשר נפלו בידי הפראים העריצים והיו לברות למו בימי קדם? לב מי לא יקרע לגזרים בזכרו את גואלו ורעהו, אשר נפל חלל על מרומי

¹ Отечеств. записки 1867. חלק 1

שדה קמל כאשר לחמו מלכי הברית על סעוואסטאפאל המבצר הנורא בכל מבצרי הבת רוסיא? את כל אלה אם תזכור קורא נעים! אקוה כי תקרא את ספרי בשים לב. הן הנוסעים הרבים, והבאים לרחוץ במי הים למצוא רפאות תְּעֵלָה, איש איש מורה דרך בצלחתו, איש איש יבקר את המקומות הנודעים והדברים העתיקים הראוים לשית לב עליהם, רק הנוסע העברי אשר לא יבין זולת שפתו, כאשר יבוא כן יצא ולא ידע עד מה, ולמען אחינו אלה אשר גם נפשם תכסוף לדעת את כל מוצאי ומובאי האי הנחמד הזה, למענם כתבתי את ספרי זה, אולם לא העתקתיו מספרי העמים, ולא נשענתי על ספרי רוסיא ואשכנז, אשר היו לי לעינים על דרכי, כי לא השכתי כל עמל ותלאה ללכת ברגלי לתור את כל חצי האי קרים, עליתי הרים, ירדתי בקעות, לא היה דבר אשר לא שמתי עיני עליו, וכל אשר היה לאל ידי לעשות עשיתי, ועל פי עצת חכמי לב ראיתי להוסיף בו עוד דברים הנוגעים ולהיהדות אשר לא ימצא הקורא כזאת בין כל המון מורי הדרך בשפות העמים.

ועתה קורא נעים! קח נא את ספרי וקרא בו, והיה כי ימצא חן בעיניך וזכרת גם את יוצרו מרחוק, את

המחבר

סעוואסטאפאל בעשירי לעשירי התרל"ד.

תולדות הטורים

בקרים *

חיי הטורים המדיני שונים בכלל ובפרט מחיי ותולדות כל העמים ללשונותם ולגוייהם, כל העמים ילכו איש בשם אלהיו ודבר אין לחייהם המדיני עם הדתי, ולא כן חיי הטורים המדיני קשורים ודבוקים בחייהם הרוחני, הקוראן הוא ספר הדת לחייהם הרוחני והוא גם יסוד ושרש לחקי המדינה ועל פיו יצאו ויבואו כל מאמיני מחמד בכל עלילותיהם בארץ, והנה ידענו כי בימי ממשלת, צינגיז-חאן¹ וימים רבים אחריו היה להם ספר החקים, "יאסא" לעינים, הספר הזה כולל חקים נוראים אשר יפילו חתת על כל עושי עול מאיזה מין שיהיו, וברבות הימים נתקבל הספר הזה לחוק ולא יעבור גם אצל-מלכי הטורים בקרים.

נודע לכל כי עוד בראשית צמיחת דת מחמד נפרדו מאמיני תורתו לכתות שונות, הכתות הראשיות הנה, כת השעיתים וכת הסוניטים² וכל יושבי תוגרמה יתחשבו אל הסוניטים, ועל דגלם יתיחשו גם טטרי קרים.

כבר מאד להגיד אל נכון באיזה זמן קבלו טטרי קרים את תורת דת האיסלאם, אמנם זאת ידענו ברור כי עוד זמן רב טרם באו לקרים כבר היו ממאמיני מחמד, ובבואם לקרים הספיקו להפוך משרש את עבודת האלילים אשר נשקעו בה רבים מיושביה הפראים, להאמין באל אחד ומיוחד כמוהם.

כל כותבי קורות עולם יעידו ויגידו פה אחד כי ספרי החקים למלכי הטורים בקרים נוסדו על אדני הצדק והיושר, הסופר, פיוסאנעל³ אשר

¹ המלך הזה היה המושל על אדמת חפי נהר וולגה, והטטריס בני עמו נקראו בשם הכולל "הכל הזהב" Золотая-орда, יען כפי הנודע ישב החאן על שק מלא זהב במקום כסא המלוכה.

² על דבר שמי הכתות האלה דברתי בספרי "משא קרים".

ראה בעיניו משפטי התוגרמים והטטרים ימלא פיו תהלת האחרונים, הסופר מיכאלאן מליטא נתן היתרון למשפטי חקי הטטרים על חקי ארצו, ואמנם כן, כי בעוד אשר רוב ממלכות הארץ משלו ביד הזקה על עם מרעיתם בממשלה בלתי מגבלה הנה משלו מלכי הטטרים בממשלה מגבלה מאד במשפט וצדק, אשר על זאת נאווה להם תהלה מפי סופרי דברי הימים באמת ובתמים.

ראש אשר ממשלת מלכי הטטרים בקרים היה כי היו בכל עת ובכל זמן לעם אחד, ולא התפרדו לנסיכות קטנות ככרוב ארצות איירופא בימי הבינים. המלך [האן] היה בכבודו ובעצמו ראש השופטים, ובהיכלו ישבו הזרים כסאות למשפט, ואיש לא ערב להרוץ משפט בלי הסכמת המלך, ומלבד אלה הושיב שופטים בכל ערי ממשלתו, והשופטים האלה נקראו בשם, קאדי, ובית המשפט נקרא בשם, קאדילין, ועוד בימי Peussonnel במאה הי"ח למספר הרגיל נמצאו ארבעים ושמונה בתי משפט כאלה בקרים, ותחת פקודתם עמדו אלף ושש מאות וארבעה כפרים, ומלבד ההאן נמצא עוד אחד נשיא להם ומשנה להאן אשר בכל תהלוכותיו התנהג בהוד והדרת מלך, ותחת פקודתו היו חמשה שופטים גדולים אשר אליהם ולמשפטם ייחלו רק בני האצילים, וכל דבר חק ומשפט לא יצא לאור בלעדי הסכמת ראש כהני הדת [מופטי] ועל פי רוב דעות, ומלבד אלה נמצא עוד בית משפט מיוחד בשם, בית משפט כהני הדת. הכהנים האלה אשר השאירו כבודם וזכויותיהם ליוצאי תלציהם, פרו וירבו מאד ברבות הימים עד כי היו למספר רב ועצום ונפלגו לארבע מפלגות שונות, וגם לבני אמונות אחרות היו בתי משפט מיוחדים כן להעברים וכן להנוצרים, ולא נגרע מהם מאומה מכל זכות המדינה כליתר התושבים, ורבים ממלכי הטטרים נתנו ליהודים זכות מיוחדת עוד על יתר האזרחים, [ראה בספרי משא קרים צד 22—121].

ראשי השופטים אשר הושיב המלך בערי ממשלתו הגדולות, באחציסאראי, גוולוא, [איוופאטאריע], אָר־קאפי, [פערעקאפ], ואקד מעטשעט [סימפערפאל], והשופטים אשר הושיב השולטן מתוגרמה — אשר משל על החפים הדרומים בקרים — בארבעת הערים, קאפֶּאָ, סודאק, מנגופ, ויעניקאלע, לא היתה לאל ידם להרוץ משפט מות על איש, והדבר הקשה הביאו אל השופטים אשר ישבו בהיכל המלך, ואחרי אשר הצליח להטטרים לכונן את עריהם בסדר ומשטר ישר ככל העמים הנאורים בעת ההיא, יסדו להם בית משפט מיוחד בשם, בית משפט פקידי העיר, וכל ריב אשר היה בין איש לרעהו, מיושבי הערים הביאו אליהם ולא לבתי משפט הראשונים אשר נוסדו מטעם המלך, אך גם הם לא יכלו להרוץ משפט מות לאיש, ובכל זאת הושיבה הממשלה אחד מפקידיה

בכל אחד מבתי משפט האלה להתבונן על פקידי הערים לבל יוציאו משפט מעקל .

בבית משפט העליון אשר בהיכל המלך ישבו גם שרי הצבא ופקידים שונים, ושם תרצו משפט אם לצאת לקרב או לחרל, והיה כאשר חרצו השופטים משפט לא היתה לאל יד המלך לשנותו ביד חזקה בלעדי אם הסכימו לזה רוב הנאספים מרצון נפשם .

העברות החמורות [Уголовные] אשר נענשו המטרים עליהן עונשים קשים או גם משפט מות, היו : הכופר בדת, הגנב, הנואף, הרוצח, החומס והשותה שכור, האישי הכופר בדתו נהרג בלי חמלה אם לא מהר לשוב אל ד' כרגע, והאשה נאסרה בכלא ובכל יום הכזה לִט מלקות עד אשר תשוב לדתה בכל לבבה, הנואף אשת רעהו נענש בענש מלקות ובסקילה — על פי משפט הקוראן, — ואת הנסקלת העמידו בבור עמוק עד החזה, ובכל עת היתה יד העדים ראשונה להמיתה, האישי אשר גנב איזה חפץ אשר סחירו עלה לערך שמונה שקל כסף, קצצו את ידו הימנית, והאישי אשר חמס עשה ואת נפש בעליו לא לקח, קצצו את ידו הימנית ורגלו השמאלית, ואם רצה את איש נשפט במשפט מות, אם הרג את רעהו בצדיה נשפט כעֶפ דת תוהֶק, עין תחת עין, כאשר עשה כן יעשה לו, אך לפעמים לא רחוקות קרה כי הרוצח או קרובי הרוצח נתנו כופר נפשו למשפחת הנרצח מאה גמלים ומהם חמשה ועשרים בני שנה אחת, חמשה ועשרים בני שנתים, והנשארים מבני שלש וארבע שנים, ואם הרג את רעהו בשוגג עליו גם כן לשלם כפר ולהוציא את כל עבדיו לחפשי, וההורג עבדו לא ישלם מאומה .

האישי אשר שתה יין עד לשכרה במקום רואים או בימי הצום הקדוש, ראמאזאן, נענש בענש מות או בשמונים מכות על גוו, אך לפעמים לא רחוקות פרצו את החק הזה, ורבים מיודעי ומלומדי בדתו האיסלאם ובראשם בורגאן־עדין התאמצו להראות כי נאסר להם רק יין ענבים ולא יין דגן עֶפ תורת מחמד, וכן נענשו בעונשים קשים כאלה גם מעירי עדות שקר, אפס רק לעתים רחוקות נענשו העוברים על עבירות כאלה, הגנב לא נענש רק אם נתפש בכף ועל זאת העירו עדים נאמנים, וגם זאת רק בתנאי אם הודה על עונו, ואם הגיד באזני השופט כי לא, גנב" כי אם, לקח את החפץ ההוא אין בו עון, ולדעת בורגאן־עדין הנזכר, אם שני גנבים עשו חוזה, והאחד עלה לאחד הבתים וגנב שם חפץ והשליכו דרך החלון למען יקבלהו רעהו, אין להם משפט גנבים, הנואף נענש בענש מות רק אז, אם באו ארבעה עדים נאמנים להעיד כי ראו זאת בעיניהם, והחוטא יודה על עונו, השכור לא נענש אם לא העירו העדים כי היה במצב כזה אשר לא יכול

להכיר בין זכר לנקבה, ואמנם מלבד בדבר הזה היו החוטאים מעטים מאד בערך אל העמים האחרים.

מלכי הטטרים אף כי היו נוראים על כל סביבם במלחמותיהם כנודע לכל קורא ספרי דברי הימים, בכל זאת — לפי עדות סופרי ימי הבינים — שרו למשפט על עבדיהם ולא הכבידו עליהם משא ממשלתם כיתר המושלים בעת ההיא, וכעד נאמן לזה הוא, כי לא מצאנו מעולם בקרים אנשים המתפרצים מפני אדוניהם אף לא אחד המורד במלכו. אם חרץ העם ובראשם הפקידים הגדולים משפט כי נכון לצאת לקרב, לא היתה לאל יד המלך להפריעם ממועצותיהם. הירא ורך הלבב במלחמה נענש קשה, והנם מהמערכה חתכו את בטנו ויוציאו ממנה את קֶבְתוֹ ויתלוה על ראשו לאות חרפת נצח.

אם אמנם הגדנו כי בכל משפטי הממשלה היה להם הקוראן לעינים, אפס יען משפטי הקוראן קצרים ומגבלים וחקים רבים המתחדשים לרוח העת יום יום חסרים בו לגמרי, על כן יסדו להם גם ספר חקים מיוחד בנוגע למשפטי האזרחים Гражданскій Уставъ, וכל סעיפיו נוסדו על הנסיון היומי המתחדש לרגעים, עד כי ברבות הימים היה לספר גדול הכמות מאד, אך לדאבון לב קוראי הדורות נאבד הספר הזה מן העולם, ורק איזה סעיפים ממנו נמצאים מפוזרים בספרים שונים בכ"י הנמצאים ת"י ראש כהני הרת [מוֹפְטִין] בסימפּעראפאל, אך גם מהמעט הזה הנשאר לפליטה משני הזמן נוכל להחליט כי לא חסר להם מאומה אף ממשפטי האזרחים בימינו אשר כבר עלו העמים למדרגה גבוהה במעלות ההשכלה, ויותר נפלא כי חקי האזרחי אצל הטאטארים בקרים יש להם השתוות גדולה את חקי כל ארצות המחמדים, עד כי בצדק גור אומר אחד החכמים, כי כל ארצות ממשלת המושלמנים הנן רק חלקי ממשלה אחת גדולה או יותר ברור כאברים שונים בגויה אחת אשר תחיה את כלם ¹).

באוצר הספרים העתיקים אשר להממשלה בסימפּעראפאל נמצאו יותר משתי מאות כ"י הכוללים משפטים וחקים שונים למיניהם, אשר יפיצו אור בהיר על מצב חיי הטאטארים החומרי והמוסרי, בין סעיפי החקים האלה נמצאו דיני האישות הנוסדים על חקי הצדק והיושר, על פי החק יכול הטטרי לקחת לו ארבע נשים וכל אחד מבניו אשר ילדו לו נשיו יכלו גם המה לקחת להם נשים כמספר הזה, ואם גם המה הולידו בנים בחיי אבי אביהם לקחו כלם חלק בנחלת אבי אביהם אשר נחשב כל ימי חייו לראש בל המשפחה בכל עסקי הבית, והבנות לקחו חלקן בהנשאן לאנשים,

¹) Journal, Asiat, 1843—140.

ובכל זאת נמצאו בהם רק מעטים אשר לקחו יותר מאשה אחת, ואף רבים ממלכיהם לא לקחו נשים רבות, ונשיאם מוראד גיריי חאן לא לקח רק אשה אחת.

בחקי הנשואין נפלגו טאטארי קרים מיתר טאמיני מחמד. נשואי-אזרחים Гражданскій брак אשר נתחדשו בימינו בארצות הנאורות כבר נהגו בהן הטטרים לפני שנות מאות, התחייבות הבעל לאשתו נעשו על פי משפטי הממשלה. כל מנהגי החתונה לא נעשו בבית התפלה, והבעל או האשה אשר לא קימו התנאים אשר התנו ביניהם על פי חקי הממשלה נאלצו לשלם כסף ענושים, ולזאת קראו, מאגר, וכן לא נהגו טאטארי קרים לקנות בנות תן מידי הוריהן ולתת שלוחים [קאלים] לאבותיהן כאשר יעשו כל המושלמים בארצות אחרות, כי אם הבעל הביא את עשרו וכלי ביתו לבית האשה, וגם אבותיה נתנו לה נדה [ניקואח] כחק לכל העמים הנאורים, וכן נמצא סעיף אחד בספר חקי האזרחים, כי אין רשות לאבות הנערה לתתה לאיש נגר רצונה — כנהוג בין המחמדים בארצות אחרות, — והאיש אשר נפשו חשקה לקחת לו בתולה מעמיו שלה אליה איש לדבר בה, בבוא האיש עמדה הנערה תחת הקיר או מעבר להמחסה [שירם] ומשם הודיעה את דעתה אם תבחר בו או לא, האיש שאל אותה שלש פעמים, ואם חפץ תחפץ בו הושיטה כנף בגדה מבעד המחסה לאות רצון, ולא? נאלמה דומיה, ואם עת דודים להנערה הגיעה, אז היתה החובה על אבותיה לתתה להאיש האחרון אשר יחפוץ בה, יען לחטאה גדולה נחשבה זאת לפני האלהים אם תשב ימים רבים בבתוליה ולא תלך בנים. הנוצרי אשר המיר דתו בדת מחמד לא יכול לקחת לו לאשה בת אחד המאמינים [כן יכנו המחמדים את עצמם] עד אשר יעברו שבעה דורות.

אחד מחקי הנשואין הוא: על הבעל לדעת את אשתו בכל יום השני, ואם לא מלא זאת, או לה המשפט להביאו בפלילים כי לא מלא חובת הבעל לאשתו, ואולי היתה הנסיבה לחק הזה יען לקחו נשים הרבה. . . . ובכל זאת קרה רק לעתים רחוקות כי ישפט הבעל את האשה, וכן לא נשמע כי יגרש הבעל את אשתו, אף כי חקי הגירושין קלים מאד עד כי יוכל לגרשה אף בלעדי ידיעת כהני הדת, רק אם יאמר לה שתי מלות, הנך גרושה!

מכל דברי הריבות והמשפטים אשר הובאו לפני השופטים הממוצעים [קאדי] אשר נשארו ביריגו בכי, נראה ברור כי שופטיהם בימים ההם שפטו כמשפט שופטי-השלום בימינו ברוסיה, ולבלתי הלאות את הקורא לא הבאתי בזה איזה דוגמאות מהן.

כבר אמרנו כי הנוצרים אשר ישבו בקרים תחת ממשלת מלכי הטטרים היו בגאון שלות השקט ולא נפל צרור ארץ מכל משפטי האזרחים

אשר נתנו להטטרים, ומעולם לא אלצו אותם להמיר את דתם, והחאן האדזי דעוועלט גיריי האוהב שלום תמך את הנוצרים בכספו לבנות להם בתי תפלה ובתי נזירים, וכן נתן זכויות מיוחדות לכל העמים החוסים בצלו, וכן עשה גם בנו מענגלי גיריי אשר מלך עד שנת 1515, ומעולם לא נשמע כי מלכי הטטרים גרשו איזה עם או שבט מהסתפח בארצות ממשלתם, כאשר עשו מלכים רבים לאחינו אשר לא מצאו מנוח על כל מדרך כף רגלם, רק אחרי אשר התגרו הגענוואיזים הנוצרים מלחמה את תוגרמה האדירה, אז בא באמת הקץ לשלוח הנוצרים, כי התוגרמים לכרו מהם את עריהם הבנויות על חפי קרים הדרומים, והגענוואיזים מלטו את חייהם אל כל אשר נשאם הרוח, ובכל זאת גם אז לא נגעו מלכי הטטרים בהנוצרים, ורק מלכי תוגרמה אשר משלו על החפים הדרומים רעצום וירוצצום בעז ידם.

בראשית המאה המ'ז נמלך עליו לב ראשי כהני דת הנוצרית [מיטראפאליט] בקרים לשלוח נזירים לכל אחיו הנוצרים בקרים ובארצות אחרות, וביחוד לרוסיא לקבץ כסף נדבות בעד בתי התפלה והנזירים אשר ירדו פלאים — לפי דבריהם — ויוציאו חק כי כל אחד מנוצרי קרים ישלם להם שקל כסף אחד לשנה, ומכתבי מליצה נתנו בידי השלוחים המדברים גבוה על האמונה והדת, ואף העניינים בהם נאלצו לשלם את המס הזה, אך מאשר לא השיגו רשיון הממשלה לקחת ביד חזקה, נאלצו להטיף ולדרוש בבתי התפלה ולהוכיח את אחיהם אשר לא אבו לתת להם את המס ההוא, ובראות העם כי הכהנים מכבידים אכפס עליהם חדלו מבוא אל בתי התפלה, וברבות הימים נפל כבוד האמונה והדת בעיניהם מאד, עד כי החלו גם המה לקחת נשים הרבה נגד חק דתם, והכהנים לא הניאום מעשות כדבר הזה יען בזאת שמן חלקם לקחת מתן מהבעל אשר לקח נשים על נשיו, עד כי התוגרמים רעמו פנים על הדבר הזה, ויתנו חק כי הכהן אשר עבר ואשם להביא במסורת הנשואין את אחד הנוצרים אשר לקח אשה על אשתו לא יקבר על פי חקי דת הנוצרית.

אם אמנם יש מהנוסעים אשר תארו לנו מצב הנוצרים בקרים מורה מאד, אבל דבריהם לא יעמדו לפני כסא הבקרת, יען נדע נאמנה כי יד הכהנים היתה בזה, המה העירו חמלת הנוסעים בספוריהם המבהילים על דבר תלאות הנוצרים, ובזאת הצליחו להעיר רגשי חמלה בלב מלכי הסלאווים לשלוח להם כסף עזר כאשר ידענו כי מלכי רוסיא התחייבו לשלוח להם נדבתם חמש עשרה רובל כסף לשנה, וכן שקר הדברים אשר ספרו להנוסעים כי הטטרים התכו את לשון הנוצרים אשר דברו בשפת אבותיהם, או התנפלו על בתי תפלותיהם לשלול שלל ולבזו בו ואת בתי התפלה וספרי קדושיהם הציתו באש למען תכחד דת הנוצרית מארצם, כל הדברים האלה ודומיהם

לא היו ולא נבראו, כאשר יעידו סופרי הנוצרים הנאמנים בעצמם, הטטרי לא יכול לבוא לבית תפלת הנוצרים אם לא לקח רשיון על זה מאת הכהן הראשי [מיטראפאליט], וכן לא היתה לאל יד הטטרי ע'פ חקי הממשלה לאלץ את הנוצרי או את היהודי לקבל דת מהמד, וכן יכלו היהודים והנוצרים לקנות להם עבדי עולם — רק לא מן המושלמים —, אבל סופרים ונוסעים אחרים אשר ראו או שמעו מתלאות הנוצרים בקרים בלבלו הרברים בין הנוצרים האזרחים והשבויים במלחמה, ועל אלה האחרונים הכבידו עלם מאד באמת. והנה מהנוגע להאזרחים נדע רק מדברי המיטראפאליט סערפאפ'ים אשר כתב להקיסר מיכאיל פעאדאראוויץ כי בשנת 1634 התנפלו הטטרים לשלול שלל בבית הנזירים ס'ט געארג. וגם בזה יחשדהו סופרי הנוצרים כי הפריז על המדה לספר באוני הקיסר דברים מבהילים למען העיר בלבו דגשי חמלה ולשלוח לו כסף, ומה גם כי מעולם לא נעשה כדבר הזה בדעת ורשיון הממשלה, ואם קרה כדבר הזה פעם אחת או שתיים, אך הנוכל בעבור זאת להאשים את הממשלה?

כל סופרי קורות הטאטארים הקרימים יעידו פה אחד כי הטטרים בבואם לקרים בפעם הראשונה כבר היו מצוינים בחכמה ככל העמים הנאורים בעת ההיא. העיר, עסקי-קירים" [קרים הישנה] בירת ממלכתם היתה אחת מהערים הגדולות והיפות באזיא, עד כי רוכב מהיר על סוס ערבי לא היתה לאל ידו לסבב אותה במשך חצי יום, בה נבנו בתי תפלה [מעצעמין] גדולים ויפים מאבני שיש, בתי מדרש לחכמות שונות, בתי חולים וכו', המסחר עלה למעלה ראש, וכל בני העמים השונים היו שם בגאון שלות השקם ואיש לא נגע בהם לרעה. בשנת 1500 בעוד אשר לא היו עוד בתי מדרש גדולים [אוניווערויטעמען], בערי ממלכות איירופא הגדולות, כבר נוסד בית רם ונשא כזה בבאחציסאראי ע'פ פקודת מענגלי בן האדוי דעוועלט גיריי האן, כאשר תגיד לנו מפרש הכתובת החרותה על אבן אחת בחומת בית מדרשם היום בקצה העיר, ובתי ספר רבים לעם היו בכל עיר וכפר, כאשר יעידו גם הרוסים אשר כבשו את חצי האי קרים במאה העברה אשר ראו זאת בעיניהם, ועוד היום אין עיר וכפר אשר לא ימצאו שמה איזה בתי ספר, כי למיום ידע הנער קרוא אבי ואמי ישלחוהו ללמוד בבית הספר (בלשונם מ'ד'רש), ראשי הלמודים בבתי ספר האלה המה למודי הדת ושפת ערבי ופילוסופיא, ובאלה בלו רבים מחכמיהם את ימיהם, למודי אריסטוטלום וסאקראט היו נר לרגליהם ועלילותיהם. מוהמדריוז בספרו, שבעה כוכבי לכת' מזכיר בחרדת הכבוד את החכם הטטרי, אברול עזיו עפענדי' וירוממה על בעד חכמתו בפילוסופיא האלהית, [במאה הי'ז למספר הרגיל] עד כי גדולי חכמי זמנו ירדו בעמל גדול לסוף דעתו, מובן מאליו כי להמון העם לא היה כל חלק בהכמתו, ורק מעט

מוער חרדה אל מעון כהני הדת אשר יכלו כל ימיהם בלמודי ספרי הערביים. ממצבות מלכי הטטרים בבאחציסאראי נוכל להוציא כי גם סופריהם הביטו על חיי האדם בארץ בעיני האימים, ראשית למודם: הוי בן אדם! אל תאמין בעצמך, השתדל לבל ימשכוך תאות העולם הזה, ואם לא היום הלא מחר תראה ותוכח כי הכל הבל, רבים היו מלכים ורוזנים אשר שמו בארץ משטרים וכלם עזבו את רכושם ותענוגות בני האדם אשר התענגו כל הימים וילכו בדרך כל הארץ, כל תענוגי העולם ומנעמיו המה: סיר פרחים אשר רק עלים אחדים ממנו יציצו פרחים אך גם הפרחים המאושרים האלה כרגע ימלו, אשר על כן לשוא ישמח האדם באֶשְׁרוֹ, כי אין דבר ואין הפך נצחי בעולם, כן אך הבל יתענג האדם על יפי תארו, כי כעל איש משחת המראה כן גם עליו יתענגו התולעים. — המות זה הוא חלק כל האדם כוס הוא אשר ממנו ישתו כל החיים והשואל בית מנוס הוא לכל האדם⁽¹⁾ חיי האדם על הארץ הוא כבבית מלון צר, וחיי האדם בקבר הוא ככר רחב ידים ונצחי⁽²⁾, בכר נרחב הזה נמצא ערך גן אלהים אשר בו יתענגו הצדיקים והישרים בלבותם וכו'! והנה אם אמנם לא נוכל להוציא דברים אמתים וחזקים ממליצות החותרים על המצבות הגיוני נפשם בעד בצע כסף, אך לא כבד הוא למצוא בהן ציור מה מְהַלֵּךְ הגיוני העם ודעותיהם, הנובעים ממקור הפילוסופיא הערבית אשר בנתה לה בית נאמן בקרים ואשר משכה אתריה לב כל העם עוד במאה הי"ז, בעת אשר כל חכמי איירופא שלחוה כבר לנפשה.

הספרות הטאטארית — מלבד בספרי פילוסופיא — עניה היא מאד, ספרי דברי הימים מעטים בה מאד, ומסופרי קרים הנודעים לנו המה: ראממאל-הארזא, מוחמד ריוז, ועוד שלישי אשר כתב דברי ימי מלכי הטטרים בקרים אך לא נודע לנו בשמו, וע"פ עדות הסופר, דעגין נמצא עוד סופר דברי הימים בקרים, והוא: עברול בן מוחמד אשר היה נציב עיר כפא בשנת 1610, ומוחמד ריוז מזכיר עוד שני סופרי דברי הימים: חייר-זאדע-עפענדי ועברול-זועלי-עפענדי, אשר כתבו תולדות קרים בחצי המאה הי"ז, וכאשר הודיעני הר"א הרכבי נמצא באוצר ספרי הקיסר ספר, דבר שפתים לר"ד לחנו בקורות מלכי הטטרים בכ"י.

הסופר ראממאל-הארזא אשר חי בחצי המאה הט"ז בימי מלוך החאן סאגבי-גיריי, כתב על ספר את כל הקורות אשר קרו בימיו ובימי החאן הזה. ביחוד שם עינו ולבו על עניני המלחמות ותוצאותיהן. מספרו הננו

(1) מלכת מוחמד גיריי.

(2) על מלכת סאליס גיריי חאן.

רואים כי, ההאן הנזכר בלה כל ימי חייו במלחמות שונות ויהי נורא למלכי
 ארץ. בכל עת אשר הכין את נפשו לצאת לקרב שפך לפני ה' שיחו
 להתודות על פשעיו, ובשובו משדה המלחמה חלק את השלל לאנשי
 החיל ושרי הצבא, לפי דברת הסופר הנזכר היה סאגיב גיריי גבור עריץ
 במלחמה ומלך נורא גם לכל עמו, המלך היה איש חכם ורודף צדק —
 יאמר ראממאל — וטוב ומטיב לכל עבדיו, עד כי בדבר הזה היה הוא
 האחד ואין שני לו; בימיו לא נכר שוע לפני דל, והנסיכים והפקידים היו
 חסרי אונים להציק להמון העם יען בימיו גם זאב עם כבש הלכו שלובי
 זרוע, הפקידים [בייא] ראו את פני המלך רק פעם אחת בשנה, וכאשר
 ישבו בחברתו לא הרגישו בנפשם אם חיים המה או לא, וכאשר קבלו
 הרשיון לשוב לבתיהם שלחו רץ לבשר את הבשורה הטובה כי הנם חיים
 ושבים לבתיהם בשלום'. . . . מכל דברי הסופר הנזכר הננו רואים כי
 הפריו מעט על המדה בתהלותיו אשר הלל את ההאן הזה. ובאחד מספוריו
 אודות המלחמה אשר לחם ההאן עם הטשערקעסים יספר, כי ההאן עם
 מתי מספר הכה לפי חרב המש עשרה אלף איש מהם, ומחילו לא נפצע
 אף איש אחד, ופעם אחת נמלך עליו לבבו להביא מלחמה בשערי רוסיא
 בעזרת איש אחד ביעלסקי שמו אשר ברח מפני חמת איוואן האיום, וההאן
 אסף חיל גדול מאד עד אשר רגזה הארץ תחתם, ובהחיל הזה הכין את
 נפשו לעבור את הנהר, אקא, וביעלסקי הבטיח לו להראותו מעבר בטוח
 על הנהר, עוד ההאן עושה הנה והנה להתקרב למאסקווא, והנה הנסיך
 באקייבייא מרד בו, וע"כ נאלץ לשוב לקרים, ואחרי כן כתב מכתב
 מלא חרפות וגדופים לאיוואן האיום ויעצהו לתת לאלהים תודה בעד המרד
 אשר מרד בו באקי ביי וע"י זה לא יכל לעבור את הנהר אקא ולעשות
 את ארץ רוסיא הרום לרגליו, הספורים המגזימים האלה יתנו לנו צדק
 לחשוב כי לא נוכל להשען עליו כעל סופר קורות עולם אשר עליו החובה
 לספר דברים ברורים ואמתים ולבלתי יתנוף לאחד מהצדדים, וע"כ קשה
 לנו להוציא משפט צדק על דבר תכונת רוח ההאן הזה על דברת ראממאל-
 זאדוא; אך לא כן הסופר מוחמד-ריווא, האיש הזה חי בסוף המאה הי"ח
 בו נמצאו באמת כל ההכנות הדרושות לסופר דברי הימים, ספרו, דברי
 מי קרים הכללים יצטיין ברוח הבקרת החפשית המרתפת עליו, וכל
 יבריו לא נבנו על ספורים והגדות כי אם על ספרים כתבי יד אשר היו
 לו לעינים, והכראנאלאגיע היתה נר לרגליו, הסופר הזה שם עינו ולבו
 יחוד על הקורות אשר קרו בימי שבעה התאנים לבית, גיריי, אשר על
 ין קרא את שם ספרו, שבעה כוכבי לכת [אססעב-אססייארא] ולפלא הוא
 י החל לכתוב מזמן מענגלי גיריי ולא זכר את אביו, האדזוי דעוולעט-
 ריי ראש בית אבות למשפחת גיריי.

הסופר הזה ככל סופרי בני קדם החל את ספרו מזמן בריאת העולם וכל הדורות עברו לפניו כבני מרון בלי כל חדש עד בואו לראש מטרתו, משפחות הגי'רים'. וככל סופרי בני קדם ירבה כחול דברים על דבר ענין אחד עד אשר יהיה למשא על הקורא, רוב דבריו טובים רק על עלילות החאנים ודרכי חייהם, וקורות העם ומעשיו הוא בעיניו רק כענין אשר איננו שוה לבלות העת למענו, יען העם נתון הוא ביד התאן לעשות בו כטוב בעיניו, וכמעט אך לשוא נבקש למצוא קורות חיי העם גם בספרי הסופרים האחרים, ואולי היתה הסבה לזאת יען לא ראו כל חדש בהליכות העם, ובכל אופני דרכי חייהם יתנהגו כאבותיהם ואבות אבותיהם, ומד יודיעו את אשר לא ידע אף אחד העם? ובין כה וכה נשארו קורות חיי העם הזה הפנימים טמונים בערפל.

מהכתבות על מצבות קברי מלכי הטטרים בבאחציסאראי נוכח באמת להוציא ידיעות רבות הנוגעות לדברי ימיהם, וכן נמצאו דברי חפ' רבים תרותים על קירות היכל התאן — מלבד השירים וההגדות — אשר יוכלו להיות לעינים לכותב תולדותיהם, בהכתבות האלה נמצא תרות מעש כל האן ועלילותיו, מספר ימיו וימי מלכותו, שנת הולדו ומותו, יום הֶבְנוּו בתי התפלה ובתי הספר, עוד נזכרו שם אנשים שונים מרמי היחש אשר עשו להם שם עולם בין המון העם, אך על הסופר להיות נזהר להוציא הבר מן התבן, יען ע'פ רוב נכתבו ונחרתו הכתבות האלה בלשון מדבר גדולות ובמליצות רמות המפליאות מאד גבורות התאן ועלילותיו, חכמו וצדקתו, ככל בני ארצות הקדם אשר יליטו בלויי סחבות בתכריך בו וארגמן, כן למשל הננו קוראים על דלתות חררי היכל מענגלי גיר כדברים האלה: ההיכל הזה הוא להמלך המולך על שתי ארצות ביבש והמושל על שני ימים', ומזה אין כל ראיה עוד כי כן היה הדבר באמת וכן נמצאו כתוב על דלת חדר, קיריס-גיריי, צבי ממלכת קרים, מוש ארץ רבה, מקור העונה והנדיבות, צל חסדי אלהים בארץ, שור נא הנה פה כוכב מסשלתו עלה על חוג התהלה והתפארת ויופיע נהרה / כל רחבי תבל'.

הספרות המליצית אשר פשטה מלוא רוחב ארץ הקדם מצאה לה גם בקרים, רבים ממלכי הטטרים ופקידיהם השאירו אחריהם ספר מספרים שונים אשר יעידו לנו על הדבר הזה, מוחמד ריזא מעתיק בספ שירים רבים פרי מעשי ידי באטיר-גיריי, גאזיר-גיריי, סאפא-גיריי, וע רבים אשר יעידו נאמנה כי שירי בני קדם ומליצותיהם היו למנה לסופרי הטטרים, אם אמנם אלה האחרונים לא חדשו כמעט מאומד באשר משוררי ערב ופרס היו להם לעינים וכן התאטצו רק לחק מעשיהם, עד כי גם ספרי פילוסופיא נכתבו בשירים וחרוזים, רוב ש

משוררי קרים יכלכלו תהלות אנשים שונים, שירים על האביב והקיץ וכדומה, אפס גם שירים סאטיריים ובקרת נמצאו בהם המתארים לנו דרכי העם וחייהם, עלילותיהם וכשרונותיהם ורוח העת אשר חיו בה כותבי השירים האלה, האהר המיוחד במין משוררים כאלה היה, גאזי גירי חאן אשר מלך משנת 1588, בהתאן הזה נמצאו באמת כל הכשרונות וההכנות הדרושות למשורר נפלא, התאן הזה השאיר אחריו קובץ מאמרים ושירים שונים אשר קרא בשם הכולל, השושנה והזמיר [גיול ווע ביולביוול] ומוחמד ריזא הביא בספרו שירים ומאמרים רבים ממנו, הספר הזה יקר לנו מאד כן מפאת מחברו המלך אשר לא רבים היו אז גם בין מלכי איירופא אשר כתבו ספרים, וכן מפאת הבקרת החפשית המרהפת עליו, בספרו זה לא יתראה לפנינו בגאון מלך העוצר בעמו כי אם כאחד מסופרי העם יתאר לנו דרכי עמו ועלילותיו, מכל דבריו נראה כי לא מצא רוב נחת במפעלות עם מרעיתו, ובלי חנף ושפת חלקות יגלה מומי עמו ופקידיו, וכל היודע רוח ממלכה מחמדית יתפלא באמת על אמץ לב המלך החכם הזה להגיד פשעי עמו על פניו, בלי כל פחד ומורא הוא עורר חרב עמו על המלכים הבלתי מאמינים [הנוצרים] אשר לפי דבריו הם המה בעוכרי מלכי ארצות המחמדים, ורעתם תגדל מיום ליום עד אשר לא יתנו להאחרונים להרים ראש; וכן הוא מתאונן כי חצי האי קרים בימיו היא ארץ הרת כל ריב ומרון, שנאה וקנאה, ורבים החיים חיי אשר, בעמק הברכה לא ישימו לב להרעה המרחפת על פניהם. לגדולי שרי הממשלה הוא יועץ: לנתק אזני אלה מהפקידים אשר לא ידעו חקי ומשפטי הממלכה, כי זולת זאת סכנה עצומה מרחפת גם על פניהם, „ואם תשקטו במכונכם לבלתי עשות מאומה, והמריבות והקטמות יארכו עוד שני ימים אז תראו ותוכחו — יאמר התאן — כי יבוא הקץ גם לממשלתכם על העם, ואם לא תאמינו לי שאלו נא את פי קרוביכם הסובבים אתכם.“ — התאן הזה מרם עלה על כסא המלוכה דבר דברים כמתלהמים נגד המלכים אשר מלכו לפניו ובימיו, הלא כה דבריו: אחי ורעי! התעוררו נא לבל תאחרו את המועד, קמה העת אשר עלינו להזהר מאד, יען כל הרברים יגיעים, עולם הפוך אנתנו רואים, המלך הרודה כעת בממשלתנו אשר בצדק נוכל לכנותו בשם אוהב משפט וצדק מסר רסן הממשלה בירי עריצים, כל דורש משפט לא ישיגנו מרם יתן על פי כהני הרת, נציבי הממלכה יחלקו פקודות גבוהות לאנשים נבערים מדעת אשר לא ידעו מחקי הממשלה מאומה כאשר עמדו על המבחן, ואם יאמר איש להעיר אזניהם על זאת, לא ישימו לב יען כבר הסכימו להטות און לדברת הנפי לב אשר ישימו בחלקות להם, להוצאות התלמידים המקשיבים לקח בבתי הספר לא יוציאו מאומה — בלעדי מהכנסת בתי התפלה — מהכסף הנתון להם מאוצר

הממשלה טרם יקחו שלומים מהורי התלמידים, חכמים המה בעיניהם ועל כן יחוקו להם חקים ויעשו סדרים חדשים אשר יהרסום אחרי כן בידיהם, בחלקת שפתותיהם ישלחו מדנים וריב להפריד בין אחים ורעים, השייך-עפענדי יתעצב מאד אל לבו אם יעבור יום אחד אשר לא יקרא לאכול ארוחת הצהרים חנם, ובישבו כן תפוש ברוב שרעפיו בחדר מעונו ינבא לו לבו כי אסון כזה אולי יקרה לו גם ביום מחר, הנזירים אשר שמו מסוה קדש על פניהם ירכבו על סוסים מבית לבית כאנשי הצבא ערוכים למלחמה, ובמקום מגבעת-נזירים ילבשו כובע, בראשית כל שנה ושנה יגבו מס מאת העם למען מלאות מספר הכסף אשר לא הוציאו מעולם, האנשים המתים יגדלו לב לא יחושו אף להשיב תודה למטיביהם אם גם את נפשם יקריבו בעדם, והסכלים יתימרו לחכמים.

מלבדי שירי התול ובקרת כתב גאוזיגיריי גם שירי-עם רבים אשר יתנו לנו ציור נאמן מהיי העם בכלל וחיי המלכים ותענוגיהם בפרט, באהד משיריו יתפלסף על דבר הבלי התבל ואשרו אשר כחלום יעוף חיש קל יחלופו, ועצתו אמונה לרעיו ומיודעיו לבל יפתה לבם אחריהם, ובכל זאת הוא בעצמו לא ישלחם מעל פניו, ובימי חייו הקצרים ימהר לשבוע ענג ככל אשר תשיג ידו, ואחרי אשר יתאר לנו נעם האביב וכל מחמדיו, יאמר בשירו:

סורו מְנִי הוֹי! דְּאָגָה וְעֵצָבָת
הַבִּיטוּ אַחֵי! וְתִנּוּ אֵין קִשְׁבָת:
מֵה־נְחָמָד מֵה־נְעִים זֶה הַנְּעָר
הַמְגִישׁ מִמֶּסֶד לָנוּ, יֵין חָמֵר בִּישְׁעָר;
מֵה־טוֹב מֵה־יֵיף מֵרָאָה פְּנִיהוּ
כְּשׁוֹשְׁנַת הָעִמְקִים הִנֵּה תֶאֱרָהוּ;
בֶּן פּוֹרֵת עָלֵי עֵין
בְּהַגִּישׁוּ חֻכְלִיל הַיֵּין
לְפָנֵינוּ שְׂכּוֹרֵי יֵין.

זֶה הַיּוֹם עַת הִיא לְשִׁמְחָה
יִצְפָּצֵף גַּם הַזְּמִיר בְּפִחַ;
וְזִמְרָתוֹ הַנְּעִימָה מִשְׁכָּת
אוֹתֵנוּ הַבְּרָמָה לְלָכַת;
שֵׁם כָּל נְעָם הֵן גְּמָצָאָה
מִדָּם עֲנֵב גְּרוּהָ נִסְבָּאָה.

באחד משירי היין אשר כתב במליצה רמה ונשגבה, הציג לפנינו נער נחמד אשר הגיש לו קבעת מלא יין חמר, לא אוכל עוד לאהוב נער אחר — יאמר גאזי — אף אם יהיה יפה מבן המלך! לא אביט עוד פני-נער-אחר אף אם יאירו יותר מאור שמש! רק האהבה, זאת האחת דרושה לחפצי ולא יותר, האה, נער יפה עינים! אם גם לבך ישמח בעוצם אהבתי לך ולאדם שפתותיך, הנני שותה כוס זה כרנע בעד שלומך אף אם יהיה מלא ברם, לא אוכל לאהוב עוד איש זולתך אף אם יוף משושנה וריה לו כלבנון; לבי ונפשי נתונים לך, גם בימי רעה, בימי עצב ותוגה בך אהגה תמיד ולך אני לעולם;

המשוררים האחרים אשר יזכיר לנו מוחמד ריזא לא יוכלו להתחרות בשום אופן את החאן המשורר הנפלא הזה, ובכלל היו המשוררים רבים בקרים באשר השירה היתה אהובה מאד להטטרים, וכמעט לא חלף מקרה אחד אשר קרה בארצם אם לא השמיעו המשוררים שיריהם, אם גוע איש אחד נכבד בעמו היש קל עוררו כל המשוררים כנוריהם, ומכסף נחלתו אשר השאיר אחריו שלמו ביד נדיבה גמול להמשורר אשר הפליא לשיר מיתר רעיו, וזאת אשר עוררה רוח רבים לצאת בשיר, איש כי היה שמה וטוב לב או אמלל אשר נאנה מעצר רעה ויגון באו אל המשורר וישלמו לו מחיר ידוע והוא כתב למענם שירים כאות נפשם, ואיש כי אבה למלא שחוק פיהו על רעהו דרש מאת המשורר לכתוב למענו שיר-התולים להטיל קוצים בעיני שנוא נפשו, והשיר אשר מצא חן בעיני העם חיש קל עף מפה לפה ויהי למלה בפי כל, וכל איש יודע תפוש עט בכף מהר להעתיקו בקובץ שירים מיוחד, אשר על כן נשארו בידיהם קובצי שירים כאלה במספר רב מאד.

כבר אמרתי כי הספרות הטטרית יש לה השתוות גדולה עם הספרות התוגרמית, ובין קובצי שיריהם נפגוש שירים רבים ממשוררי תוגרמה, אף כי משוררי שתי הארצות האלה לא חדשו כמעט מאומה על מה שמצאו נכון לפניהם בהספרות הפרסית והערבית, בהמאה ה"ו נמצאו בתוגרמה — על דברת האממער — כשני אלפים ומאתים משוררים וביניהם גם נשים משוררות, ובמשך שתי מאות שנה מראשית המאה ה"ז עד המאה ה"ח היתה קאנסטאנטינאפאל להטטרים את אשר היתה אטהען להרומאים בימי קדם, או פארוז בעד יושבי איירופא בימינו, מוחמד ריזא יספר כי מלכי קרים הלכו תמיד ללמוד לשון וספר בקאנסטאנטינאפאל, וכלי ספק הלכו שמה גם רבים מחכמי העם וסופריו המשכילים להבין ולהשכיל.

הספורים וההגדות אשר ישמע הנוסע בארצות הקדם ימצאם גם בקרים בפי הטטרים במספר רב מאד, אין עיר ואין כפר, אין מקרה וחפץ אשר לא תלו עליהם המון הגדות מוזרות, ובכלל נוכל לחלק ספוריהם לשתי

פלגות, המחלקה האחת תכיל רק ספורים בדוים ומוזרות בלבנה, והשנית תכיל ספורים אשר קרו באמת, והמה ספורי אהבה, מקרה גבורים עריצים, והגדות אשר תוכלנה להתחרות את הראמאנען האיירופים, בהזיונותיהם אלה יתארו לנו, גבורים, חכמים, נדיבי לב, מהירים וחרוצים אשר נלכדו ברשת מקרים רעים ונוראים, ובחכמתם וגבורתם הצליחו לצאת למרחב, אך בהנשים לא יתלו כל כבוד חכמה או גבורה, ערמה וטומה, כאשר יתארו לנו הראמאניסטים האיירופים, ורק יפי תארן די הוא למשוך אחריהן את כל האדם, מלבד כותבי הזיונות כאלה נודע לנו עוד אחד, קער-אָגלו (בן איש עור) אשר עשה לו שם עולם במאה הי"ז על ידי הזיונותיו, וגם על דבר הספורים אשר יספרו עליו ועל סוסו העור אשר לגבורתו אין חקר.

למודי חכמת המשפטים (יורי) פשטו מאד בכל רחבי קרים, אך גם חכמות שונות זולת זאת לא זרו ליושבי קרים ומה גם להתאנים, כותב תולדות קרים, סעסטרענצעוויטש' יספר, כי קירים-גיריי האן עסק בלמודי חכמת הטבע, ההרכבה וההפרדה, חכמת התכונה והבניה, ומועצותיו בחכמת הנהגת המדינה וחפשיות העם בנויות על אדני השכל והנסיון, חכמת התכונה ביחוד ירבה על גפי מרומי קרת גם בקרים כמלפנים בארץ ערב. להטטרים בקרים היה לוח השנה מיוחד הנפלא במתכונתו, הלוח הזה נתחבר בקרים ונולד על ברכי התבוננת דקות ונסיונות רבים במשך תקופות שנים רבות, וביחוד דרושה עבודה רבה לזה להתבונן בכל פעם ופעם על המקרים והשנוים אשר יראו באקלים חצי האי הזה המתחלפים חדשים לבקרים, ולהגיד האותיות לאחור רק ע"פ הנסיון. מנין השנים ימנו הטטרים ככל המחמדים להגירי, והשנה הראשונה תחל משנת שמ"ז לאלף החמישי (586 לספנה"ז), השנה נחלקה ל"ב חדשים, אבל רק לענין דברי הימים, אפס המון העם חלקו את השנה באופן אחר, האביב יתחיל מיום כ"ג לירח אפריל וימשך ששים יום עד כ"ב יוני, ומן העת ההיא יתחילו ימי הקיץ וימשכו רק ארבעים יום עד יום הראשון לירח אגוסט, כ"ה ימים אחרי כן עד כ"ה אגוסט הנם יוצאים מכלל חלוקת השנה (אָגאָסטאָס), מן כ"ה אגוסט יתחילו ימי הסתיו ויארכו ג"כ ששים יום עד כ"ז אקטאבר, ל"ז יום עד 1 דעצעמבער אין להם כל שם מיוחד ובחלוקת תקופות השנה לא יבואו, מראשון לחדש דעצעמבער יתחילו ימי החורף הגדול וימשכו ששה וששים יום עד יום הרביעי לחדש פעברואר, ולמן העת ההיא עד 1 אפריל יקראו בשם, הימים הקטנים (קוצוק), ומן 1 אפריל עד כ"ג בו יקראו בשם הכולל, מארט', והימים האלה נחלקים לשלש תקופות; חורף הנשים הזקנות, חורף צפור הפסים, וחורף הפאטאטואיק, (מין עוף אחד): — הטטרים בקרים יסדו להם גם מגדל למצפה הכוכבים, והחובה היתה מוטלת על כהני הדת להתבונן על מולד הלבנה בימי ההג

וצום הראמאזאן, ולדבר הזה ביהוד פקדו דערווישים (נזירים) אשר במחיר העבודה הזאת היו הפשים מכל מס וחובת העם להממשלה, וכאשר נראה מולד הלבנה הודיעו חיש קל לראש כהני הדת, והוא הודיע להמלך, וכרגע ירו כל העם מקני הרובים או התותחים לבשר שמחתם.

בחכמת המוזיקא לא עשו הטאטארים תושיה, וכל כלי הזמר והשירה אשר היו והנם עוד היום בידיהם המה רק תוף (דאסול). מצלתים (דאריע) והצוצרה (זורנא) המחרישים און השומע והנפש היפה תקוץ בהם, הכמת הציור ופתוחי חותם גם כן לא מצאו מקום בקרים, יען הדברים האלה אסורים להם על פי הקוראן, ואם אבה האיש לפאר את ביתו בציורים עליו היה רק לצייר או לחרות מאמרים מהקוראן, וזאת היא הסבה אשר לא נשארו לנו תמונות מלכיהם, ורק המלך האחרון שאנג'יגיריי אשר היה שנוא העם יען אהב את כל החדשות אשר צמחו באירופא צוה לצייר את תמונתו בששר, ותמונתו נמצאה באוצר דברים עתיקים באדעססא, ועוד אחר, קיריס-גיריי התיר לנפשו לסור מתורת הקוראן ויצו לחרות על קיר היכלו ציור טמחזה התולדה, אפס תחת זאת הראו הטטרים את כשרונותיהם בחכמת הבניה וחרשת אבן, ועל זאת יעידו לנו תפארת היכל ומצבות מלכיהם. מענגלי-גיריי בנה לו היכל מפאר בכל הוד ותפארת היכלי ארצות הקדם אשר לא היה דמוינו בין כל היכלי מלכי איירופא, ומיניך שר יצבא הרוסים שרף את ההיכל ההוא בשנת 1740, אחרי אשר עזב מיניך את קרים הוקם ההיכל על תלו עוד הפעם כאשר היה קודם המלחמה, וביפיו ותבניתו לא חסר דבר מהראשון, בראשונה לא גדול היה ההיכל ההוא, אך ברבות הימים היה הלוך וגדול, יען כל האן הוסיף בו איזה חדרים, וכן נשאר עד היום הזה, יען גם מלכי רוסיא ישתדלו להחזיקו נכון על מצבו כאשר היה בימי קדם, האיש המתבונן על כל חדר וציור בפרט לא ימצא דברים נפלאים בהשקפה ראשונה, אך אם יתבונן בכלל, על החדרים והשבכות, על הציורים (מפסוקי הקוראן), על הבארות הזורקות מים, על העצים הרעננים השונים למוניהם ועל כל חמדת כליו, כי אז לא תשבענה עיניו מראות הוד תפארתו אשר גם חכמי הבונים החדשים העידו כי אין לאל ידם לעשות כתבניתו, וכאשר נסו לתקנו לא יכלו לצייר את הציורים כאשר היו בראשונה, ובמעוף עין הראשון יכיר הרואה כי להציורים החדשים אין כל דמיון עם העתיקים, וחץ ערך ההיכל הזה יגדל עוד יותר על פי מעמדו בין בתים קטנים ודלים בנוים מאבני חמר אשר דמיונם כרפתי בקר, ובצדק נחרתו הדברים על אהת מדלתות ההיכל לאמר: כהשמש בשמי רמה כן האיר הבית הזה את כל העיר באחציסאראי, המתבונן על תפארת ההיכל ידמה כי הוא מעון בני אלים, או בנות הן אצלו עליו מהודן, ההיכל הוא חוש חרוזי פניני הים, אבן יקרה מאין כמהו, שור נא! פה הנהו הפין אחד

הראוי להכתב בעט זהב, סביב ההיכל הנהו חבצלת עדינה, שושנת העמקים, גן נטעו חכם לב, מדבר כבלשון בן אדם, אוהב שושני חמד או זמיר הליל כרעו נפלו על פניהם להשתחות מול הדר הגן לוא ראוהו, המקום הנחמד הזה הוא מקור השמחה, וכל מִכְּט עין עליו יהפך לסער גלי תענוגים. המליצה הזאת תעיד למדי על תפארת ההיכל, וכן גם על בוניו כי היה להם יד ושם בחכמת היופי, בין השטרים נמצאו חרשי עץ ואבן מהללים כאשר תעידנה כל המצבות על קברי מלכיהם בכלל, ומצבת קיריס-גיריי בפרט.

המלאכה והמסחור החלו לעלות מעלה בין השטרים למן היום אשר יסדו בקרים ערים לשבת¹) בכלל נחשבו להם המסחור והעבודה כדבר קדש²) ושקר העידו בהם סופרים אחדים כי חיו רק על חרבם וקשתם, רואים אנחנו בקרים אלפי כרמי חמד נושאים פרי הלולים אשר הוליקום לסחר ארצות החוקות, ובכל ארצות רוסיא ואירופא כבר עשה לו שם עולם היין הקרימי, ועל פי עדות, סומאראקאוו³) הוציאו שלש מאות אלף היין ענבים רק מעל החוף הדרומי לבר, אבל הרבה יותר מזה הוציאו מעמק בעל-בעק, קאצע, סודאק, וכנראה עלתה מלאכת היין למעלה ראש בקרים עד כי משוררי הטאטארים עוררו כנוריהם לשיר בשירים לכבוד מלאכת היין. גני הטאבאק הטוב היו במספר רב מאד, ומה גם כי הטאטארים עצמם יאהבו לשאוף את הטאבאק למגדול ועד קטן, ומשל בפיהם, האישי אשר לא יעשין מקטרת אחרי אכלו, אות הוא כי חסר טאבאק. או חסר דעת הוא⁴) והרוסים והקאזאקים מלאו חסרונם בהטאבאק

¹) פייסאנעל בספרו *Traité sur le commerce de la mere Noire* יחאר בטוב טעם כל דרכי המסחור אל טאטארי קרים במאה הי"ח, ע"ש.

²) מסורה קדושה צפי הסטרים הקרימיים כי "פעם אחת שלח מוחמד את עלי חתנו לעלות למלחמה על מקום אחד אשר יושביו לא אבו להאמין כי נביא הוא, ועמו שנים ושלישים נבזרים, ובנבזריו אלה הכה את אויביו מכה נחמה, ואחד מהם "שייך-מוחמד" הצטיין מאד. בנבזרה ימינו ובמחיר זה נקן לו עלי את בזהו היחידה לאשה, ליום המשחה נזה לשחוט שלשה ושלישים אלים, 33 כבשים, 33 פרים בני בקר, וכל העורות אשר נשארו מהבקר ומהצאן נהנו ג"כ למנה לשייך מוחמד, והוא היה הראשון אשר עשה מהם "עורות מאדמים" (סאפיאן), ועלי לקח עור אחד מאלה ובדלועה אשר בידו הכך אותו עד אשר נהיה חלק, "עמה הגיעה המלאכה לקן שלמוחה" קראו כל הנבזרים, ואיש איש מהם בחר לו איזה מלאכה או מסחור לענות בהם, ובזאת נסיו לאבות כל מסחור ומלאכה, וכל מאמין במוחמד עליו גם כן לבחור לו אחת מהנה למטרט חייו, הנה כי כן מציא לפעמים יקר מזולל וטובה רבה מאיזה ספורי הבליים.

הקרימי . עצי משי גם כן גדלו והצליחו על אדמת קרים ואלפי ידים עברו בו . הדבש הקרימי הנודע אשר אין בכל הארץ משלו נמכר לערי איירופא במחיר רב מדי שנה בשנה , וכן הובא גם לחצר הסולטאן בקאנסטאנטינל נאפאל יען אין כמהו גם בטירקייא . צאן ובקר גמלים חמורים וסוסים היו כדי ארבה לרוב , ועל הסוסים שמו עינם ולבם ביהוד , יען בלעדי זאת לא היתה לאל ידם להתנפל על אויביהם במהירות נפלאה כאשר הסכינו כפעם בפעם , ועוד היום יצטיינו סוסי הטאטארים כסוסי ערב בגדלם ובמהירותם , הסוסים האלה הנם קטני הקומה ומהירים מאין כמוהם , חזקים ומוצקים , וגם יום או יומים ויותר יעמדו בלי אוכל ויכולים נשוא כל עמל ותלאה יותר מיתר אחיהם בני מינם , ומלכי הטאטארים הוציאו פקודה לבל יעזו איש למכור את סוסו מחוץ לארצם , דגן חטה ושעורה וכל אכל האדם הוציאו מאדמתם למכביר ולא קנו מחוץ מאומה , והרגן הוציאו למכור בארצות אחרות יען הטאטארים לא יאהבו לחם דגן כי אם לחם חטה , ומשל בפייהם כי , תקופת לחם דגן החלה בארצם למיום באו הרוסים בקרים' אוצרות בר כבכל ארצות איירופא לא בנו להם כי אם הביאו את הבר בבורות ובמערות הסלעים ומלמעלה כסו אותן בחציר יבש לבל ירקב , ועוד זאת כי בזאת נשמר הבר לבל יפול ביד האויב הבא להלחם בארצם , וגם היה בטוח ממאכלת אש .

אחת מהמלאכות היותר נכבדות בעיני הטטרים היא מלאכת עבוד העורות , יען לפי דעתם היתה המלאכה הזאת אהובה בעיני נביאם , וביחוד עבדו בזה כמעט כל יושבי שתי הערים גוזלווא וקראסוב , ועוד היום יעשו שם עורות יקרים מצבעים שונים אשר יומכרו בכל ארצות רוסיא . כרים לסוסים ולגמלים , נעלים , סנדלים וכיוצא הוציאו מקרים לכל ארצות איירופא וגם בפאריז הללו את מלאכתם מאד . בתי מלאכת קני רובה ופיח שריפה נמצאו רבים בקרים , ועל דברת פייסאנעל נמצאו עשרה בתי מלאכה כאלה . רק בכפא לבר , רוב בתי מלאכת כלי נשק היו בבאחציסאראי וכלי הרובים אשר נעשו שם נודעו להמין היותר טוב בכל הארץ , וקני רובה אחד נמכר במחיר 15 -- 200 פיאסטער , בעוד אשר שלשים פיאסטער היה מחיר סוס בינוני , ורבים מארצות איירופא וצויא קנו מהם כלי נשק , וכן נעשו בבאחציסאראי סכינים מהוללים אשר התפלאו על מלאכתם היפה בערי ממלכות איירופא על פי ערות פייסאנעל . בתי מלאכת הנרות היו רבים בקרים , ומהם היה בית מלאכה גדול קנין הסולטאן בכפא (פעאדאסיע) , שנים להחאן בגוזלווא ובאחציסאראי , ואחד להנשיא , אר-בייא' בפערעקאפ , ובלעדי אלה היו גם איזה בתים גדולים למלאכת נרות דונג בקרים אשר מכרו גם לארצות אחרות .

יאורי מלה היו רבים מאד בקרים ואלפי איש מצאו לחמם מסתך

המלח, מפקודות מלכיהם נראה כי יאורי המלח נתנו לחכירה על יד אנשים פרטים, והמלח הקרימי נמכר לארצות רחוקות, וביחוד עסקו בזה הקאזאקים האוקריינים, ואלפי אלפים כבר הוציאו מקרים מדי שנה בשנה וכן היה גם רוב סחר הדגים בידם. ציר היתו יער היה גדול מאד בקרים, בני מרום עם הארץ הלכו ביערים ובגאיות לצוד זאבים ושועלים רק להתענג, והמון דלת עם הארץ מצאו בזה חית ידם, בתי צורפי מתכות לא נמצאו בקרים, והחאן קרים גיריי העביד את עמו עבודה כבדה לחצוב בהרים אולי ימצאו איזה מיני מתכות אך לשוא שקד כי לא מצאו מאומה, צורפי כסף וזהב ועושי מורי שעות מהללים היו בקרים רבים, יען הטטרים אוהבים מאד כל עדי זהב וכסף. צורפי נחשת, בדיל ועופרת נמצאו גם כן בקרים יותר מהנחוץ להם, וזאת הסבה להם למען יחזיקו רבים במלאכה הזאת, יען הטטרים ישנאו כל כלי חרס ורובם ככלם ישתמשו בכלי נחשת בדיל ועפרת, וכלים כאלה נחשבו להם תחת עדיי הבית. גם חרשי ברזל היו דים, כל בעלי המלאכה והמסחר בקרים היו לאגודה אחת ונפלטו רק לפי מיני המלאכה וזו היא החרס וכן היה להם בית ועד לרצענים ולחייטים לבד ולבעלי מלאכה אחרים לבד, ובראש כלם עמד איש אחד אשר קראוהו בשם נצאייב ועוזר על ידו, סער-טשעסליע, ובראש כל מין בעלי המלאכה מיוחדת עמד איש אחד, אוסטא-באשי. (ראש בעלי המלאכה) ורבים באו ללמוד ממנו מלאכתו, ועוזר על ידו היה, תאלפא-באשי והוא היה גם המשגיח לבל יעשו בעלי המלאכה מלאכתם רמיה, ובעד הנערים אשר באו ללמד ידיהם למלאכה הפקידו איש אחר בשם, איגיט-באשי" (ראש הנערים), ובלעדי רשיון הראשים האלה לא יכול האיש לעשות לו בית מלאכה מיוחד ולהקרא בשם "אומן", ועליו היה לעמוד לפנייהם על המבחן אם יודע הוא את מלאכתו אל נכון, וכאשר זכה האיש להקרא בשם, אומן עשה משתה לכל בני הועד מהוץ לעיר באהציסאראי בעמק הנהל קאצי, וראש הועד חגר אותו בחגורה שלש פעמים ובקול גדול דבר אליו כדברים האלה: לעולם אל תסגור דלתיך ולא תפתח דלת רעך (ר"ל אל תגנוב), ועשה מלאכתך ככל הנחוץ לך למצוא טרף לביתך, יום משתה ושמחה כזה נקרא אצלם בשם, רעוואן, ומשנת 1827. לא נשמע עוד מיום טוב בזה בקרים.

גלומי צמר ופשתיים קנו הטאטארים כמעט בכל עת בארצות אחרות וביחוד בתוגרמה, החאן וכל שריו ועבדיו לא הסתפקו בתוצאות מלאכת ארצם ועל כן הוציאו כסף רב לפאר את היכליהם וארמון נשיהם בכל פאר ארצות אחרות, נשי הטאטארים ככל בנות הקדם אהבו מאד להתקשט בעדי זהב וכסף, סוחרי הטאטארים הביאו עבדי עולם מארצות קרקז במספר רב מאד, וכשלישים אלף איש עמרו להמכר בכל עת בחוצות

קאפא , בראש הקונים היה התאן והוא בחר לו ראשונה ככל הנהוין לו , והנשארים נמכרו לאנשים פרטים אשר שלמו מלבד המחיר הקצוב גם מס מיוחד להממשלה , ורק להיהודים נתן הרשיון להביא עבדי עולם מבלי כל מס , מחיר נשי הטשערקעס השבויות עלה למעלה ראש , ולפעמים שלמו מחיר כל אחת עד ששת אלפים פיאסמער , והיפות מהן לקחו להרמון התאן , והתאן שלה רבות מהן תשורה להסולטאן כפעם בפעם , יען נשים יפות כמוהן יקר למצוא בכל הארץ .

הטאטארים בימינו

הטאטארים המה שומרי דת מוחמד או איסלאם בכל לב ונפש , קודם התפלה ירחצו את פניהם ידיהם ורגליהם ועל פי הרוב בארות מים להם אצל בתי תפלותיהם , ובהיותם במדבר אשר אין שם מים יוצאים ידי חובתם בשומם חול דק על פניהם ידיהם ורגליהם כמצוה על פי הקוראן (חזון השלחן פסוק ט' , ושנוי בחזון הנשים פ' מ"ד) , בעמדם להתפלל יחזיקו חרוז אלמוגים או חרוז כדורי עץ בידם , וכן יספרו כדור אחר לכל תפלה ובמשך כל עת התפלה יספרו את כל הכדורים שלש פעמים , מספר הכדורים בכל חרוז הוא 33 , ובאשר כי יתפללו חמש פעמים ביום , בעלות הבקר , בצאת השמש , בצהרים , בבוא השמש , ובעת צאת הכוכבים , א"כ יתפללו 165 תפלות בכל יום . כל פסוק מהקוראן נחשב להם לתפלה מיוחדת , יען כל פסוק אין לו כל המשך כמעט עם משנהו , קודם התפלה יעמוד משרת בית התפלה (מואזין Muezzin , משמיע) על מרום המעקה אשר סביב בית המסגד (Minarat) ויקרא בקול גדול ומזור : לא אללה אלא אללה , מוחמד רסול אללה , אללה אכבר , לא אללה אלא הו' (אין אל מבלעדי אלהים , מחמד הוא שליח האל , אלהים אדיר ואין אל מבלעדו) , ובוה יתן אות כי יתאסף העם להתפלל , התפלה הראשית והנכבדה מכלן הוא החזון הראשון מהקוראן , חזון פותח הספר אשר יקראו , אם הספר .

מלבד הרחיצה לפני התפלה , יש להם עוד מין רחיצה הנקראת אצלם עסל Chossil (טבילת כל הגוף) ומוזהרים על זה אחרי היחוד , ש"ז , שומאת מת , והנשים אחר הלידה ובימי נדת דותן .

ההגים הראשים להם המה שלשה : ראמאזאן-באיראם , קורבאן-באיראם , קאדיר-באיראם , אונומאז' , בכל שנה יצומו חרש שלם לכבוד קבלת הקוראן , וימי הצום האלה נקראים אצלם , ראמאזאן , בכל עת הצום לא יאכלו ולא ישתו גם לא יעשנו את מקטרתם , רק יום יום בערב יסערו את לבם בעת אשר ידליק משרת בית המסגד נרות במרום בית

התפלה, החדש הזה אשר יצומו יתאחר בכל שנה ושנה ירח ימים, למשל אם יצומו בשנה הראשונה בחדש יאנואר, יצומו בשנה השנית בחדש פעברואר וכן הלאה, ואחרי כלות ימי הצום יחוגו את החג, ראמאזאן, או אוראזא-באיראם וימשך שלשה ימים, והשני ימשך משלשה עד עשרה ימים בימי המסע למעקקא, ובחג הזה צריך כל מאמין בהקוראן לשחוט כבשה אחת, והחג השלישי יחשב להם גם ראש השנה ויחול בלילה כ"ז לחדש ראמאזאן, בלילה ההוא הנם כלם נעורים ומתפללים (נאמאז) ולומדים את הקוראן עד אור הבקר, ואיש אשר לא ידע ספר יוכל לקנות מאת המלומד את תורתו אשר כבר למד בכל עתות השנה בכסף מלא, או ישלם לו למען ילמוד בערו בלילה ההוא, בחג הזה הרשות לנשי המושלמנים להתראות ברחובות קריה ולשוח עם הגברים, יען מלבד העת הזאת הן הנה כלואות בבתיהן ולא תראינה על פני חוץ כל ימות השנה ודבר אין להן עם אדם.

בתי תפלותיהם הנם פשוטים נעדרי כל חן ויופי, לא ימשחום בששר ולא יציגו בהם כל סמל ותמונה רק רצפת הבית שטוחה מרבדים, בקיר הדרומי עשויה בימה גבוהה אשר שם יעמוד הכהן בעת אשר ירוש לפני העם, אבל לא יעמוד איש להתפלל בעד כל העם כאצל העמים האחרים, רק איש איש בבואו אל בית התפלה יחלוץ את נעליו אצל הפתח בכאה ויכרע על ברכיו עד אשר יגיע במצחו אל הרצפה ויתפלל בלחש, וכן יכרע עוד פעמים רבות בכל עת התפלה עד תומה.

החמלה והחנינה מצאה קן לה בלב הטאטארים על פי חקי הקוראן, וגם האיש אשר איננו עשיר יקדיש החלק העשירי מהונו למעקקא עיר מקדשם אשר עליו ללכת שמה למצער פעם אחת בימי חייו, ובעת אשר לא יוכל ללכת בעצמו ישלח את מתנת ידו על ידי המוללא (הכהן) ההולך שמה או יחלק לעניים הדורשים עזרה בצרה.

הטטרי ישא ויסבול כל עמל ותלאה במנוחת לבב, לא יתאונן על קשי יומו ולא יכזב באמונתו, לא ישלח ידו בגניבה ולא ירצה נפש אדם בעד בצע כסף, עד כי רבים יעידו כי מעולם לא נשמע כל גניבה ורצה בבאחציסאראי המיושבה רק מהטטרים, וכמעט יקר למצוא עם ישר כמהם בין כל עמי הארצות, רבים ככלם הנם מכניסי אורחים מאין כמהם, איש זר הבא אל ביתם כרגע יבקשוהו לשבת ויגישו לפניו יין דגן וכל מיני מרקחת, ואם יתמהמה מעט יגישו לפניו קאפֶּע שחורה ומתוקה וגם אכל להשיב נפשו וגם בצאתו לא ישאלהו בעל הבית מי הוא ומה חפצו, אם יבקשהו להלוץ אליו ללכת אתו ולהראותו את מוצאי העיר או הכפר נכון הוא למלא שאלתו כרגע כאשר קרה לי לא אחת ושתיים, וכן יעידו כל הנוסעים העוברים דרך קרים. הטאטארים חיים חיי משפחה בשלות השקט ובחשבון

וסררים, אוהבים מאד את הנקיות עד להפליא, ואם גם בחורי עפר ישכנו ובבתי חמר כברפתי בקר, גם אז יצטיינו בנקיון משכנותיהם

הטאטארים אוהבים לשבת בחבוק ידיים ולדרף אמרים רקים, לפשוט שפתים ולשיר שירי הבל ועגבים, לספר נפלאות מתמד נביאם ולשאוף חדשות, ועוד דברים כאלה פרי המנוחה והבטלה, צעיריהם יאהבו לשיר בפה ולצאת במחול משחקים אך לא עם נשות חן, אף כי את הנשים לא ישנאו. . . . על פני כל שיריהם כעל שירי היהודים מרחפת תוגה חרישית, וכמה פעמים שמעתי כי יתאמצו לחקות שירי העברים אשר ישירו החזנים בבתי תפלותינו בימים הנוראים, ולא לעתים רחוקות יפגוש הנוסע את הטאטארי יושב על שן סלע, על ראש הר נשפה, ומשתפך את נפשו עלי הגיון בכנור או בחליל רועים, וכה ישב ברד כיום תמים עד אשר ישכח את נפשו.

הטאטארים יבנו את בתיהם מחמר או מאבני סיד ורובם רק משני חדרים, האחד בעד האנשים ולקבל אורחים, והשני בעד הנשים, בכל ארבע קצות הבית פנימה סביב הקירות יעשו ספסלים ארוכים שפלי הקומה ועליהם כרים וכסתות לשבת, במקום השלחן יעמידו לעת האכל שלחן קטן כהדום רגלי איש וכלם יושבים על הארץ סביב לו, רצפת הבית שטוחה מרבדים והבא אל הבית ישליך את נעליו מעל רגליו אצל הפתח לכל יטמא את הרצפה.

בגדי הטאטארים העשירים יפים מאד, רובם ישאו מורי שעות עם רתוקי כסף על חויהם, מגבעות אדרת כבשים עגולות ישאו על ראשם גם בימי קיץ ולא יניפום גם בעמדם לפני שרים ורוזני ארץ או בבתי משפט להממשלה, רק המוללא לא ישא מגבעת כזאת כי אם מצנפת Ярмолки חבוש לראשו, סביב המצנפת יצנוף מטפת גדולה ממראה לבן כהנשים הזקנות העבריות בערי ליטא בימי קדם, על מתניהם ילבשו מכנסים רחבים מאד אשר אין להם כל תבנית מכנסים, רובם ישאו על חויהם קמיעה מעור בעלת שלש או ארבע קצות ותלויה על פתיל עב, בהקמיע נכתבו איזה פסוקים מהקוראן וסודות בעלי הסוג'ה. בתי רגלים אין להם ורק נעלים או סנדלים (פאנטאפֶּעל) ילבשו כלם, נעליהם יעשו מעור צבוע מראה ירוק (געלב) רך וטוב, ומעל להנעלים ילבשו סנדלים המרוקמים בפטורי ציצים ופרחים מפתילי כסף וארגמן, על מתניהם יחגרו חגורה רחבה אשר לא יסירוה גם בישבם בביתם.

הטאטארים כהקראים לא יאבו לחקות את תמונתם ע"י הפאטאגראפיע בשום אופן, ובעמל גדול השגתי תמונת שני הטטרים האלה, האחד הנהו טאטארי המוני והשני הוא, מוללא' (כהן).

פני הטאטארים היושבים על החפים הדרומים שונים מאלה היושבים על הערבה הקרימית, הראשונים המה יפי תואר, גבוהי הקומה, ובכלל יצטיינו בכל מבנה גיוס, ולזאת יחשבו רבים כי שרידי היננים או הגענואזים המה אשר באו במסרת דת מחמד ויהיו את הטאטארים לעם אחד, אך האחרונים רובם המה שחורים כעורב וחותרם פני המאנגאליים עליהם, ועל כן יקראו את הראשונים בשם, טאט' (תערובות עמים שונים).

הטאטארים לא ישתו יין ענבים על פי חקי הקוראן, אולם יין דגן לא יחשבו בין היין וישתוהו בכל חשק לבב, אכן לא ישכרו כהעמים אחרים שכניהם, גם לא יאכלו בשר החזיר ויהרו גם מלגעת בו או לעשות בו מקנה וקנין, והחרד לדבר הנביא ינוס מנוסת הרב בראותו את החזיר מרחוק, ולא יאכלו דם כל נפש חיה.

נשי הטאטארים תעטפנה את ראשן וכל גיון בסדין לבן ורק עיניהן תראינה מעט החוצה, הנשים תשאנה מנעלים וסנדלים כהגברים, בלכתן הלך וטפוף ידמה האיש מרחוק כי הרפאים מקבריהם קמו בתכריכיהם הלבנים, הבתולות תעטרנה את ראשיהן כמנבעות קמנות וסביבן תרוזי מטבעות זהב המובאות מתוגרמה ושערותיהן תעבתינה בצמתים רבות המקיפות את ראשן ופניהן, וכן תעשינה גם הנשים הצועניות, ורק בזאת תבדלנה האחרונות כי לא תשבנה כלואות בביתן, ויקרה לפעמים כי ישב האיש חדש ימים בעיר מלאה טאטארים ולא יפגוש אף אחת מנשיהם, ורק בהכפרים תראינה לפעמים הולכות הפשי לרוח היום.

נערה טאטארתית כי תאהב איש ואביה לא יחפוץ לתתה לו לאשה, יקרה לפעמים כי תגנוב מבית אביה כסף ובגדים ותבוא בהחבא אל הודה, והוא יסתירה בבית המוללא, ואז יוכל להודיע להוריה את מקום מתבואה, יען אז לא יוכל עוד אביה לצעוק חמס ולהוציאה משם, כי כבר יצאה בזאת מרשות אביה, ויש לאל ידה להיות אשה לאיש אשר תבחר בו אף למרות רצון הוריה.

נשי הטטרים למיום הולדן תמשוחנה בפורך אדום (קענא) את שערות ראשיהן ואצבעות ידיהן ורגליהן ליופי, והצבע הזה קרוש הוא להם עד כי יאמינו כי אם תמות האשה בעוד אשר הצבע עליה כי אז תובל בדרך ישרה לעדן גן אלהים, ומטעם זה ימשחו גם רבים מהגברים את אצבעות רגליהם, וכן תעשינה גם נשי הקראים והקרימצאקים.

הטאטארים יקברו את מתיהם יושבים ולא שוכבים ככל עמי הארץ, יען יאמינו אשר הנפש לא תפרד מגוה עד אשר תחקר משני מלאכים הדורשים מענה על כל שאלותיהם, ובכן יושיבו את המת בקבר למען יוכל בנקל להשיב לשואלו דבר.

מצבות קבר יעשו הטאטארים רק מאבנים שפלי הקומה וכתבת עליהן בשפתם או בשפת ערבי, מצבת קבר המוללא תצטיין בזאת כי יעשו ראש המצבה ממעל כתבנית ראש אדם מעלף במגבעת כהן (טורבאן).

מאכל הטאטארים על פי רוב הנם פרי הארץ, צמחי גן, חלב, ובשר כבשים, מרק לא יאכלו רק לעתים רחוקות, את הקצףעע יאהבו מאד וישתוהו בלי חלב, הגברים כהנשים אוהבים לעשן מקטרת.

הטטרים מטבעם הנם שואפי מנוחה ולא ישתדלו לעשות עשר על ידי עבודה ומלאכה, וכאמת רובם הנם עניים. הטאטארי אם כרמו יתן לו די לחם חקו יחבק ידיו בחיקו ולא יעשה מאומה, ורק אם יאכף עליו המחסור אז יעזוב את ביתו להביא טרפו, רובם הנם כורמים ויוגבים, דורכי ענבים, רועי צאן, זורעי עלי הטאבאק הטוב, בעלי מלאכה מעטים ביניהם כעת, והעניים הנם נושאי סבל בעד אגורת כסף.

הטאטארים הנם רוכבים מהירים ונפלאים מאין כמהם, עד כי הקאזאקים והמשערקעסים יבושו להתחרות אתם, והרואה את הטאטארי יושב על הסוס ידמה כי הוא וסוסו נולדו יחד בבטן אם אחת, ותשוקתם לרכבה גדלה מאד עד כי הנער למיום ינסה רגליו ללכת יסכין את נפשו לרכבה.

ההשכלה האיירופית אשר חדרה גם אל מעוני עמי אֶזויה, עוד לא עצרה כה לחרור ולהאיר אל כחשכי הטאטארים, ורק המוללא הוא המורה לבניהם תורת הקוראן וכל מדע זולתו מוזר לו ולהם, ועד כמה נאמנו דברי צירי וולאדימיר הראשון נסיך קיעוו אשר הרצו משפט על דת מחמד בכלל, לאמר:

„кланяють въ роноте, стояще безъ пояса, и поклонився сядутъ, и глядятъ сѣмо и овашо аки неистови; и нѣсть веселія у нихъ, но печально и смрадно; нѣште добръ Законъ ихъ!“
ישפט הקורא הנבון ודיל.

יבול אדמתו

Тавричesk. חצי האי קרים יבול בקרבו חלק גדול ממחוז טויריען. 1876, ובו המש ערי נוף Bezirke (אויעודין), אדמת כל חצי האי יכלכל 22447 וויערסט מרובעים (קואדראט) ⁽¹⁾. האישי הבא לקרים מערי רוסיא

(1) אעיר נזה את הקוראים אשר מדה הוויערסט מוזרס לנס, כי נרוסיא ישענו

הדרומית נאלץ לעבור דרך, פערעקאפ' העומדת על מצר-היבשה המחבר את האי קרים עם יתר ערי היבשה, ובאמת יותר נכון לכנותו, אי' מאשר נכנהו, חצי-אי', יען רוחב מצר היבשה (לאַנדענגע) אצל פערעקאפ הוא רק מן 7—5 וויערסט, ויתר חלקי האי מוקפים במי ים השחור מצד מערב, דרום, דרומית מזרחית, ובמי ים האזאוי מצד מזרחית צפונית.

חופי קרים בכלל עגולים, ומהם חופים רבים לאניות, חצי האי נחלק לשני חלקים, חלק הצפוני ממנו יכול כמעט את כל האי ובתוכו הערבה הטוירית, החלק הזה יכלכל בתוכו את נוף יעוּפּאטאריע, פערעקאפ, וחלק גדול ממחוז סימפּעראפּאָל ופּעאַדאסיע, ומספר תושביו מעטים, וחלק הדרומי ממנו מכוסה בהרים ובקעות ובכל פרי האדמה, ויכיל בקרבו את כל נוף יאלטא וחלק קטן מסימפּעראפּאָל ופּעאַדאסיע, ובחלק הקטן הזה נמצא את כל חמדת ארץ חמדה הזאת, וסך 4266 וויערסט מרובעים היקף החלק הזה.

הררי קרים האוצרים בתוכם דברי חפץ יקרים אשר עליהם ישתומם לב הנוסע, הנם שלשלת הרים אשר יחלו להשתרע ממערב קרים עד דרומית מזרחית קרוב לשפת הים, אולם במקומות אחדים נתקה השלשלת, וביחוד אצל הכפר, קיקענעאיו', אורך שלשלת ההרים הוא 170 וויערסט, ורחבם מן 7 עד 50 וויערסט, השלשלת הראשי נקרא, יאלא', ראשיתם מן בית הנוזרים ס'ט געאַרג ויכלו אצל הגבעה, אַיא' ומשם יתרחקו מעט מעט מחופי הים וילכו הלוך וקטן במרחק איוה וויערסט, ואחרי כן יחלו להרים ראש עוד הפעם נגד אַלופקא, שם יתארו לפנינו את הסלע הנורא, אַייפּעטרי' אשר גבהו עולה עד 4000 רגל, ואחריו גם את אחיו אשר לא נופל הוא ממנו בשיא חסנו — וביחוד יצטיין בראשו החד — אַלופקא איסאר' ¹⁾ ועליו נראה גם כעת חרבות מבצר ישן נושן, ואחריהם ההר, יאלא' אצל יאלטא גבהו 5008 רגל, ההר, באבונאן יאלא' גבהו 5094 רגל, ההר הגדול בכל הררי קרים, צאטירדאג' או כאשר יקראוהו הרוסים, פּאַלאַט-גאַרא' גבהו 5658 רגל, ההר, אַיוראג' מראהו כמראה ראש הדוב אשר לזאת יקראוהו הרוסים, הר הדוב' Медвѣдь гора גבהו 2000 רגל. ההר, אַייטְאָדְאָר' לא הרחק מאַלופקא הגידע על שם הספורים הרבים אשר יספרו עליו הטטרים ועל החרבות העתיקות הנמצאות על מרום פסגתו מוזמן הפראים והיונים, — אולם לא על שיא ההרים לבר

7 וויערסט לפרסה אחת, והוא $7\frac{1}{2}$ קילאמעטר כנחשב לפרסה באשכנז, וא"כ הוויערסט והקילאמעטר כמעט אחד הוא.

¹⁾ „איסאר" בשפת קדר מצר, מזודה, או מגדול.

ישתומם הנוסע, כי אם על הדר הטבע הנדיב אשר שפך עליהם רוח הן ונעם ויעניקם מלא חפנים יופי מכל צבי חמדתו, אבני שיש מצבעים שונים, אבני גראניט יקרים, מעיני מתכות (מינעראל קוועללע) ועוד רבות כאלה, כמעט כל ההרים כמו מלוחות אבן איש באחיו נדבקו, וביניהם מערות נושנות אשר נחצבו מידי אדם בתוך הסלע בימי קדם, אבני השיש שונות בצבעיהן, יש ממראה חום, ירוק, או לבן כשלג, ויש כמראה זכוכית, גם אבני אלבאסטער יקרות מצבעים שונים, בין ההרים והסלעים הנוראים האלה נמצאים כרמי חמד במספר עצום מאד אשר עוד בחדש מאָרץ יציצו פרחים נעימים, ובעת ההיא יעטפו גם כל ההרים והעמקים בירק חרוץ, וכל עצי השדה יפרחו בהוד והדר.

על ההרים אשר אצל החופים הדרומים יגדלו עצי פרי ועצי יער שונים למיניהם, כמו: עצי בכאים (Buchen) Букъ, עצי אלה (Дубъ), (Eiche) האשור (Fichte) Сосна, עצי ברז (Klöhn) (Ahorn), (Linde) Лина, עצי אסינה (Esche) Ясень, עצי תרהר (Pappel) (Populus), עצי שטה (Erle) Ольха, (Ulme) Грабъ, וכדומה; ומעצי עושה פרי הנם: עצי ערבה הנם: Ивы, עצי אביונין (Рябины), (Vogelbeerbaum) Тисъ, (Tarbaum), עצי קטף (Можжевельникъ), (Wachholder) орѣшникъ, עצי אגוז (Nussbaume), ומלכד אלה יפגוש הנוסע עצי פרי יקרים אשר לא שופתם עוד עין יושב רוסיא, כהעין קפרים (Кипарисъ) (Cypresse), ועצי לארבער (Лавръ), עצי תאנה (Смоковница) (Feigenbaum), ועצי משי (Маньбер-Шелковица) (Manlbeerbaum), עצי רמונים (Гранаты) (Granatapfelbaum), ועצי הדס (Mirtenbaum) Мирты, עצי (Камелий, Тюльпанъ), (Mimosa), עצי (Mandelkern) Миндаль, עצי שקדים (Магнолія, Олеандры), ועצי נפן (Weintraube) Виноградъ, רבים ושונים כשלש מאות מינים, ומסוג הצמחים נמצא הטאבאק הטוב ומסחר גדול בו, כרכום (ואַאָראַן), חטה וכסמת кукуруза ועוד צמחי גן רבים אשר לא נודע גם שמם ביתר הארצות ואשר חשבתי למותר להזכירם.

ביחוד ראוי לתת לב על עצי הגפן הרבים והעצומים הנמצאים בקרים ואשר כמעט יחידים המה במינם בגדלם וטובם בכל הארץ, הרוב מהם נמצאים רק על החופים הדרומים, יש מהם אשר יתחילו להבשיל אשכולותיהם בשנה החמישית מיום נטעם בארץ, ויש גם בשנה השלישית, אכן עצי הגפן ידרשו עמל רב ושמירה טובה, כי בנקל יתקלקלו מחליפות האוויר, וביחוד נחוץ לשמרם מבעלי חיים שונים, האהובים לאכלם בכל פה, כמו מהארבה, מהערוב ומזבוב השריון жуки מהחמט ёжъ

מהכלב ומהשועל וכדומה ; חולים רבים יבואו לקרים רק לאכול ענבים המביאים מזון לחולי הרעומאטויזם .

חיות השרה מעטות מאד בקרים , מלבד הגמלים בערבה הטוורית במספר רב מאד , (ורק במקומות הררים אינם כי לא יוכלו לעלות עליהם , ורק לעתים רחוקות יראו בסעוואסטמאפאל ויאלטא) וכן נמצא סך גדול מהכבשים השחורים והיפים מאד אשר אין על עפר משלם , ואשר עורותיהם נודעים בשם , עורות קרים' ומסחר רב בהם בערי רוסיא הגדולות , העורות האלה יפשוטו מהכבשים הקטנים , אך אם יגדל הכבש יאבד את חין ערכו , יען הברק השחור אשר עליו יכהה . דגי הים רבים מאד , וביחוד הקעפאלען , הקאמבאלען , והדעלפינין¹ , מהמין הזה האחרון ישחו תמיד יחדיו עדרים עדרים במספר רב מאד , ויקפצו ויאבקו איש את אחיו ממעל למי הים בגובה 10 רגל , והטטרים ירובו עליהם בקני רובה וימיתום בתוך המים , מדג כזה יוציאו כשלשה פוד שומן אשר ימשחו בו את המכונות (מאשינען) , גם יאירו בו בבתיהם במקום גאז , הדג הזה הוא ממין התנין הגדול — וואלפיש — Китъ , ואחרים יכנוהו בשם , חזיר הים' , אורך שניו 7 רגל ומראהו כמראה שני הסוס , עורו ממראה אפר וישחה במהירות נפלאה מאד , עופות גדולים השוחים תמיד במים לצוד דגים וכאשר יצלה להם לטרוף את הדג בקרקע הים יעלו מן המים ויאכלום במרום האויר , מן העופות האלה ישנם לבנים כשלג ויש ממראה אפר , גדלם כאוו צעיר וגקראים בשם Чайки .

עוד נמצא בקרים כבשים גדולים ושמנים מאד , והאליה תלויה מאחוריהם עד אשר לא יוכלו ללכת מכובד משאם , אליה כזאת תעל משקלה לפעמים עד כדי פוד אחד , והנם ערומים מבלי שער , והטטרים לא יאכלו כל בשר כמעט זולת בשר הכבשים האלה הנמצאים במספר רב מאד , ועוד מיני בעלי חיים שונים אשר למותר להזכירם לבלתי הלאות את הקורא .

אויר קרים

רבים המה היראים מהאויר השורר בקרים , אלה מזה יאמרו כי חום השמש הבוהר כתנור כבד מנשוא , ואלה מזה יתחרשו על חליפות האויר

¹ מזכר בנמלח חולין .

תמיד, ורבים יתאוננו — וללא אמת! — על הקדחת הקרימי, ולמען לגול את חרפתם מעל האי היקר והנחמד הזה, הנני להגיד להקוראים דברים קצרים ונמרצים, קושט אמרי אמת:

אוויר האי בכלל הוא טוב ונעים מאד לבריאות האדם יותר מבכל ארצות רוסיא, לבר המקומות המוקפים בהרים מכל צד, כבהעמקים אשר האוויר התפשי לא יוכל לחדור שמה, אך מקומות כאלה מעטים מאד, האוויר הממוצע על החופים הדרומים בימי החורף יורה 56° , $0^{\circ} +$, בימי האביב 94° , $8^{\circ} +$, בימי הקיץ, 88° , $15^{\circ} +$, בסתיו 77° , $6^{\circ} +$, החום השנתי בכלל, הוא 32° , $9^{\circ} +$, אולם על הערבה הטוורית שם רוח צה שפיים ישורר בחזקה ויקרר את האוויר בעתותי הקיץ, וגם על החופים הדרומים ישב הרוח בחזקה יותר מבצפונית איטליא, ויוכל להתחרות את אויר צרפת הצפונית, אולם בערבות קרים אף כי השמש בוער כאש להבה בכל ימי הקיץ, בכל זאת בימי החורף רוח קרים ממזרים יבוא ובעים רוחו יסוער בחזקה עד כי יקרר את האוויר מאד, ולפעמים יביא שלג וקור גדול בעת אשר על החופים הדרומים יוציאו עצי השדה ציץ ופרח, ושושנת העמקים תפיץ עליה בחן ונעם.

ימי האביב בקרים יתחילו מתחלת חרש פעברואר, וימי חום לוחט מתחלת יוני עד סוף ספטעמבער, החדש הזה האחרון הוא היותר טוב והנעים בכל חרשי השנה, החום הממוצע ימשך עד סוף נאוועמבער ואז יחלו ימי העבודה למלאכת היין, הנוסעים הרבים הבאים לקרים מדי שנה בשנה לרחוץ במי הים ולאכול ענבים יתמהמהו על פי רוב עד כלות חרש ספטעמבער, ימי הגשם יתחילו בחדש נאוועמבער וימשכו לפעמים עד יאנואר תחת אשר בכל ימי הקיץ הגשם מעט מאד, ובמקומות אחרים כמו בסעוואסטאפאל קאראסובאזאר יקרה לפעמים כי לא ירד הגשם בכל חרשי הקיץ, בחדש יאנואר או פעברואר יתראה לפעמים השלג איזה שעות או גם יום או יומים על החפים הדרומים, בחדש סאָרץ יחלו ימי האביב ועצי פרי יוציאו פרחי שושנים לריה נוחה, אפס בדרך כלל אין מעמד ומצב תמידי לאוויר קרים ומה גם בירחי החורף, עד כי יקרה לא לעתים רחוקות כי בעצם היום אשר החום בוער כתנור פתאום יתחולל רוח צפון ויקרר את האוויר מאד, ובכל זאת רחוק הוא למצוא כי יפול הכסף החי עד 0° , אך בהמקומות הגבוהים על ההרים יעלה הקור לפעמים מן $8-12$ מעלות וגם שלג רב יכסה את פניהם, אך בהערים אשר על החפים הדרומים לא נראו עוד עגלות חורף (שליטטען) אף כי יושביהן יחכו על השלג בכליון עינים, יען מהשלג יקחו לעשות כפור החסר להם בכל עתותי השנה, ויושבי קרים יעידו כי בימי קדם לא קרה כי יראה השלג כבימינו,

ימדי שנה בשנה יתקרר האויר יותר ויותר, ובכל זאת יקרה לא לעתים רחוקות ימי חום לזהם בחדשי יאנואר ופברואר ובני עם הארץ ירחצו אז את גוֹם במי הים, ובשנת 1876 בשלשים לירח אקטאבער קרה לי בסעוואסמטאפאל כי עלה כסף החי עד 50% מעלות רעאומר, ויען כי על הטערמאמעטער שלי לא נרשמו סימני המעלות יותר מחמשים, והכסף ההי אבה להתעלות עוד יותר נתפוצץ הטערמאמעטער כרגע לרסיסים.

על דברת החכם פאללאס בסוף המאה העברה אשר חקר ודרש הרבה אודות טבע אויר קרים וקרמוניותיה, הנה אויר קרים על החפים הדרומים שוה הוא לאויר אזוי הקטנה ואנאטאליען, וזאת נוכל להחליט רק באורך חפי הים מן גבעת סאריטש עד חוף קאז או אָטוּו, הקרוב לפעאָדאסיע, אך על פי הרוב הורגלו יושבי קרים לכנות בשם, החפים הדרומים רק מבאלאקלאווא עד אלושטא או עד העמק קוציקדאווען (הרחק 12 וויערסט מאלושט), יען משם והלאה לצד מזרח לא יגדלו עוד עצי ערבה ועצי קפריסין ועוד עצי פרי יקרים הגדלים על החפים הדרומים. —

המקום היותר חם ונעים בכל האי, הוא מן אָלופקא עד יאלטא, יען ההרים הגבוהים הנם לחיץ בעד הרוח הצפונית לבל יהדור במקום הזה, ובחדשי יולי ואוגוסט יעלה החם עד 40—43 מעלות, והמקום הזה הוא היותר טוב לחולי החזה, והנה לא למותר הוא להגיד להנוסעים כי אויר כל חצי האי בכלל טוב ונעים הוא לבריאות האדם, וגם על הערבה הטוירית נקי האויר מאד מלבד אויר עמק אינקערמאן אשר אצל סעוואסמטאפאל, יען המקום הזה הוא מקום שפל ומקום טיט ואגמי רפש, ובימי קדם שררה שם מחלת הקדחת בכל תעצומות עוזה, ומה גם בעת אשר סמר בשר האדם מרוח קר, או האיש אשר אכל הרבה מפרי הארץ באיש כזה דבקה הקדחת על נקלה, אך בעת הדלה הקדחת גם שם כי הובישו אגמי הרפש נהטיט, וכן נשתת האויר אצל הים הנאלח לרגלי יאורי מלה הרבים אשר שם, והאָדים העולים מיאורי מלה יריחו ריח רע מאד, והאיש אשר לא הורגל בו בבואו אל געניצעסק או בעברו דרך רצועת-אראבאט יסתום את הוטמו, כי לא יוכל שאת את האויר והריח הרע, אפס יושבי המקום יעידו פה אחד כי הריח הזה טוב הוא לבריאות האדם, ולא ראיתי אחד מהרופאים אשר יפון בזה, אשר על כן חפשי הוא כל חצי האי קרים בעת מכל העלילות אשר שמו עליו לרגלי הקדחת.

על ראשי הררי יאלא יתחולל רוח צפון עז בכל עתות השנה כמעט, אשר על כן לא יפלא אם נמצא שמה שלג וכפור בין נקרות הצורים גם בירחי יוני ויולי, והנוסע אשר יחפוץ לעלות עליהם יבין לו מראש בגדים חמים אף בעת אשר החם בוער כאש תחת ההרים בשפל, מלבד אלה

נחוץ לו לקחת אתו להם ולפעמים גם מים אשר לא ימצא שמה, ועוד עליו לדעת כי לא יהיו ללכת לברו על ההרים אף בהמקומות הידועים לו בלעדי מורה דרך, יען הרועים הטטרים אשר ירעו את צאנם על מרומי ההרים יגורו כמעט בכל עתות השנה תחת אויר הרקיע יום ולילה, והיה כי ישנו שנת תרדמה יעמידו את כלביהם המלומדים לזה לשמור את הצאן, ואז הנם בטוחים כי לא יהיו לבר האדם כי אם גם הזאב והנמר לגנוב כבשה מהעדר, כלבי קרים האלה הנם גדולים מאד מכל יתר אחיהם בכל הארץ ולעריצותם ושובבותם אין קץ, עד כי מסוכנים המה יותר מכל חית הארץ, ואוי לו להאיש אם פעמי רגליו יגיעו לאזניהם אף במרחק 2 וויערסט כי אז יכין את נפשו להיות טרף לשיניהם באין מציל, וכמה פעמים קרה כי טרפו אנשים מצבאות הלוחמים בעת מלהמת קרים אשר העו על ההרים וגם קני המורים לא הועילו להם להמלט משיניהם, אך המורה דרך הטטרי אשר ילוח אל הנוסע יודע כבר את מקום מרעיתם, ומרחוק ישמיע קול בחליל לאות אל הרועים כי לא יתנו את כלביהם להתנפל עליו, ואם לא יוכל גם הרועה לעצור בעדם לפעמים, אז ירוץ הרועה עצמו אל הנוסעים להצילם משני הכלבים, וזולת זאת אבר כל מנוס מהאיש אשר יהיו ללכת לברו בלי מורה דרך טטרי ואף אם ילוו אתו עוד אנשים אחרים.

הגשם מעט הוא מאד בקרים, וגם הטל הוא חוון יקר וביחוד על הערבה הטוירית, ועל כן יתלהט האויר מאד, אך יען כי האויר הוא נקי על כן לא יכבד החום על האדם כחום הקיץ בארצות הצפון.

תושבי קרים ומעשיהם

לפי הסטאטיסטיקא משנת 1873 נמצא בכל מחוז הטוירי 658541 נפש אדם, ומהם 52442 פראטעסטאנטים, 13737 קאטאליקים 6163 ראסקאליים בני 3 תות שונות, 448170 פראוואַסלאוויים, 17625 יהודים, 116206 מהמרים, 4191 ארמענים, Армяно—григоріанъ, מלבר אלפי איש מלאומי קרקו אשר אין להם מושב תמיד, על חצי האי קרים לבר נמצאו כשתי מאות אלף איש, והחלק היותר גדול מהם הנם הטאטארים מאמיני מהמד, חצי האי קרים הנהו רק החלק השלישי מנוף טוירען, היקפו הוא 462 פרסאות מרובעות בעוד אשר היקף כל הנוף הוא 1105 פ"מ. משנת 1860 עד 1863 עזבו רבים מהטאטארים את חצי האי וילכו לגור בטירקוי עד אשר לא נשאר מהם רק החלק השלישי, כי מספרם

עלה אז עד לשלש מאות אלף איש ועתה יחשבו לסך 10587 נפש אדם, ובעובם את הארץ אבד חצי האי אבדה שאינה חוזרת הן הנה הידים החרוצות אשר עבדו את האדמה, נמטו את הכרמים, רעו צאן ובקר וגמלים לרוב עד אשר המה כל הערבה המזוירית מרוב אדם ובהמה, ביחוד עזבו המטרים אשר ישבו על הערבה את כפריהם וכרמיהם וילכו אל כל אשר ישאם הרוח, בשנת 1863 נשאר 784 כפרים שוממים, ובמחוז פערעקאפ לבד נעזבו 278 כפרים אשר המו מרוב אדם, ואם נתבר עוד את כל אלה עם אלף הכפרים אשר שרף הגרעף מיניך מלבד את אשר החרیب הנסיך דאלגארוקאוו, ואלה אשר נשרפו ונהרבו בשנות 1788—1812, כי אז יעלה למספר גדול מאד, אשר על כן נשארה הערבה המזוירית כעת מאין אדם, והנוסע הבא לקרים דרך פערעקאפ יוכל לנסוע יותר ממאה וויערסט ולא יפגוש כל נפש היה על דרכו, אין כפר ואין איש, אין צאן ואין בקר, אין עץ ואין שיח, כאלו נמח כל היקום ואדם עוד אין לעבוד את האדמה ולשמרה.

הנוסע הבא אל אחת מערי חוף הים בקרים יפגוש ערב רב מעמים שונים: כם בני רוסיא הגדולה והקטנה, יהודי ליטא ופולין, יהודים קרימצאקים, יונים, קראים, ציגאנים, מאטארים, תוגרמים, ארמענים, גרוזים, בולגארים, לעזנים, אבכאזים, אססעמים, אימעריתים, ראסקאליים שונים כמו המאלאקאנים, הסקאפצים, וכדומה, איש איש מהם מדבר בשפת ארצו, ולובש בגדים מזורים לעין איש איירופי עד כי יחשוב הרואה כי אל אחת מערי צ'ויא או אפריקא הובילוהו רגליו.

שלשת חלקי חצי האי הוא ארץ ערבה ורק החלק הרביעי ממנה הוא הררי וישתרע ממזרח עד מערב חצי האי, על הערבה המזוירית לא נמצא כל עץ ושיח ובמקומות רבים גם מים לשתות אין, אך על ההרים וביחוד על החפים הדרומים נמצאו מים לרוב המפכים מבין חגוי הסלעים, היקף שלשלת הררי יאלא יחשב לארבעת אלפים ומאתים וחמשים וויערסט מרובעים.

רוב בעלי מלאכת יד בקרים הנם היהודים והרוסים, ומעט מהמאטארים, מהעמים האחרים אין אף אחד כמעט, הקראים, הארמענים, והיונים כלם שולחים במסחר ידיהם, אודות הקראים, מנהגיהם, תהלוכותיהם, ומצבם המוסרי והחומרי מְדַבֵּר כבר בספרי חלק ראשון, וגם פה ימצא הקורא בכל עיר ועיר בפרט מספר הקראים ודרכי חייהם בימינו. הארמענים המה בעלי בינה, אוהבי חכמה, וכבר שמה לה ההשכלה קן לה גם בלב העם הזה, רובם הנם יפי תאר, גבוהי הקומה ומגדלי זקן, ויש להם השתות גדולה את תואר פני היהודים עד כי כבר לפעמים להבחין בין היהודי והארמעני.

הַיּוֹנִים הַמָּה עִם שׂוֹאֵף בַּצַּע וְאֶכֹּזְרִי וְכֹל אִישׁ יִשְׂרָאֵל יַעֲשֶׂה עִמָּהֶם כֹּל מִקְנֵה וּקְנִין, בְּכֹל דְּרָכֵי חַיִּיהֶם יִתְנַהֲגוּ בְּמִנְהַגֵי הַטַּטְמָאָרִים, בְּתֵי תַפְלָה אֵין לָהֶם רַק בִּיאֻלְטָא וְקֶעֶרֶץ וְזוּלְתָם עוֹד אֵין בְּכֹל חֲצֵי הָאֵי קְרִים יַעֲן יִחְשְׁבוּ אֵת כִּסְפָּם הִיקָר לָהֶם מִחַיִּיהֶם. הָעוֹר בְּאַלְאֶקְלָאוּא הַמְּיוֹשְׁבָה כֹּלָה רַק מִהַיּוֹנִים לֹא יָבוֹא כֹּל אִישׁ זֶר לְגוֹר בְּתוֹכָם וְגַם מִהַרוֹסִים אֵין שָׁם אָף אֶחָד כְּמַעַט זוֹלְתֵי פְקִירֵי הַפְּאֻלִיצִי, יַעֲן כְּהַרוֹסִים כִּיהוּדִים יְנוֹסוּ מִפְּנֵיהֶם כְּמִפְּנֵי הָאֵרִי גַם מִהַטְמָאָרִים וְהַקְּרָאִים לֹא יֵשְׁבוּ בְּתוֹכָם, וְכְמַעַט סַכְנָה מֵרַחֲפַת עַל רֹאשׁ הָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲזוּ לְלַכֵּת שָׁם לְבָרוּ.

הַבּוֹלְגָאָרִים הַמָּה חֲדָשִׁים מִקְרֹב בְּאוֹ לְשַׁבַּת בְּקָרִים לְמִיּוֹם נִכְבַּשׁ הָאֵי בִיד הַרוֹסִים, רוֹבָם הֵגַם עוֹבְדֵי אֲדָמָה, נִבְעָרִים מֵדַעַת, שׁוֹנָאִים אֵת הַנְּקוּיּוֹת וְלֹא יִצְלָחוּ לְכֹל הַכְּמָה וְדַעַת, מִלְּבוֹשֵׁיהֶם וְדִרְכֵי חַיִּיהֶם שׁוּה כְּמַעַט לְדִרְכֵי חַיֵּי אֶכְרֵי הַרוֹסִים.

הַצּוֹעֲנִים מִסְפָּרָם בְּקָרִים יַעֲלֶה עַד עֶשְׂרִים אֶלֶף אִישׁ, שִׁפְתָם הוּא שִׁפְתַּי טַטְמָאָרִית וְיִגְדְּרוּ רַק בְּמַחְלוֹת עֶפֶר וּבִנְקִיקֵי הַסְּלָעִים, רַבִּים מֵהֶם סוֹחְרִים בְּכַגְדִּים יִשְׁנִים, רוֹעֵי צֹאן, וְמֵהֶם גַּם בְּעָלֵי מֵלָאכַת יָד וְעַל פִּי רוֹב צוֹרְפֵי נַחֲשָׁת, וְאֵם כִּי לֹא הַשְׁכִּילוּ עוֹד כִּיתֵר הָעַמִּים אֶךְ כִּבְר עֲזָבוּ אֵת מִשׁוֹבְתָם וְחַיִּים הֵי אֲזוֹרְחִים כְּמַעַט, וְכֹאֲשֶׁר שָׁמַעְתִּי כִּבְר נִמְצָאוּ שְׁנַיִם מִצְעִירֵיהֶם בְּבֵתִי הַגִּימְנָאזִיּוֹם בְּקָרִים, וְלִפִּי הִנְרָאָה פְּעֻלּוֹ עֲלֵיהֶם חַיֵּי הַטַּטְמָאָרִים אֲשֶׁר הַתְּבוֹלְלוּ בָהֶם הִרְבָּה יִתֵּר מִפְּקוּדוֹת הַמַּמְשָׁלָה, יַעֲן אֲנַחְנוּ רוֹאִים כִּי אֱלֹהֵי מֵאֲחֵיהֶם הַיּוֹשְׁבִים אוֹ נוֹדְרִים בְּעֵרֵי רוֹסִיא הַצּוֹפוֹנִית נִשְׂאָרוּ עַד הַיּוֹם פְּרָאִים וְשׁוֹבְבִים כֹּאֲשֶׁר הָיוּ בִּימֵי קָדָם.

יִתֵּר הָעַמִּים הַשׁוֹכְנִים בְּקָרִים הָרְאוּיִם לְהַכְּתֹב בְּסֵפֶר הַנֶּם לְאוֹמֵי קוֹדֶקֶז, אֲבָל יַעֲן כִּי מַעֲטִים הֵמָּה פֶּה וְגַם אֱלֹהֵי הַמַּעַט אֵין לָהֶם עֵדָה מִיּוֹתְרָה וּבֵתֵי תַפְלוֹת מִיּוֹתְרִים עַל כֵּן קִשָּׁה מְאֹד לְהוֹדִיעַ אוֹדוֹתָם דְּבַר בְּרוּר, וְמֵהַנּוֹגַע לְכַתּוֹת הָרֵאָסְקָאִים הִנֵּה תַעֲמוֹל גַּם הַמַּמְשָׁלָה לְהוֹצִיא מִשִּׁפְטַי בְּרוּר אוֹדוֹת חַיִּיהֶם הַפְּנִימִים וְתַקּוּתָהּ נִשְׂאָרָה מֵעַל, יַעֲן יוֹדְעִים הֵמָּה לְהַסְתֵּר מֵעֵינֵיהֶם לְבַל יוֹדַע לָהּ מֵאוֹמָה, וּבְעַד זֹאת לֹא תִתֵּן לָהֶם הַמַּמְשָׁלָה כֹּל מִשִּׁפְטַי אֲזִרָה בְּאַרְצָה.

אַחַת מִהַכְּתוֹת הַמִּשְׁחַתּוֹת הָאֵלֶּה הֵנָּה בְּלֵי סֵפֶק ״כֵּת הַסְּקָאֲבָצִים״ הַיּוֹשְׁבִים עַל הַפִּי יַם הָאֲזוּאוּי וְהָעֵרְבָה הַנֶּאֱגָאִית, אֶחָד מֵרֵאִשֵׁי חֲקֵי דָתָם הוּא, לְסָרֵם כֹּל זָכָר אַחֲרֵי אֲשֶׁר הוֹלִיד שְׁנַיִם בָּנִים אוֹ בָנוֹת, וּבְכִסְף מֵלֵא יִשְׁלְמוּ לְאֱלֹהֵי אֲשֶׁר יוֹאִילוּ לְסָרֵם אֵת עֲצָמָם אָף כִּי לֹא בֵן חִבְרָתָם הוּא, בְּיוֹם הַסְּרוּם יִתְאַסְפוּ כֹּל נִכְבְּרֵיהֶם לְמַעַרְהָ נִסְתָּרָה הַמִּפְאָרָה בְּכֹל הוֹר וְהוֹדֵר וְשֵׁם יַעֲשׂוּ בּוֹ הַמַּעֲשֶׂה הַמְּתוֹעֵב הַזֶּה, וְכִמָּה פְּעֻמִּים שִׁלַּחַה הַמַּמְשָׁלָה שְׂרִים גְּדוֹלִים וְנִכְבְּרִים לְגַלוֹת אֵת הַתּוֹעֵבָה הַזֹּאת, וְאַמְנֵם אַחֲרֵי עֲמַל רַב הַצְּלִיחַ

לה לתפוש בכף את האכזרים המשקצים האלה אשר נשאו את עונם, ובכל זאת לא יחרלו מעשות זר מעשיהם גם היום, בין אלפי אנשים יְבַר הסקאבצי, פניו נהפכו לירקון, עיניו נמקו בהוריהן והוא כצל יהלוך, רובם גבוהי הקומה ודלי בשר, עיניהם תתהפכנה הנה והנה כעיני שר משחת, ערומים במעשיהם ויראים מקול עלה נדף, יען הממשלה תביט עליהם בשבע עינים לתפשם בכף, אבל מי אלהיהם? ובמה יאמינו? זאת לא ידע כל איש, המאלאקאנים מאמינים בדת הנוצרי, אך לא יבנו בתי תפלה ולא יקחו להם כהני הדת ולא יבואו לבתי תפלות עמים אחרים ולא יאמינו כי נתלה משיחם, אם יש להם חגים וימי צום זאת נעלם עוד מעינינו.

הַנְּאִאִים המה מאמיני מחמד, עם נודד עם בהמתו ורכושו בערבה הנאנאית, ובימי דיוק דע-ריישעלליע פקדה הממשלה את הגראף דע-מעזאן הצרפתי להיות נגיד ומצוה על הנאנאים, והוא בנה את העיר נאנאיסק על הוף ים האזאווי למענם, ובחכמתו הצליח לעשותם לעם שוקט על מכוננו, וכל העיר ההיא היתה מלאה מהם עוד בשנת 1840, אפס כעת לא נשאר מהם אף אחד כי יצאו כלם לארץ תוגרמה.

הנהרות והנחלים

נהרות גדולים אין בקרים, ורק נחלים קטנים שוטפים מראשי ההרים וביחוד מצד דרום, הנחלים היותר גדולים, המה: סאלגיר, בולגאנאק (המזרחי) בעשטערעק, זויא Bya, בורולצא, וקאראסו (הגדול והקטן) אשר ישטפו את מימיהם אל יאור סיוואש — או כאשר יכנוהו אחרים, ים הנאלח, — וממערב חצי האי ישטפו הנחלים: בולגאנאק, (המערבי) אלמא, קאטשא, בעלבבק, קאזעלקי-אזוען, (נחל השחור), יאורי מים מתוקים לא נמצאו בקרים, ורק יאורי מלח רבים המה, והגדולים מהם המה: סיוואס, סאקי הישנה והארומה, הגעניצעסקי, הקיאטסקי, הקערלעאטסקי והעלקענסקי.

פערעקאפ

העיר הזאת הִנְנָה עיר קטנה עומדת על מצר-יבשה המחבר את חצי האי קרים עם יתר ערי היבשה ברוסיא, והאישי הבא לקרים מערי רוסיא הדרומית דרך היבשה נאלץ לעבור דרך העיר הזאת, ועד ימינו אלה היה המעבר הראשי לקרים דרך פערעקאפ, אכן כעת לרגלי מסלת הברזל החדשה והאניות הקטנות יעברו הנוסעים בה רק לעתים רחוקות, במרחק

3 וויערסט לימין העיר הוא היאור הגדול, שיוואט' או כאשר יכנהו הגעאָגראַפּים, ים הנאלח', ומשמאל להעיר גם כן במרחק 3 וויערסט חודרת לשון ים השחור הנקראה בימי קדם, לשוֹן־ים הקאַרקִיניטי' וכעת נקראה בשם, לשוֹן־ים האַקמעטשעטי' או הפערעקאפּי, והיאור שיוואש יתאחד עם הים האַזאווי, ובין שני הימים האלה תעלה עמוקה 30—40 רגל ותל אדמה גבוה, ועל פי מסורה קדומה נעשתה התעלה לחבר את שני הימים ואז היה חצי־האי לאי שלם, מעל התעלה הוא גשר למבוא העיר, וזה לא כביר נהרס שער האבנים אשר היה על הגשר, לא רחוק משם לימין נמצאו עוד שרידי המבצר העתיק אצל התעלה ועוד בנין אבנים אחד עומד על תלו, השם פערעקאפּ הדש הוא אשר כנו הרוסים תחת השם, טאַפּלֶאָס' Бафрость (תעלה) בשפת יון אשר נקראה בימי קדם, גם בקצה התעלה אצל היאור שיוואש נראו עוד שרידי מצודה בצורה.

כל העמים השונים אשר התנפלו ללכוד את קרים התפרצו ראשונה דרך התעלה והעיר הזאת, יען מסע האניות לא נפרץ עוד בימי קדם כבימינו, ואלה אשר הצליחו להתבצר בקרים השתדלו לבצר את המבצר ולחפור את התעלה ולשפוך סוללות, והנה באו עמים אחרים ויהרסו את המבצרים ויסתמו את התעלה, וכה עברה מיד ליד אלה בנו ואלה הרסו, האחרונים מעמי ערבובת אזיה אשר התפרצו בקרים היו הטטרים במאה ה־12 למספר הנוצרים, ראש מושבם בראשית בואם היה על הערבה והמה חרשו גם נעורי העיר הזאת ויחזקו מבצריה ואת התעלה חפרו מחדש אשר נעובה זה שנים רבות, וכבר צמח שם יער עצים עבתיים במאה העשירית כעדות הקיסר קאָנסטאַנטין, וישנו את שם העיר, אַרְקאַפּי' ואת המבצר קראו, אַרְבַּאגַּאזי', החאן מענגלי גיריי הוסיף עוד מבצר ויכנהו בשם, פֶּער-קערמען', וכן חדש נעוריו גם החאן סאגיב־גיריי.

בשנת 1736 בא מיניך שר צבא הרוסים בראש ארבעה וחמשים אלף איש שולף חרב ואתו שמונת אלפים עגלות טעונות כל צרכי מלחמה, ובמשך ארבעה ימים לכד את העיר והמבצר ויהרוס אותן עד היסוד, אך אחרי אשר נלחץ לעזוב את קרים בנו אותן הטאַטאַרים מחדש וכן עמדו על תלן עד אשר נכבש כל חצי האי לפני הרוסים בשנת 1783, ואז הרסו שנית עד היום הזה.

אוויר העיר הזאת טוב הוא לבריאות האדם, ותושבי העיר הזקנים יתרפאו על פי רוב במי מעיני מתכות הרבים אשר שם, ולפי דבריהם אין כל רפואה טובה וברוקה לכל מיני מחלה רק המים האלה, ואמנם המים האלה מביאים רפאות תעלה לחולי הרעוומאטיזם ולפעמים גם למחלות חצוניות אחרות כאשר הוכיח כבר הפרֶאָפּעססֶאָר גארדעיענקא מחארקאָו.

כל יושבי העיר יחשבו לאלף ותשע מאות איש וביניהם כשלושים משפחות יהודי ליטא ופולין, להם בית הכנסת מפאר אשר בנו זה לא כביר בהשתדלות הרב החכם הר"ר חיים יהודא האימאווויטש, הבית בנוי על מישור יפה ועצים רעננים יסוככוהו בדליותיהם מכל עבריו, וכלו אומר כבוד.

סביב העיר הזאת נמצאים יאורי מלח רבים וגדולים ומסתר גדול שם במלח, בעיר הזאת ישב תמיד הרוח בכל עתותי השנה, יען אין כל הר וגבע להיות עליה סתרה, ומה גם כי תעמוד בפתך בין שני ימים, וכאשר ישב רוח חזק ילכו מי ים השחור ממקומם במרחק 1 וויערסט וקרקע הים יהיה להרבה, בעתותי החורף גדול שם הקור מאד לרגלי הרוחות, ולא לעתים רחוקות ימותו הצאן והבקר הרועים על פני הערבה, או כי הרוח יגרשם ויטבעו במי הים.

ארמיאנסק

במרחק 4 וויערסט מפערעקאפ עומדת העיר העתיקה ארמיאנסק באזאר, יושבי העיר הזאת יחשבו לארבעה אלף איש, הרוב מהם הנם ארמענים, גם טאטארים רבים בתוכה, בה כשבעים משפחות יהודי ליטא ופולין ולהם בית הכנסת קטן ודל ושו"ב מיוחד, והרב מפערעקאפ הנהו רב גם לעדת ישראל בעיר הזאת, בה נמצאו גם כארבעים משפחות קראים וגם להם בית הכנסת מיוחד, תבנית בתי העיר ככל בניני ארץ הקדם, חפצים וזכרונות עתיקים לא נשארו בה מאומה, בימי קדם היה חצררמות לבני ישראל על שפת הים, אך ברבות הימים עלו מי הים וישטפו את כל המצבות העתיקות עד כי לא נשאר להן כל זכר, וזה לא כביר כוננו חצר מות חדש קרוב אל העיר, מצב הדת והדעת בין אחינו בעיר הזאת לא טוב הוא מבכל ערי קרים, ואך בזאת יצטיינו כי תמצא בהם חברת יעזואיטים המפריעים כל דבר טוב ומועיל, ותחת אדרת החסידות יעשו כל תועבה, ובזאת המה מצוינים באמת כי חברה מפארה כזאת לא נמצאה בכל הצי האי קרים, ואם נמצאו שנים או שלשה אשר אבו ליסד בית ספר או בתי חסד אחרים, הנה ישתדלן אלה הפראים להפריעם ממעשיהם עד כי כבר קנו להם שם תפארה במכתבי עתים היוצאים לאור ברוסיא, ולא על נקלה ירפאו נכבדי העיר ההיא מהמכה אשר לא כתובה בתורה הזאת.

הנוסע מארמיאנסק לאיוופאטאריע או לסימפערפאפאל יעבור לא רחוק מלשון ים הקארקיניטי החודרת עמוק באדמת הצי האי קרים כאשר יראה הקורא במפת הארץ בסוף הספר.

סביב שתי הערים האלה לא נמצא כל שיה וכל עץ השדה, ומשם תחל הערבה הגדולה הנקראה :

הערבה הקרימית.

האיש הבא לקרים דרך ערבות רוסיא הדרומית אשר לא יפגוש על דרכו זולתי שמים בהירים ואדמת מישור ידמה בלבו בטח למצוא פה דברים מרהיבי עין באשר כבר קרא או שמע ממפלאות ארץ פלאות הזאת, אבל מה ישתומם לבו בראותו כי תוחלתו נכזבה, וגם פה לא יראה מאומה יותר מאשר ראה עד הנה: ארץ מישור אל כל אשר יעיף עיניו, אדמה חלקה חסרת מים ועץ השדה, עד אשר ידמה בלבו כי נמה כל היקום או אל מדבר ואהארא הובילוהו רגליו.

הערבה הקרימית שוה הנה כמעט לערבת הוף ים הכספי, גם פה חום השמש בוער כאש בימי הקיץ, הגשם מעט מאד, מל השמים להרטיב את האדמה היבשה לא יראה מאומה, בימי החורף יפול שלג רב ויכסה את האדמה בעובי אמה ויותר, ואם הרוח ילוה עוד אל השלג כי אז סכנה מרחפת על ראש הנוסע אשר ירהיב עזו בנפשו לנסוע דרך הערבה הזאת אשר לא על נקלה ימצא פה בית או מלון להחם בשרו בקרה, ומה נקל הוא כי יתעה בתהו לא דרך. בימי מלחמת קרים הלכו כל צבאות רוסיא ועגלות מעונות צרכי מלחמה רק דרך הערבה הזאת אשר היתה פתוחה לפניהם מהמת האויב ואלפי אדם ובהמה מצאו פה קבר בשנות 1854—1855, וכן לא טוב הוא מצב הנוסע בימי האביב כאשר ימס השלג והאדמה הלהה תתרכך ותהי לבוץ אשר תטבענה רגליו בו, אפס תחת זאת ענג משנה ישבע האיש אוהב התולדה בעברו פה בסוף ימי האביב כאשר יטהרו השמים מעבים והבוץ יחל, האדמה תוציא פרחי שדה פראים אשר יכסוה כבמעטה יקרה מצבעים שונים, פה יפגוש שקד יערי מעלף בפרחי תפארה מרהיבי עין, ושם עשבות שדה, ירקרק חרוץ מכסים את פני כל הככר, אפס ימי ענג האלה לא ימשכו להנוסע, יען מברק אחד אשר תשלה עליהם השמש יבולו, עלי הפרחים כרנע ימלו ודשא עשב יבש, והערבה תשאר שנית בלי כל רוח חיים, אך עוד יותר משחת מראה הככר הקרוב אל יאורי המלח, כל אדמת המקומות האלה כלה משקה מריח מי מלה ולא תוציא כל ציון ופרח וכל זורע זרע בה לא יצלה, ובלעדי עדרי גמלים תועים לא יפגוש הנוסע על דרכו שם מאומה, ורק באחת יתענג הנוסע בערבה הפערעקאפית לראות פתאום מחזה שוא (милорадъ) כבערבות אפריקא, המחזה הזה נראה על פי רוב מאור הבקר עד הצהרים בימי קיץ החמים מאד, פה יגלה לעיניו פתאום ים רחב ידיים וכרנע יעוף ואיננו, והנה מחזה חדש נגד עיניו גן עדנים עם פרחי תפארה מרהיבי עין, ופתע פתאום

גם זאת יעלם והנה תועפות הרים גבוהים מכסים בירקק דשא נגד עיניו, וכה יחלפו נגד עיניו מחזות ממחזות שונים אשר לא תשבע עיניו מראות, ומחזות כאלה יראו לפעמים גם על חפי הים אצל רכסי ההרים, אבל רק לעתים רחוקות.

בהערכה הקרימית אשר הנה חלקה וישרה כמו חלקה הטבע במעצר, יפגוש הנוסע גבעות עגולות אשר נעשו בידי אדם, הגבעות האלה הנן קברות העמים הפראים אשר משלו על חצי האי בימי קדם, ותושבי הערבה יכנו אותן, קברות הסקיטים, אך כפי אשר יספר לנו הנוסע רוברוקוויס במאה הי"ג נעשו גבעות כאלה גם בימיו מידי הקאמאנים או הפאלאוצים, וכן יבוא הנוסע אחרי תלאות שונות לאיופאטאריע או לסמפערפאל.

חוב הנוסעים לקרים ממחזות רוסיא הדרומית נוסעים דרך אדעססא על הים, אניות הקמור הולכת מאדעססא פעמים בשבוע בימי הקיץ (ביום ב' ויום ה') ובימי החורף רק פעם אחת בשבוע בשעה 3 אחרי הצהרים, אחרי מסע שש שעות על הים יראה הנוסע לשמאלו את האי טענדער — אשר היה רק חצי אי בימי קדם על פי פליניוס — והסופרים הקדמונים קראוהו בשם, מסלת מרוץ לאכיללעסאוו" יען על המקום הזה עשה בן חיל ההוא משתה לכבוד האלילה איפיגעניע. — אחרי מסע 14 שעות תראה לפניו אדמת טוירען, ובעוד שתי שעות תעמוד האניה על עגנה אצל יעופאטאריע, היא העיר הראשונה אשר יפגוש הנוסע על הים לחפי קרים, ובעמדו שם על האניה יוכל לראות מרחוק שלשלת הררי קרים במרחק מאה וויערסט, וכן יראה הנוסע מרחוק לשמאלו את לשון ים הקארקינישי ומצר היבשה — או חצי האי, טארחאנקוט" במערב קרים. במרחק 4 וויערסט משם נמצא לשון ים, עסקיפאראס, ושם עומד מגדל מאיר ליורדי הים באניות; במרחק 20 וויערסט מהמגדול נמצא לשון ים „אקדמעטשעט" ושם חוף טוב למצב אניות, המקום הזה הוא קנין הגראף ווראנצאוו ושמה יגדלו כל עצי פרי יקרים, וביחוד נודע המקום הזה על ידי כבשי קרים ממראה אמוץ הרועים פה בהמון, ויושבי המקום יעידו כי הכבשים ממין הזה לא יצלחו כי אם במקום הזה לרגלי האחו המשוונה אשר לא נמצא כמותו במקום אחר.

על דברת הסופרים הקדמונים עמדו במקום הזה ערים רבות בימי קדם, ומהן, קאלאס — לימין (החוף היפה), טימיראקא" אצל דוארליגאמש, ועוד רבות אצל טענדער וכו', רק עד היום עוד לא נמצאו חכמי לב אשר יעמלו להוציא הפצים עתיקים מבטן האדמה במקום הזה אשר בלי ספק יכלו להעשיר תולדות חצי האי הזה בידיעות חדשות ומועילות.

אוויר כל המקומות האלה טוב ונקי, והנוסע הבא מארעססא עליו לרדת מן האניה על חוף איוופאטאריע ומשם יוכל לנסוע שמה דרך היבשה, יען אניות הקטור לא תעמודנה שמה בעברן.

יעוּפּאָטאַרִיע

(גוולווא), מתחת לארץ בשפת צגטיי.

העיר הזאת עתיקה היא לימים, ונקראה בפי הטטרים, גוולווא' וכן יכונה עוד הקראים עד היום. כמאה שנה לפני ספהנ'ו בנה שר הצבא דיאפענט המצביא את חיל מתרדת מלך פאנטוס על המקום הזה עיר מבצר ומצודה, ואחרי כן התגלגלה בידי עמים שונים אשר שפכו את ממשלתם עליה, בחזותה היום הִנֵּה ככל ערי הקדם, רוב בניני העיר לא נראו החוצה, יען חומות אבן גבוהות תקיפנה את הבתים ובתוך החומה פנימה יתנוססו בתי אבן שפלי הקומה, עקבות בתי הנשים (הארעם) נִקְרִים עוד בכל עבר ופנה, לחלונותיהם שבכות ברזל אשר דרך שמה הביטו הנשים על פני החצר, תושבי העיר יחשבו לשמונת אלפים ורובם טטרים, בה גם צוענים רבים, ורוסים בה מעטים.

מצב העיר הזאת הוא על חוף המערבי מן האי אצל שפת הים, והיא העיר הראשונה אשר יפגוש הנוסע מארעססא לקרים, חוף לאניות אין בה, ואניות הקטור העוברות לקרים וקורקו ולחופי ים האזאנוי תעמודנה מנגד לעיר כאלף אמה, ועל כן בשפל תשב, כי לא ינהרו אליה הסוחרים לעשות בה מקנה וקנין. על הרוב ישורר בה רוח מזרחית צפונית, יען מצבה על אדמת מישור ואין כל הר וגבע סביבותיה, וכן אין בה כל עץ ושיח להסתר מחום השמש הבווער כאש להבה, וזולת החוף הטוב לרחוץ בים אשר אין בכל הצי האי קרים משלו לא ימצא האורה בה כל ענג, גם בתי מלון אורחים טובים לא נמצאו בה, ובכל זאת אלפי אורחים ינהרו אליה מדי שנה בשנה לרחוץ במי הים; אוויר המקום הזה טוב הוא מאד ונקי, רק בימי חחורף יקרה שם קר חזק בעוד אשר לא הרחק ממנה על החפים הדרומים יתענגו האורחים והתושבים על נעם חום השמש והתולדה היפיפיה בעת ההיא.

מים מתוקים לשתות מעטים בה, ורק מהבאר ארטעוויאנט העמוקה 440 רגל ישתו כל אנשי העיר.

עדת ישראל בעיר הזאת קטנה היא ודלה, רובם יחיו את נפשם ממלאכתם, ומעטים בהם העושים מקנה וקנין, עשירים אין בהם, אך גם לא יפשעו על פת לחם, מספרם כחמשים משפחות, ולחם בית תפלה מיוחד הנבנה בשנת תר"א לאלף הזה וחותרם בניני הקדם עליו, מצב הדת והדעת אצלם בשפל המדרגה יותר מבכל ערי קרים, ולפלא הוא כי אחינו אשר בערים הנאורות בארצנו ובחול' כאשר השליכו מעליהם מעט את עול הדת, למצער השתדלו להרים את קרן הדעת בכבוד, אך בקרים בכלל שתיהן יחד בשפל תשכנה, והסבה לזה לפי דעתי, יען רובם ככלם המה אנשים מדלת עם הארץ אשר באו הנה לבקש מרף, וכמעט הצליח להם למצוא את אשר בקשו, לא יראנו לבקש עוד, למוד הדת לא יתן ולא יוסיף להם מאומה, וההשכלה לשוא יבקשוה, כי לא ימצאוה, יען ברוב ערי קרים אין בתי ספר, ולשלוח את בניהם בערים אחרות לא תשיג ידם, ובכך לא נוכל להאשימם הרבה, יען בהראשונה לא יחפצו מחסר ידיעה, והשנית לא ישיגו מחסר אמצעים, ובין כה וכה מצבם פרוע. העת אשר נתישבו היהודים בעיר הזאת היא משנת תק"ע, כאשר ראיתי מהפנקס הנמצא בידם.

עדת בני מקרא גדולה מהרבנים חמש מונים, וכשלה מאות משפחות יגורו בה, בה המושב הראשי לבית דינם הגדול *Духовн. правленія*, וממנה יצא תק ומשפט לכל קהלות הקראים המפורים בערים שונות בקרים וסביבותיה, בית דינם נוסד משלשה אנשים, חזן ושמש, ובראשם האב"ד ראש החכמים, והמשרה הגבוהה הזאת — ראש החכמים — לא לפי חכמת האיש תנתן על שכמו, כי אם לפי עשרו, ולמן העת אשר יסרו את בית דינם הגדול, עוד לא עמד איש חכם בראשה, ואלה אשר ידענו, לא יוכלו לחתום גם את שמם, ותחת פקודת ראש החכמים עומד, הרב הגדול רבן של כל בני מקרא, ועד שנת 1862 היתה המשרה הזאת על שכמם המנוח ר"ש ביים, וחותרו בשפת הארץ *Главный Караимск. наставникъ*, ומלבד זה הנה החזן והשמש הנם גם המורים לצעירי בני עמם, ושכרם יקבלו מאוצר הקהלה.

להקראים בעיר הזאת ביהכ"ס אשר אין ערוך ליפיה ולחין ערכה, ורחוק הוא למצוא בנין יפה כזה בין כל הבתים אשר נבנו לאביר יעקב בארץ רוסיא, בית תפלה הזה נחלק לשנים, ודרך שער ברזל יבואו אל החצר המרוצף באבני שיש על פני כלו, בקירות שני הבתים האלה מבחוץ, קבועות מצבות אבני שיש ממראה לבן, ועליהן חרותים שירים שקולים בתרוזים בשפת עבר, וספסלים לשבת משני צדי הקירות, הלאה לאורך החצר בקוץ נצב פאר עמוד גדול מאבן שיש הנושא עליו כתובת בשפת עבר ורוסיא לזכרון הקיסר אלכסנדר הראשון אשר בקר את בית תפלתם ויואל לכבדם

במנורת כסף לתשורה, הלאה לפני פתח בית התפלה נטועים עצי גפן נושאי פרי הסוככים בדליותיהם על פני חלק גדול מהחצר ותחת פארותיהם יעשו סוכה¹ בכל שנה ושנה¹), הבית הזה פנימה נבנה בטעם היכלי ארצות המזרח, קירותיו בבית מכוסים בפטורי ציצים ופרחים מזהבים ובכל מעשה מלאכת מחשבת, רצפתו כבכל בתי תפלותיהם מכוסה ביריעות יקרות ומנורות כסף תלויות על שרשרות בספון הבית שדרות שדרות להאיר את הבית, כתבנית המנורות אשר יתלו הנוצרים לפני תמונות קדושיהם, וכתבנית הבית הגדול כן הוא גם הקטן העומד אצלו, הלונות שקופים אטומים במרומי הקירות לו, ולכן שוררת שמה עלטה גם באור יומם, ובדברים רבים יתאחה עם ההיכל החדש (טעמפיל) אשר בברלין, רק כי קטן הוא נגדו, הבית הנפלא הזה נבנה זה כתשעים שנה מאבני אינקערמאן הלבנות, וזכר המתנדבים בעם אשר התנדבו כסף רב מכיסם ליסוד בית התפלה, הרות על אבני השיש אשר בקיר הבית חוצה, באחת אדבר כי לבית תפלתם נאווה תהלה.

בירכתי בית הכנסת יש להם בית עקד ספרים כ"י מהכמי הקראים הקדמונים, ומהם גם ספרים כ"י לחכמי הרבנים, ואיש לא יוכל לבוא שמה לראותם בלעדי רשיון ראש החכמים, אצל שער ביהכנ"ס עוד שער לשמאלו, ושם בית חומה להת' ולעקד הספרים הנדפסים להקהל, ומדי שבת בשבת יבואו שמה הקראים לקרות ספרי מדע או כ"ע בשפת עבר, ובכלל קהלת בני מקרא בעיר הזאת היא הגדולה והנכבדה בכל ארץ רוסיא, רבים מהנוסעים העוברים על פני העיר באניות הקטור יסורו לראות את בית תפלתם המפאר, ומנהגי הקראים והליכות הייהם. מלבד בית תפלתם נמצאו עוד ארבעה בתי תפלה (מעצעטען) למושלמים, ושנים לנוצרים, ואחד מהראשונים הוא בנין גדול ועתיק ימים לא הרחק מחוף הים ונבנה בתבנית בית תפלת סא'יא¹ בקאסטאנטינאפאל, ולפי דעת הסופרים החדשים נבנה על פי החאן דעוועלטגיריי בשנת 1552.

מצב הקראים החומרי נעלה הוא על הרבנים מאד מאד, ביניהם עשירים רבים היושבים בצל הכסף והמנוחה, וגם המון העם ימצאו להמם בנקל יותר מן הרבנים, יען כל מסחרם את הטטרים אשר ידברו בשפתם, ונקל להם להריק את אמתחותיהם, תחת אשר אין להרבנים דבר אתם, והקראים יתרועעו את הטטרים כאת אחים מלידה ומבטן, ולוא הראו

¹ הקראים לא יעשו סוכה איש איש אלא יצאו כהרבה, וכל עיר ועיר יעשו רק סוכה אחת כחזר זיהכנ"ס רק למראות עין, ואיש לא יבוא אל חוכה אף פעם אחת כמעט, וכזה ילאו ידי חובת סוכה.

אהבה כזאת להרבנים כי עתה לא היה לנו דבר מה להתאונן עליהם, אך לדאבון נפשנו הנם כשני חשיפי עוים עומדים מנגד איש לרעהו, ורחוק הוא לראות כי ידרוש הקראי לשלום הרבני בפגשם איש את רעהו ברחוב, אף כי הרבנים יחתרו בכל עז להתקרב אצלם ולחיות אתם באהבה ואהוה, ואפונה מאד אם לא תתקיים נבואת הגאון ר' שמואל מקרעמעניץ אשר אמר עם הספר, הקרעים לא יתאחו לעולם, — אכן אם נעלה הוא מצבם החומרי, לעמת זה מצבם המוסרי מורה מאד, שפת הארץ מזורה לכל העם — תחת אשר הרבנים כלם ידעוה מנער ועד זקן — ואת בניהם לא ישלחו לבתי ספר אשר להממשלה ללמדם דעת לשון וספר, אף כי יש לאל ידם, וביחוד נשותיהם עומדות עורנה במצב פראי לא יאומן כי יסופר, ולא לבד כי לא ילמדו אותן דעת, כי אם גם קרוא עברית לא תלמדה, וכפרות הבשן וישובת כלואות בביתן לאכול ולשתות, ולא תדענה דבר מכל הנעשה בתבל.

אם ישבו אחינו הרבנים בעיר הזאת בימי קדם לא נשאר לנו שום זכרון בספר, אולם הקראים ישבו בה זה איזה מאות שנים על פי עדות המצבות העתיקות אשר מצא ה' פירקאוויץ על החצר מות אשר להם, ככתוב על ספרו, אבני זכרון' והעתיקה מכלן היא משנת השנ"ג לאלף הששי (1593 לספה"ג), אולם אנכי הלכתי בעקבותיו ולא מצאתי את המצבות אשר רשם, כי אם אבנים גדולות בלי כל כתובה, והעתיקה מכלן אשר ראיתי היא רק בערך ק"ל שנה, ושאלתי את פי חכמי הקראים איה אפוא המצבות אשר מצא פירקאוויץ? והמה הגידו לי כי באשר האבנים האלה הנן רכות ובית עולם זה לא רחוק הוא משפת הים, ובכן נמחקו הכתובות מעל המצבות מרטיבת המים, והנה באמת קשה הוא להאמין כזאת, יען גם המצבות החדשות תשחתנה במשך איזה עשרות שנים כאשר ראיתי, ואיך נשארו הכתובות שלמות עד בוא פירקאוויץ משך רנ"ה שנים משנת שנ"ג עד תר"ה?, חידות לי מעשי פירקאוויץ ועלילותיו!!

אצל חצר מות להקראים נמצא גם בית מועד לכל חי אשר להרבנים, ורק גדר אבנים הנהו לחיץ בין שני המקומות האלה, ושומר אחד נוצרי ישמור את ראשי הרפאים האלה, השוכבים במנוחה על ערש מבטחם אלה אצל אלה כמותם, תחת אשר בחייהם נפלגו בתהלוכותיהם וברעותיהם רחוקים איש מרעהו כרחוק מזרח ממערב.

סביבות העיר נמצאו יאורי מלח רבים, ומספרם כארבעים וחמשה, אחד מהם הוא הנודע בשם, סאקי' או, טוולי' המפורסם ביחוד על דבר מעיני המתכות Минеральный грязь הנמצאים על שפתו המביאים מזר ותרופה למיני תחלואים שונים, המעינות האלה הנם יקרי הערך והמציאות ואפונה מאד אם נמצאו כמוהם בכל הארץ מלבד בקרים.

במרחק 3 וויערסט מן העיר לא הרחק משפת הים, על אם הדרך נמצא יאור מלח אדום ונפלא מאד, מהזה נעים הוא לראות ממרחק בשלות השמש עליו הצי רשפיה נראה כמבול אש ותמרות עשן יתאבכו במרומי האויר ממעל להיאור, ואנכי בלכתי לבקר את המקום הזה בלוית ידידי הצמא לתושיה, אשר נלוה אלי בדרך להתענות בכל אשר אתענה אנכי הר' נחום שו"ב מקריצ'עוו, הרצתי משפטי ממרחק כי אש אחזה בפנות איזה בית, אולם כאשר קרבנו מעט מעט אל המקום ההוא נעלמו האש והענן מעינינו, ובקרבנו אל שפת היאור שם נוכחנו כי מי היאור אדמו כדם, ובתוך המים על קרקע הארץ בעומק רבע אמה נראה המלח, נסינו להסיע מעט מן המלח, והנה גם הוא אדום ונקי, ובמשך שעה אחת עד אשר הבאנו את נציב המלח אל העיר נהפך מראהו ללבן.

מיאורי מלח אשר בכל האי קרים יסיעו מדי שנה בשנה מעשרים עד שלשים מיליליאן ככרי (צענטנער) מלח אשר יובילום הסוחרים לכל ארצות רוסיא, מכרה המלח נעשה באופן כזה, אצל שפת הים יעשו תַעֲלָה מרובעת בעומק $\frac{3}{4}$ אמה בארמה, ואת התעלה יקיפו בקרשי עץ, ובקצה התעלה הקרובה אל הים עומדת מכונת עץ, וסוס אחד או שנים ימשכו את המים דרך צנור מן הים אל התעלה, ומי הים המלוחים יקפאו כנציבי קרח כזרחה השמש עליהם, והקרח הזה יכסה את המים ממעל ככפור דק, וכבוא השמש לערב ערב יסיעו נושאי סֶבֶל את המלח מן המים ויסתירו תחת צל גג, למען לא ימסו כאשר ירד עליהם הגשם, ואם לא יספיקו נושאי המלח להסתירם, ימס המלח והיה למים כבתהלה.

חולים רבים יבואו אל העיר לרחוץ במי הים, יען קרקע הים במקום הזה היא אדמת חול וטוב מאד לרחצה, ימי הרחצה ימשכו על פי רוב מתחלת חרש יוני עד כלות סעפטעמבער.

בימי ממשלת הטטרים היתה העיר הזאת עיר מבצר וחומה בצורה הקיפה מסביב, בשנת 1736 בא הגרצף מיניך בראש צבאות רוסיא ויהרסה ומני אז לא נבנתה עוד הפעם, וכן היו שם תעלות מים חיים מתחת לארץ — אשר אולי על זאת נקראה העיר בפי הטטרים, גוולעווא' — ועתה לא נשאר להן כל זכר.

בשנת 1836 היה עוד מספר תושבי יעוופאטאריע כשלוש עשרה אלף איש וסך 1955 בתים וביניהם 19 בתי מסגד לטטרים, אכן למן העת ההיא תרד העיר פלאים יום יום.

מסורה קרומה בפי הקראים כי אחד ממלכי הטטרים אשר הלך לצוד ציד בסביבות העיר הזאת חלה פתאום, ובהגיעו עד שערי מות השַׁבֵּעַ

השביע את כל יוצאי ירכו אשר ימלכו אחריו לבל יגורו בעיר הזאת ואף לבלתי קרוב אליה .

האקאדעמיק Н. Мурзакевичъ במסעו בקרים בשנת 1836 יספר , כי בהיותו באיוופאטאריע הראו לו הקראים תנ"ך כ"י אשר לפי דבריהם נכתב זה איזה אלפי שנה , ודעתם נוסדה רק על איזה רשימה הנמצאה שם , ולפי דעת החכם ההוא נכתבה ביד מאוחרת , [ראה בהזורנאל לשר השכלת העם משנת 1837] ואם כן לא חסרו הקראים מוויפיים בכל דור ודור עוד לפני פירקאוויץ , והוא היה המאסף לכלם .

מאיוופאטאריע הולכות שתי דרכים , האחת לסימפעראפאל במרחק 63 וויערסט , והשנית לסעוואסטאפאל , והנני להוליך את הנוסע על הראשונה לסימפעראפאל , ובמרחק 19 וויערסט מאיוופאטאריע יפגוש התחנה הראשונה , סאקי' .

ס א ק י

העיר הקטנה הזאת , סאקי' עומדת על אם הדרך מאיוופאטאריע לסימפעראפאל במרחק 1 וויערסט מהתחנה הנקראת כמוה , אצלה יאור מלה גדול ומעיני מתכות , המעינות האלה יתהוו רק בחדשי הקיץ כאשר ייבשו הפי היאור מתום השמש הרחק חצי וויערסט מן החוף , ובמקום אשר תראה היבשה ישאירו המים אשר נדעכו ממקומם רפש ובוץ במקומות אחרים , והמה אלה מעיני המתכות המביאים מרפא בכנפיהם להמון אדם רב הבאים ממרחק למצוא רפאות תעלה , היקף היאור הזה הוא 25 וויערסט מכל רוחותיו , והבאים להתרפאות ימשחו את כל גום במי רפש עב (דיכטע) הזה , החכם הרופא טראכטענבערג העמיק הרחיב לדבר אודות המעינות האלה בשוב טעם ודעת , ובצדק יוכיח בספרו אשר כתב בשפת רוסיא כי לא נמצאו עוד אנשים אשר ידעו להוקיר את המקומות הנכבדים האלה לבנות שמה בית חולים ולהושיב רופאים מפורסמים אשר יכלו להביא אשר רב למין האדם , ומלבד אשר יכלו להעלות ארוכה לרבבות אנשים , עוד עצרו בעד הנוסעים לערי אשכנז ואיטליא , והכסף הרב אשר יוציאו בנסיעות האלה היה נשאר בארצנו , והרופא החכם הזה יוסיף להבטיח כי לוא שמעו לעצתו לכונן בית חולים וכל הדברים הדרושים לחפץ הזה , כי עתה נהרו המון אורחים הגה גם מארצות אחרות .

הבוץ אשר בו ירחצו החולים הוא שחור מאד , רך וישן , ואם ינסה

האיש לקחת אותו בירו יתרכך כחמאה ומוציא ריח רע מגפרית המלח אשר בו, אפס לא טוב לרחוץ ביאור הזה בלי עצת רופא חכם.

בשנת 1829 פקד הגרפף וואראנצאוו לבנות שמה בתים למעון החולים ואחד מהם בית גדול אשר קראהו, ההיכלי מסבה נעלמה, בשנת 1863 נתנה הממשלה את המקום הזה לחכירה על משך חמש עשרה שנה להרופא פאספישיל, והרופא הזה ישתדל להטיב גם מצב בתי המעון וכל הנהוין להקל על האורחים, ובכל זאת עוד גדול שם היוקר על כל צרכי האדם, גם הממשלה הכינה שם בית חולים בעד חולי הצבא, ורופאי הצבא יבקרו גם את החולים השונים הבאים שם להתרפאות בעד מחיר לא יקר, והחולים אשר אין ידם משגת לשכור להם מעון, בההיכלי יוכלו להשיג מעון ואוכל בהכפר הקרוב שמה.

מהכפר סאקי נשאר עוד עד סימפערפאל 44 וויערסט, ובאמצע הדרך יעבור הנוסע דרך התחנה מולאט, בכל הדרך הזה עד בואו קרוב אל העיר לא יפגוש פה כל דבר נכבד הראוי לשום עין עליו.

דרך היבשה מאיוופאטאריע לסעוואסטאפאל

רוב הנוסעים מאיוופאטאריע לסעוואסטאפאל יסעו על הים הרחוק רק מסע ארבע שעות, ורק לעתים רחוקות וביחוד בימי החורף אשר אנית הקטור תעבור רק פעם אחת בשבוע יסעו דרך היבשה הרחוקה 65 וויערסט, ומה גם כי בכל הדרך הזה אין כל דבר אשר ימשוך עליו עין הנוסע, ולנו יושבי רוסיא נכבד הדרך הזה וכל המקומות סביבו, יען שם ירדו ראשונה צבאות מלכי הברית על היבשה בשנת 1854, ושם נלחמו גבורי רוסיא על יד הנחל אלמא-אשר השאירו זכרונות מרים לאלפי רבבות משפחות אשר אברו פה את אחיהם וקרוביהם במלחמה האיומה ההיא.

המסלה הזאת מולכת על יד שפת הים. באמצע הדרך יעבור דרך הנחל אלמא, קאצא, בעל-בעק אשר ישטפו את מימיהם אל הים, על דברת טונמאן עמדה עיר קטנה, אלמא-סאראי אצל הנחל אלמא בימי הגענואיוזים, ושם היה גם היכל להחאן, אפס החוקר המהלל בדבריו ימי קרים הפראפעססאר Brun מארעססא הוכיח כי שקר בימין טונמאן.

במרחק 12 וויערסט מאיוופאטאריע יעבור הנוסע דרך מצר יבשה הרחב רק 6 וויערסט, מימינו הוא הים השחור ולשמאלו יאור מלח גדול הנקרא גם כן „יאור הנאלח“, משם יעבור הלאה עוד 13 וויערסט על שפת הים דרך הכפרים, קאמישלי וקאטונאן המעלפים בכל עצי פרי שונים למכביר, גם יין רב יוציאו משם מדי שנה בשנה, משם הלאה יהלו להשתרע

הרים וגבעות לא גבוהות עד בואכה אל הנחל אלמא, מעבר הנחל יתנשאו ההרים מעט מעט עד כי באיזה מקומות הנם גבוהים מאד, משם במרחק 10 וויערסט יעבור את הנחל קאצא, ושמה יחל הנוסע להרגיש כי בקרים הברוכה הנהו: גפני אדרת יבשילו אשכולותיהם, ענבים בכל עבר ופנה, עצי פרי שונים ויקרים אשר לא נמצאו בכל ארצות רוסיא סוככים בצל דליותיהם על הנוסע אשר כבר נלאה נשוא חום השמש הבוער כתנור במקומות ההם, משם יאחו דרכו לבעל-בעק העמק הנחמד המעלף פרחי הוד ונצני תפארה, ויעבור דרך הנחל הנקרא כמהו עד בואו אל מסלת האבן המוליכה ישר לסעוואסטאפאל, דרך גבעות אינקערמאן או בדרך המלך לפרור העיר הצפונית Сѣверная, לשמאלו יגלה לעיניו חצר מות הגדול להרוסים וחצר מות ליהודים אשר נפלו חלל על מרומי שדה המלחמה בסעוואסטאפאל בשנות 1854—1855.

פרטי כל המקומות האלה יראה הקורא הלאה בדברינו אודות סעוואסטאפאל וסביבותיה, ועתה נשוב לסימפערפאל בירת כל הצי האי קרים.

סימפערפאל

העיר הזאת הנה בירת כל הצי האי קרים ועיר הפלך, בימי ממשלת הטאטארים נקראה בשם, אק-מעצעט (בית תפלה הלבן) וכן נקראה בפיהם עוד היום, העיר הנה גדולה ונאה, עומדת אצל הנחל, סאלגיר, וסאמארא' בלב הצי האי ורחוקה מן הים, הנוסע הבא אל העיר הזאת יכיר כרגע כי אל אחת מערי הקדם הובילוהו רגליו, רוחו ישתומם לראות ברגע אחד המון לאומים שונים חולפים על פניו, עמים רבים ילידי אזיא אשר לא במהרה יפגשם בערי איירופא, ולאיש ואיש בגדים ומנהגים שונים כהלוכות בני ארצו, איש איש ידבר כלשון עמו, ואיש לא יבין את שפת רעהו כביום בלל ה' את שפת כל הארץ.

בראשית ממשלת הרוסים היתה עיר קטנה ודלה, רוב תושביה היו טאטארים ומספר כל יושבי העיר עוד בשנת 1836 היה רק 6987, אכן למיום נהייתה לבירת הצי האי תגדל ותיף יום יום ומספר יושביה עתה יותר מכ"ג אלף, רוב בתי העיר בנויים בטעם בניני איירופא, חוצותיה רחבות וישרות ומרצפות באבנים, גנות עצי חמד ועצי פרי נטועים למכביר אשר יוסיפו על הדר העיר, בה גימנאזיום לנערים ונערות, בית ספר להטאטארים, בית ספר לעם, ובית ספר לבני ישראל מיוחד, בה גן העיר יפה מאד נגד בית הגובערנאמטאר, בתים גדולים ויפים להממשלה, וזה לא כביר החלו

אחינו לבנות בית גדול ונהמד משכן לאביר יעקב בעצם העיר, הבית בנוי מאבני אינקערמאן הלבנות ולכבוד יהיה לאחינו.

בקצה העיר נמצאו איזה רחובות עקומים, דלים ומשחתי המראה, והוא הלך העיר, אקדמעצעט' אשר רק הטאטארים יגורו שם ועד שנת 1863 היה מספרם רב אך למן העת ההיא ימעטו שנה בשנה כי הלכו לארץ תוגרמה לשבת בין אחיהם התוגרמים בעלי דת ושפה אחת — שפת הטאטארים היא שפת תוגרמה ורק שנים קטנים נמצאים בה, — יען קנאת דתם אכלתם לשבת בין הרוסים שנואי נפשם, ומה גם משנת 1874 כאשר פקדה הממשלה כי גם המה יחלצו לעבוד בצבא, החלו לגוס על נפשם ויעזבו את בתיהם וקניניהם וילכו להם, ואף כי הממשלה לא תתן להם מכתבי תעודה לנסוע לארץ אחרת, ולא לעתים רחוקות יבואו התוגרמים באניותיהם ויעמדו אצל אחד הכפרים ומשם יקחו את הטאטארים על אניותיהם להוליכם לארצם.

בימי ממשלת הטאטארים היתה, אקדמעצעט' אחת מהערים הנכבדות בקרים ובה ישב משנה להחאן (קאלגיי-סולטאן), ובה היה בית המשפט, קאדי-ליק' הרביעי בקרים (שלשה הנשארים היו בכפא, סודאק ויעני-קאלע), כאשר נסע החאן לדרכו או הלך בדרך כל הארץ אז היה המשנה הזה ממלא מקומו, ועל פי רוב היה המשנה אחד מקרובי החאן אשר התהשב לירש עצר, פה אצל הנחל סאלגיר עמד היכלו ובתי שריו ועבדיו ונכבד היה כהחאן עצמו, וממשלתו הגיעה עד כפא אשר הביאו לו מס מיוחד בכל שנה ושנה, המקום אשר עמד ההיכל הוא בשפולי ההר במקום אשר עמדה, אקדמעצעט' לפנים על הוף הנחל סאלגיר בין צל עצים עבתים נגד הבאר הנותנת מים לכל יושבי העיר, אכן עתה לא נשאר כל זכר להיכל ההוא וזולתי הבאר הזאת.

אזיר העיר הזאת איננו הם ונעים כמו בהערים אשר על החפים הדרומים, יען פתוחה היא לפני רוח צפון אשר יקרר את האזיר, ובימי החורף יקרה בה ימי שלג וקר חזק, אבל הימים האלה לא ימשכו יותר משני שבועות עד הדש ימים, והאיש הנוסע ממנה ליאלטא או לסעווא-סטאפאל ירגיש כרגע בדרך חליפות האזיר אשר יתחמם מעט מעט במדה אשר יתקרב אל הערים האל.

בימי הקיץ יבואו אורחים רבים אל העיר הזאת לשתות חלב סוסים (קומים) אשר יבינו שם במחיר לא יקר, וגם טוב הוא מבשאר ערי קרים, מקום מלאכת הקומים יחליפו מדי שנה בשנה במקום אחר.

בעיר הזאת יושב כעת ראש כהני דת מהמד (מופטי) ותחת ידו נמצאו המון ספרים כתבי יד ממלכי וסופרי הטאטארים, כל עם הטאטארים מביאים לו כנחה ומתן איש איש כפי מסת עשרו.

בעיר הזאת נמצאים תשעה בתי תפלה לנוצרים יונים, בית תפלה אחד לקאטולים, אחד לפראטעסשאנטים, אחד להארמענים הגריגארים, אחד להארמענים הקאטולים, ארבעה בתי מדרש וביהכנ"ס אחת ליהודים, ביהכנ"ס אחת ליהודי קרים (קרימצאקים), ותשעה בתי מסגד למחמדים.

בבית אוצר ספרים עתיקים להממשלה בעיר הזאת נמצאים דברים וספרים עתיקי ימים אשר אספה בכל חצי האי אשר יוכלו להיות מקור נפתח לחוקרי דברי ימי קרים, וגם מעתיק ללשונות בני קרם פקדה הממשלה לעמוד בראש החפצים העתיקים ההם, וביחוד מצאה חפצים יקרים בכפר פעטראווסק" הקרוב אל העיר בדרך העולה לאלושטא, בשנת 1827 נמצאו בין הרבות הכפר הנזכר מצבות אבן עם פטורי ציצים ופרחים בולטים ועם כתובת בשפת יון, על אבן אחת היתה הרותה תבנית איש רוכב על סוס ומתחתיו כתבה אשר תזכיר את סקילור מלך הטאוראדסקיטים, אודות המלך הזה יספר הסופר הקדמון סמראבאן כי הוא ובניו בנו מבצרים ומצודות על חצי אי הטוירי ושמה התאספו להלחם עם שרי צבאות מיטרידאט יעוופאטאָר, מן המבצרים האלה יזכיר הסופר הנזכר את, פאלאקיָאָן אשר לפי דעת הסופרים החדשים הוא המקום אשר עליו עומדת כעת העיר באלאקלאווא, תאוואָן אשר יחשבו למצוא הרבותיה אצל פעאָדאסיע, ואת, נעאָפאליס" (HEAPOJIC) אשר עמדה על המקום הזה, וכן נמצאה עוד מצבת אבן אחת ועליה הרות תבנית שני סקיטים האחד איש שיבה והשני עול ימים, ועוד נמצאו מטבעות עתיקות ושונות אשר מהן שלחו לעיר המלוכה לאוצר דברים עתיקים.

הרבות המבצר הזה נכרו עוד היום מחוץ לעיר, וחוקרי קדמוניות יוכלו למצוא שם עוד חפצים עתיקים לוא חפצו לחפור שם במעבה האדמה.

גם פה כבבחציסאראי חוצות מיוחדות לעם הצוענים ונקראו, עיר הצוענים.

מספר אחינו בני ישראל בעיר הזאת הוא כאלף וחמש מאות משפחות ורבים מהם עשירים נכבדים ויד ושם להם בבית ועד אזורתי העיר ומהם אשר נשאו משאת ואותות כבוד מהקיסר בעד עמלם לטובת העיר בכלל ולאחיהם בפרט. חמשה בתי תפלה לאחינו שמה, ובית תפלה אחד להקרימצאקים המעטים היושבים בה, ומספרם יעלה לערך מאה משפחות, ובכלל במדה אשר עלו היהודים בעיר הזאת על שאר אחיהם בקרים במצבם החומרי, כן נעלו עליהם גם במצבם המוסרי, רובם דאגו לאחריהם צאצאיהם ויתנום ללמדם ספר ולשון בבתי ספר להממשלה, וגם יסדו בתי הלמוד תורה אשר בהם ילמדו בני העניים והעשירים יחדו, חצי היום יקדישו ללמודי חול ותחצי ללמודי קשט ורת, גם בין בעלי מלאכת יד ראיתי יודעי ספר ואוהבי שפת

עבר עד כי לא יכירום הואיהם כי יושבי קרים המה החפשים בכלל מעול אמונה ודעת .

מספר הקראים כחמישים משפחות בעיר הזאת , וגם מהם נמצאו כבר איזה משפחות אשר השליכו תהלוכות הטמרים אחריו גום , וישכילו לראות אור חדש תחת שמש ההשכלה , אך שנאתם להרבנים עוד לא השליכו ולא ישליכו אחריו מתי עוד , וכל השכלתם היא רק כי החליפו את בנדי הטאטארים לבנדי איירופא , וכל עלילותיהם ודרכי חייהם נשאו כמקדם כאשר תארתי כבר בספרי זה חלק ראשון .

ברחוב העיר נצב פאר עמוד גדול מאבני גראניט לזכר הנסיך דאלגארקי אשר כבש בפעם הראשונה את האי קרים תחת יד רוסיא האדירה .

בעיר הזאת נראה ברור לעין רואים ההר הגדול צאטירדאג , ובן נראה עם כל שלשלת הררי יאלא לעין הנוסע מסימפעראפאל לקאראסובאואר , ועי קנה רואי יוכלו לראות גם את השלג השוכב עליו כל הימים .

סביבות העיר נטועים כרמי המד ועצי פרי שונים למיניהם , ובה מסחר רב בין הקרימי ובהטאבאק הטוב , בעורות כבשי קרים הנודעים בכל הארץ ביפים וחין ערכם , ובכל תבואות הארמה , וסוחרים רבים מכל ערי רוסיא הגדולה יבואו אליה לעשות בה מקנה וקנין . לא הרחק מן העיר עומד הכפר , פעטראווסקי' פה תפגוש הרבות עיר מבצר אשר לפי ההגדה היתה מצודת נעפאלים הנבנה ביד סקילור להיות לו לצור מהסה מחמת המציק , מיטרידאט יעוופאטאר' הרודה בכל ממשלת באספארוס , כמובא לעיל .

סביבות העיר תחל הערבה הגדולה , ערבת טוירען' Тавричск. Степь , ולכן ישלוט בה הקור והשלג בעזו כהו אשר לא יפגוש הנוסע כזאת מעולם ביאלטא וסעוואסטאפאל העומדות על החופים הדרומים , אף כי מרחקה מסעוואסטאפאל רק 60 וויערסט , מסימפעראפאל תצאנה ארבע מסלות לכל ערי קרים , האחת לסעוואסטאפאל דרך באהציסאראי , והשנית לקאראסובאואר , והשלישית לאיוופאטאריע , ומסימפעראפאל לצד מזרחית דרומית תוליך מסלת אבן (שאסיי) ישרה אל הוף הים במרחק 44 וויערסט אל הכפר , אלושטא' הנודע בכל האי קרים , — כצאתך מן העיר אחרי פעטראווסקי' לצד שמאל תפגוש היכל וגן נהמד קנין הנסיך וואראנצאוו הנקרא בשם , סאלגירקא' , ומן המקום ההוא יקח אבנים לכל מעשי הרשי אבן , והדרך הזאת תוליך הלאה אל כל החפים הדרומים .

במרחק 12 וויערסט לשמאל העיר תפגוש בכפר , עסקירסאראי' (היכל

הישן) שם תראינה עיניך הרבות בנין ישן נושן אשר לפי ההגדה היה בה בית מלאכת המטבעות להטטרים, משם תבוא אל התחנה, מאמוט-סולטאן, ואתריה תבוא אל הכפר, צאווקי' פה נייעץ את הנוסע לנוח מעט, יען בסביבות המקום הזה ימצא את המערה הנפלאה הנודעת בשם, קיזיל-קאבא' אשר עליו לשבור לו פה סוס ומורה דרך מאת הטאטארים ולהכין לו צדה לדרך.

קיזיל-קאבא

(מערה אדומה)

המערה הזאת, קיזיל-קאבא' הצובה בנקיק סלע אדום הנקרא, שיש הקרימי' על גג המערה ממעל יראה ממרחק כמראה מנורות וכלים שונים אשר נקרו בסלע מיד מטר סוהף או נחלים נוזלים ברבות הימים, והנהל הנקרא קֶמֶךְ ישטוף את מימיו מתחת רצפת המערה, המבוא אל המערה רע ומר מאד, ואם לא תוחל על גחונך לא תוכל לבוא שמה אף כי בעמל רב וביגיעת בשר, אכן לזאת תתענג נפשך בבואך פנימה, שם תפגוש הדרים רחבי ידים שונים, יציעות ושכבות עשויות במלאכה נפלאה מעשי ידי דורות קדומים¹) רק הבא אל תוכה יכין בצלחתו נר למאור אשר בלעדה לא יראה מאומה מכל אשר סביבותיו. סביב המערה הזאת נמצאות עוד מערות גדולות ומנורות, ואחת מהנה ארוכה 700 רגל, וגם היא יפה מאד, בעמך על מרום המערה הזאת בנקל תראה את ההר הגדול, צאטירדאג', ומשם תסע הלאה להתחנה, טאאושאן-באזאר' (שוק הארנבת) הנקראה על שם החיה הזאת הנמצאה לרוב ביערים הקרובים, ומשם תתחלק הדרך לשתיים לבוא לאלושטא, האחת והיא הישנה לצד ההר צאטירדאג במרום 3 וויערסט, שם תחזינה עיניך מהזה נעים כמהזה אשר ראית בגן העיר (בולוואר) בסעוואסטאפאל מרחוק תראה את כל המקומות הנודעים בקרים:

¹ הנוסע הגרמני Odinet אשר נזקק את המערות האלה זה כארבעים שנה הלך בלויית הסאטארי מורה הדרך יום תמים לאורך מערה אחת ולא הגיע עד מרום קאה, עד כי נאלץ לשוב יען לא הספיקו לו הנרות להאיר וגם האלה אזל מכליו. בהמערות האלה חרותים שמות אלפי נוסעים מכל אפסי העל, במקומות אחדים יפגוש הנוסע במוך המערות יאורים קטנים והסאטארי ישל אז את הנוסע על כסף להעבירו.

ערים וכפרים, גם הים וכל סביבותיו, גני חמד ויערים סבוכים, הרים ועמקים לענג נפש, עוד תפגוש בזה אבעליסק גדול לזכר הנסיעה אשר נסע הקיסר המנוח אלכסנדר הראשון בכל חצי האי קרים בשנת 1824¹) עומד על סלע גבוה 3000 רגל, ומן המקום ההוא תחל לרדת מעט מעט במרחק 12 וויערסט עד בואך לכפר אלושטא.

הדרך השנית — והיא החדשה — רחוקה מעט מהראשונה, אך הדרך הזאת ישרה ושם לא יכתת הנוסע את רגליו לעלות הרים ולרדת בקעות, על הדרך תפגוש באר מאבני שיס²) ושם תתלכדנה שתי הדרכים האלה החדשה והישנה ולא תתפרדנה עוד, ביחוד נודע המקום הזה על ידי המלחמה אשר לחמו פה הרוסים את התוגרמים בשנת 1774, ופה אבד הנסיך קוטוואוו אחת מעיניו בשאון ורעש מלחמה, וזולת זאת אין כל זכר עתיק בדרך הזה, רק מקסם נעים יאחו את בת עינך בהביטך מכל עברים על הדר הטבע אשר שפך רוח חן ונעם על כל מדרך כף רגל, על עצי פרי השונים למיניהם הנמצאים רק על האדמה הברוכה הזאת, ועל עצי גפן הרבים הנותנים קטורה וריח ניחוח באף ההלך, ובכן תוכל לבוא באחת משתי הדרכים האלה עד הכפר אלושטא, או ללכת בדרך אחרת לבקר את מקור הנחל סאלגיר, בראשונה תפגוש בכפר, אציאן אשר כל יושביו הנם טאטארים, ושם נמצא גם בית מיוחד בעד הנוסעים, משם יוכל האיש לעבור ברגל במשך חצי שעה לראות מקור הנחל הנוכר, עוד מרחוק ישמע שאון המית המים בנפלים על שיני הסלעים, ובבואו יתענג על מחזה הטבע אשר חצבה פה חור עמוק בסלע אשר ישטוף את מימיו ברעם ורעש נורא.

¹ „По повелѣнію : Императора Александра I, дорога сія, отъ Спмѣрополя до Алушты чрезъ хребетъ Эйлы начата съ 1824

года, устроена въ царствованіе Императора Николая I, 1826 года, при ново-россійскомъ и бессарабскомъ Генераль-Губернаторѣ гр. Воронцовѣ, гражданскомъ губернаторѣ Нарышкинѣ, подполковникомъ Шипиловымъ,“

² לזכר המלחמה הזאת נבנה הממשלה צהר גדולה מאבני שיס לזן במרחק

10 וויערסט מאלושטא ועל הנחל כחוצה בשפת רוסיה, וז"ל : Близъ сего мѣста, въ сраженіи противу турокъ, Михаилъ Иларіоновичъ Кутузовъ, что послѣ былъ фельдмаршаломъ и княземъ Смоленскимъ, раненъ въ глазъ.

מכפר אִיאָן יוכל הנוסע לעלות על ההר הגדול, צאטירדאג' אך רוב הנוסעים לא יעלו שמה יען הדרך רעה מאד, ועל כן עלינו להוליכו לאלושטא ראשונה אשר משם יעלה על ההר בלי עמל.

מן המקום הזה יגלו לעיני הנוסע מחוזות נעימים: על הים, על ההר הנפלא דעמערדוי, על פאר העמוד פסל יעקאטערינא II, ועל הכפר אלושטא המעלה בכל עצי המד מרהיבי עין.

א ל ו ש ט א

הכפר הזה עומד במרחק 41 וויערסט מיאלטא לצד צפונית מזרחית, ובמרחק 44 וויערסט מסימפערפאל לצד דרומית מזרחית על יד ההר צאטירדאג בעמק, וההרים קאראבאך, צאטירדאג, דעמערדוי, יסוככהו מסביב, והמה יעמדו לשמן לבל יחדור הרוח הצפונית במקום הזה.

בכפר הזה יגורו כשמונה מאות איש במספר, וסך 150 בתים לו, שני בתי תפלה למושלמנים, ואחד לנוצרים יונים, בית מקלט לחולי הים (קאראנטין) וחוף לאניות מסחר אשר תבאנה הנה בכל שנה לקחת פרי עץ שונים והיין הקרימי, עומק המים למעמד האניות הוא יותר משלשים אמה, בו עצי גפן רבים ועצומים מהיותר טובים אשר בקרים, ומספרם עד כדי מיליאן אחד, בנסעך לאלושטא לא הרחק משם תפגוש עצי תדהר גבוהים ועבים מאד, וענבי הגפן במספר 300000 עצים, קנין אהר האצילים, ושני נחלים קטנים ישטפו פה את מימיהם.

בתי הכפר הזה כלם בנוים בטעם בניני ארץ הקדם, ביותר נודע המקום הזה בספרי דברי הימים על דבר שרידי חרבות קדומים הנמצאים שמה והנראים עוד היום, הלא המה שני המגדלים הנושנים, והשלישי אשר רק עקבותיו נכרו עוד, וסופרי קורות עלם יספרו כי בימי קדם הָמָה המקום הזה מהמון אדם רב, ופה עמדה העיר הבצורה, אלוסטאן' להוויזאנטים אשר נבנתה מיד הקיסר יוסטינאן, ואף כי חרבות העיר היא לא נכרו כעת רק שני מגדלים מארמון הקיסר יוסטינאן עוד נשארו עד היום הזה, אך הכלים אשר יוציאו החופרים כפעם בפעם מבטן האדמה יעידו על אמתת הדבר הזה.

לנו בני ישראל יקר מאד זכר המקום הזה, על אשר בה ישבו הכוזרים לפי המסורה, וכן נזכר המקום בכתבי מלך הכוזרים אשר מצא זה לא כביר

הבלשן הגדול ד"ר הרכבי באוצר ספרי כתבי יד להמנוח אבן רשף בסלע היהודים, כי אלושטא היתה אחת מערי ממלכת הכוזרים (הצפירה שנה ראשונה נומר 16) ונקראה במכתבו בשם, אלוס' [על דרך המכתב ההוא ראה הערתי הלאה].

אורחים רבים יבואו הנה לרחוץ במי הים, וביחוד אלה אשר לא תשיג ידם לשלם מחיר מעון ומחיה היקר מאד ביאלטא, ומה גם כי קרקע הים במקום הזה גם כן טוב מביאלטא.

לפי הבחינות אשר בחן הרופא המפורסם, באדקין' מצא, כי אויר אלושטא טוב הוא מאויר יאלטא, וחום הקיץ יתמוזג על ידי הרוחות המנשבות דרך המפרצים אצל ההר צאטירדאג, וכן ישיגו פה החולים גם קומים במחיר לא יקר.

הסופר קעפפנץ בספרו, המאסף הקרימי' עשה תבנית מצודת אלושטא, וממנה נראה כי המצודה היתה גדולה וחזקה, ועמדה על ראש גבעה גבוהה אצל שפך שני הנחלים הנזכרים, ואחרי המצודה עמדה העיר בטוחה מפחד אויב.

בימי הגענוואיזים ישב בעיר הזאת אחד מצירי ממלכתם, ועל מפות ארץ האיטלקים נזכרה בשם: Lusto Lustia או Lusce Alusta.

שפת הטאטארים יושבי אלושטא בפרט וכל נוף יאלטא בכלל שונה היא משפת הטאטארים היושבים על הערבה הקרימית, ואולי הסבה לזאת היא, יען רבים מהעמים השונים אשר ישבו על החוף הדרומי התערבו ביניהן במשך הזמן ולא יפלא אפוא אם נשארו בפיהם איזה מבטאים משפתם הקדומה.

צאטירדאג⁽¹⁾

הנוסע ההפץ לעלות על מרום ההר הזה היותר גבוהה בכל רוכסי הררי קרים יבחר לו מורה דרך מהטאטארים, כי רק המה ינהלו את כל

(1) „צאטירדאג" בשפת קדר, „הר האהלים" והרוסיס יקראוהו Палатъ гора על שם האהלים והמערות הנמצאות במענה אדמתו אשר היו בימי קדם מחסה להסודדים, או להנסיס למלט אל נפשם, ובימי קדם נקרא ההר הזה בשם „מראפעזאס" (שלחן) ועל דברת הסופר הקדמון להיוניס סטראבון אשר חאר צדיוק מקום ההר „מראפעזאס" (בחלק

הנוסעים הבאים לתור את המקומות האלה על סוסייהם הקלים, אך טרם כל, יכין לו בגדים חמים במלתחתו לחסות מהקור החזק השורר על ראש ההר הזה אף בִּירַח יולי ואגוסט, ודי אוכל ליום או ליומים כי שמה לא ימצא מאומה לאכול, ולא למותר אהשוב ליעץ להנוסע ללון לילה אחד על ההר, שם יחזה מחזה נפלא ונעים ביחוד כבוא השמש, שם ישתומם לראות כוכבי אור גדולים ובהירים מאירים אשר לא ראה כמוהם בארצות הצפון, ורועים על פני שמי קרים השונים במראיהם מביתר הארצות, ומפיקים הן ונעם לעין רואה.

מן הכפר אלושטא יוליכו המטרים את הנוסע לאורך הנחל הקטן, אולד-אווען בדרך ישרה, כל הדרך מלאה עצים רעננים ועצי פרי שונים מחמדרי עין עד הכפר, קארבעקלי העומר בשיפולי ההר, והנודע על שם הרבש הטוב אשר יוציאו ממנו שנה בשנה.

העת היותר נכונה לעזוב את הכפר הזה לעלות על ההר, היא השעה השלישית בלילה, יען בעת ההיא יחל השחר להופיע נגה אורו, והמחזה הזה יקר הוא מכל חמדה לראות הליל בן שחר יפיץ אור בהיר בשחקים כשמש בצהרים, ואחרי אשר יעבור משם דרך היער יתנשא בגבה 700 רגל בדרך מעקל, ואחרי כן יוכל בטח בלי כל פחד להתנשא עד מרום פסגת ההר ובעמדו על ראש ההר יוכל להביט ולראות ביום בהיר את כל חצי האי קרים כמעט בלי עזרת זכוכית מגדלת (מיקראשקאפ), לצד דרום יראה את הים השחור, לצד מזרח את חצי-אי הקערטשי והים האזובי, ולצד מערב יראה את לשון ים הסעוואסטאפאלי, והמחזה היותר נעים הוא לצד צפון, משם יראה עֶרְבַת קרים הגדולה, הגנים והפרדסים הנחמדים הנפוצים במקומות שונים, ערים וכפרים, נהרות ונחלים, וביחוד התהנה הנודעת בעל-רבֶּעֶק, קאצא, אלמא, סאלגיר, וראשי בתי תפלות הנוצרים מסימפערפאל, וביום בהיר יראה גם את העיר, סינאפ בקרקו הרחוקה משם מהלך שתי מאות וויערסט במרחק שוה.

גובה ההר לפי הידיעות האחרונות הוא 5658 רגל, ועליו ינוח שלג עולמים גם בימי קיץ היותר חמים, וממנו ישטוף הנחל סאלגיר את מימיו עד סימפערפאל, במעבה אדמתו נמצאות מערות רבות, והאחת היא הנודעת בשם, בים-באש' (אלף ראשים), המבוא אליה צר ושפל ומלא רפש ומיט,

ז' מספרו ע"ד הכרי מוירטן ס' ג' ד') הגנו רואים כי דבריו מוסכים לזדום הסר הזה, ובהני המאה החמישים נקרא בשם אלוטסט [АЛОТСТОНЪ] בימי ממלכת יוסטיניאן הראשון.

אך מראיה פנימה נפלא מאד, ושם ינחו עוד היום עצמות אדם המון רבה, אשר לפי ההגדה נחרגו או נחנקו שמה אלף איש בזמן לא נודע.

בהחילו לעלות על ההר בגובה איזה מאות רגל יפגוש במושור חלק המכסה במיני ירקרק דשא ועצים משונים אשר לא נראו בכל חצי האי קרים זולתי על מרום הררי אלף, אורך ההר הוא בערך 10 וויערסט ורחבו 6, על מרום ההר ממעל לא נראה כל עץ וכל ירק עשב רק סלע ערום מכל צמה האדמה, הדרך העולה על ההר היא טובה ובטוחה, ועל סוסי הטורים אשר הסכינו לעלות הרים ולרדת בקעות יוכל לרכוב אף האישי אשר לא נסה בזה בלי כל פחד.

האישי אשר יחפוץ לרדת מן ההר ישר אל המעיין, סאוולוך-רסו', עליו לשוב בדרך אחרת מאשר בא, ועליו לעבור ראשונה דרך המערה, סואוקד קאבא' [מערה קרה] והמערה, ביס-באש' הנמצאות בשפולי ההר.

המערות בשפולי צאמירדאג

כבר הגדתי כי המבוא אל המערה, ביס-באש' הוא צר ושפל, ונהוץ לזהול על גחון טרם יחדור אל תוכה, בבואו אל תוכה ימצא חדרים גדולים גבוהים ורחבי ידים, הרצפה היא לחה ומכסה ברפש ועצמות אדם יתגוללו בכל עבר ופנה ומהם גלגלות שלמות, בהמערה הזאת חורים ארוכים ומעקות וזיעות רבות מאד עד כי יסכן האישי לחדור בתוכן לבדו בלי מורה דרך, בהחדר היותר גדול מכלם באמצעו עשויה כיפה גדולה ונחמדה כתבנית כיפות בתי התפלה, הנוסעים אשר בקרו את המערה הזאת לפני ארבעים שנה מצאו בחדר הזה גויות אנשים שלמות עומדות נשען אל הקיר, אך ברבות הימים נפזרו עצמותיהם לכל רוח, בעת ההיא היה המבוא אל המערה טוב ונקל אך במשך הימים יסתם מעט מעט, מהגלגלות הרבות אשר נמצאו שמה בעת ההיא נשארו רק מעט מזער, יען כל נוסע יקח לו אחת להיות אתו למשמרת, על דברת הרופאים אשר הקרו ובחנו אודות מיני האדם אשר מצאו פה קבר, הנה הנן לילידי קרקו, ומהן למשפחת המאנגאלים ועל כן יחליטו כי הנה עצמות הסקיטים, מצה האנשים האלה היה רחב ושפל, ויש להם דמיון עם מצחי הרפאים הנמצאים במעבה אדמת רוסיא הדרומים לפעמים, ויוכל להיות כי המערה הזאת היתה בית קברות העמים הקדמונים אשר התהללו באלילים, ולוא נסה איש להפור במעבה אדמת המערות ההן כי עתה גלה לנו חדשות רבות ונצורות בנוגע, להעמים הקדומים אשר משלו במקומות ההם.

המבוא אל המערה, סואוקד-קאבא' הוא רחב ורק עצים עבתים יסוככוהו מסביב, גם פה הרצפה היא לחה ובמקומות אחדים גם רפש, בראשונה

נבוא אל היציע ומשם אל החדר הגדול מארבעה החדרים הנמצאים שם, גובה כיפת החדר הגדול הוא חמשים רגל, ובירכתי החדר נמצא חור גדול כתבנית משַׁפֵּךְ המלא מים. גם פה נמצאו לפעמים גלגולות אדם רחבות ומצח שפל וחלק, וכדרך כלל לא נפלאה המערה הזאת מהראשונה.

מהמערה הזאת נוכל לרדת אל הדרך המוליכה אל המעיין, סאוולוך-סוא, ואף כי המורד הזה הוא מלא חתחתים בכל זאת יוכל הנוסע לרכוב במה על סוס המטרי אשר לא יכשל מעולם, אפס תחת זאת תתענג עין הנוסע בהביטו מסביב לכל רוח על הדר הטבע אשר שפך מלא חפנים חן וצבי תפארת על מקומות האלה, וביחוד יתענג פה חוקר טבע הארץ [געאלאג] על האבנים השונות והיפות המפורזות הנה והנה, פה אבני גראניט ואבני שיש מצבעים שונים תרהיבנה עין הרואה, מבין תגוי הסלע יציצו פרחים ועצי חמד שונים אף כי לא נראה שם אף שעל עפר, בין העצים האלה נמצא מין עץ אשר יקראוהו, עץ האדום, העץ הזה נמצא למכביר בכל חרשי מצל על החפים הדרומים.

אחרי אשר יסוב הנוסע את העיר צאמירדאג יעבור דרך חרש מצל אשר שם יגדל הצמח Папоротникъ, ויבוא בין תגוי סלעים גבוהים עד הנחל, מעסארליק, ומשם לעמק אלמא ולהנחל הנקרא כמוהו עד, בית הנזירים דאמיאן.

בית הנזירים קאסמא-דאמיאן והמעייין סאוולוך-סו

בית הנזירים הזה עומד במרחק 15 וויערסט מאלושטא בדרך העולה למעלה מהנחל מעסארליק על מרום הר נשפה בין צל עצי יער סבוכים ועֵבְתִים, שמה נמצאו שני בתי תפלה ובית מלון אחד בעד אורחים וראש הנזירים יקבל את כל הנוסעים בפנים מאירות.

בית הנזירים הזה נוסד על פי הגדה עתיקה כפי המאמינים לכל דבר אשר תספר כדברים האלה:

שני אחים רופאים היו ברומא בראשית צמיחת דת הנוצרי, האחים האלה אף כי היו עובדי אלילים התאמצו בכל עז להיות עוזר לכל קשי יום ולחבוש פצעי אנשים בלי כל גמול, אפס השתדלו לחקור ולדרוש אם לא שקר בימין דתם, וימלך עליהם לבכם להמיר את דתם בדת הנוצרית, אך שונאיהם בנפש ארכו לרדם ויקומו עליהם ויהרגום וימצאו קבר למו אצל נחל שוטף. אפס פראי קרים יספרו באופן אחר: הקיסר דיאקלעציאן מרומא אשר קצף על שני האחים האלה על אשר התנצרו שלא אותם לארץ נזירה, לקרים, ופה בין ההרים הרג אותם אחד משונאיהם אשר התקנא בהם על

טוב לבבם וגודל חכמתם בהכמת הרפואה אשר בעבור זאת נחלו כבוד רב מאת כל יודעיהם, והרוצה קבר אותם אצל המעיין הנזכר, סאוולוך-רסו', ימים רבים אחרי מותם קנא איש אחד מיושבי המקומות האלה באשתו ויובילה בין ההרים האלה וינקר את שתי עיניה, ואחריו כן שלחה לנפשה אל כל אשר ישא אותה הרוח הרחק מאדם העיר, האומללה הזאת כבר בשלו ברכיה מנקיון שינים ולא יכלה לתעות עוד, והנה נגלו אליה שני אנשים זרים ויגידו לה כי הם המה האחים הרופאים אשר נהרגו בזה, ויוליכוה אל המעיין ויצוו עליה לרחוץ את עיניה בהמים האלה, וכרגע נפקחו עיניה ותשב אל ביתה ותספר את הנס הנפלא אשר קרה לה, ואיש אחר מתושבי המקום אבה לנסות אם באמת יביאו המים האלה רפאות תעלה לקשי יום, לקח כבשה מתה וישליכה אל תוך המעיין וכרגע שבה חיתה אליה ותקם על רגליה ומני אז עד היום הזה יאמינו הנוצרים וגם הטטרים במי רפאות האלה ויקראו את שם בית הנוצרים על שם שני האחים הממותים ההם, ומי המעיין יקראו מים ה' י' ס' או, מים מבריאים' [כן הוא העתקות שתי המלות, סאוולוך-סוא' בשפת טטרית], והנוצרים והטטרים מביאים הנה את חוליהם וירחצו אותם במים האלה וגם יקחו אתם בכליהם, עד כי לפי דבריהם אין רפואה בדוקה לכל מיני מחלה זולתי המים החיים האלה, וביום הראשון לחדש יולי יתאספו הנה אלפי איש מכל ערי וכפרי קרים לשפוך שיח, ובשנת 1855 השתדל הארכיפיסקאפ ההערסאני והטוירי לבנות בתי נזירים בכל המקומות אשר יסופר עליהם הגדות כאלה, וכן בנה גם פה את בית הנוצרים הזה.

במרחק 3 וויערסט מבית הנוצרים נמצא מקור הנחל אלמא השוטף מראשי ההרים האלה בקרבת ההר הגדול, סינאבראג', ומהמקום דהוא שלש דרכים תתפרדנה: האחת דרך הכפר דערמענקאי, והשנית דרך ההר כאבוגאן' לאלושטא או לביוקדלאמבאט, אך שתי הדרכים האלה מלאות התחתים, ורק השלישית דרך עמק אלמא טובה היא וישרה.

דְעַמְעֶרְדוֹי

לא הרחק מצאטירדאג במרחק 5 וויערסט לצד מזרח, אצל הנחל הנקרא כמו כן בשם זה, יראה לעיני הנוסע גם ההר, דעמערדוֹי הנשוא עליו במקומות אחרים וזכרונות ימי קדם, הדרך העולה עד מרום קצו היא 5½ וויערסט לצד מזרחית צפונית מן הים, לא הרחק מההר, מאר-קאי' הגבוה ממנו. שלשלת רכסי ההרים האלה נקרא, דעמערדוֹי יאלא' ולצד

מערב יתאחד בבתוך אחד עם ההר צאמירדאג באמצעות הגבעה, אנגאר-
באצאז' המכוסה ביערים סבוכים, ולצד דרום ישטוף הנחל, דעמערדווי-
אוזען' עד אלושטא.

הסלעים הנוראים הנשקפים מעל ראש ההר יראו ממרחק כמראה
פיראמידען גדולים או מגדלים גבוהים לתמהון לבב הרואה, בשיפולי ההר
אצל הכפר נראה עוד שרידי מבצר ישן נושן, ובתוך המבצר נכרו עוד
עקבות בית תפלה להיונים בזמן קדם.

מראה ההר הוא ירוק (גרין), ובזרחה השמש עליו, יחליף את מראהו
למראה אדום צהוב, על מרום ההר בארות עמוקות מאד אשר הטטרים
יחשבו עומקן עד תהום רבה.

מחזה נעים ונפלא יחזה העומד על מרום ההר הזה, בעיניו יראה עבי
שחקים יודון יודון תחת רגליו מטה, וכאשר יביט עליהם ממעל, יראה
את פניו וְגִּיְתוֹ וגם את רעיו העומדים אצלו, או כל הנמצא סביבו בתוך
עב הענן כבראי מוצק (שפיגעעל), ההיוון הנחמד הזה יפגוש רק על ההר
הזה, וביום ענן וערפל, גובה ההר הזה הוא 4000 רגל.

משם יוכל לעבור בדרך המלך (שאסי) ליאלטא, ועל הדרך יפגוש
את הכפר, בוויק-לאמבאט', ושם ימצא עוד חרבות שונות מהעיר העתיקה
'לאמפאס' מימי ממשלת היונים, לא הרחק משם יראה את ההר, איוראג'
הנפלא גם הוא במראהו, ואם יאבה הנוסע יוכל ללכת אל המערה, קויל-
קאבא' גם מזה במרחק 4 וויערסט.

במרחק 5 וויערסט מאלושטא נמצאו חרבות עיר עתיקה להיונים
והטטרים יקראו את המקום הזה בשם, מוטול' פה גנים ופרדסים מלאים
עצים רעננים עתיקי ימים מפיקים ריה ניחוח באף האורח, מהמקום הזה
יוכל לעבור דרך היער אל הסלעים הנחמדים למראה, אנטאן-קאיא'
וסעראוש-קאיא' אשר על ראשיהם נכרו עוד חרבות ימי קדם ושרידי
מבצר עתיק.

שתי דרכים מעל לרכסי הררי יאלא

הנוסע אשר יאבה ללכת מאלושטא לבאחציסאראי עליו לעבור דרך
רכסי הררי יאלא, בראשונה יבוא דרך גני, מוטול' ואחרי כן יעלה על ההרים
הנזכרים בקרבת הררי, בוויק אוראגא', ושם ימצא חרבות משכנות עמי
קדם, משם לצד צפון יחל לדרת מן ההרים דרך הכפר, קאאוש' הרחוק
מאלושטא מסע 9 שעות, ומשם יעבור דרך הכפר, ביא-סאלא' וטאטארציק

העומדים לא רחוק מהעיר העתיקה, טעפע־קרמען, ומשם רק מסע שעה אחת לבאהציסאראי.

הדרך השניה היא דרך הכפר דערמענקאי, במרחק מסע שלש שעות מהכפר הנזכר יתרומם מעלה מעלה עד בואו אל הגורחסלע, גורבעט־דערע' הגבוה 3300 רגל, ומכסה ביער עצים סבוכים בגובה עוד אַלף רגל, ובבואו אל מקור הנחל, גורבעט־דערע' במרום 4300 רגל, יתרומם עוד במעלה ההר משך חצי שעה עד בואו אל העמוד, שם נייען את הנוסע להביט על כל סביבותיו ולעיניו יגלה מחזה נפלא על שלשלת ההרים מצד הרום ועל הים, ועל הרי סיד הלבנים כשגו ועל הערבה הטורית מצד צפון, ומשם יחל לדרת בקרבת סלע הענק, באבוגאן־יאלא' מצד אחד וחורש מצל מצד השני, ואחר כך עליו לעבור דרך הנחל קאצא עד הכפר קאָאוש, ומשם דרך העמק עד הכפר, אולר־סאלא', וביא־סאלא', בכפר הזה האחרון ימצא חצר מות עתיק להגאטחים ובית תפלה ישן נושן אשר חדשוהו זה לא כביר, ושם תתאחדנה שתי הדרכים הנזכרות עד בואו לבאהציסאראי.

מסלת אבן מאלושטא ליאלטא

חוב הנוסעים מאלושטא ליאלטא יסעו בדרך המלך, אבן האיט אשר יחפוץ לבקר את כל המקומות המצוינים על החפים הדרומים יבקר גם את הדרך הישנה' המולכת ליאלטא בדרך אחרת על שפת הים, כאשר הסכינו לנסוע עליה טרם נעשתה מסלת האבן, ועל כן לרגל מלאכתי עלי להוליך ראשונה את הנוסע בדרך המלך, ואחר כך נבקר גם את השניה.

בשנת 1832 נעשתה מסלת האבן לאורך כל החפים הדרומים תחת פקודת הגראף וואראנצאוו, ונגמרה בשנת 1837, בעת אשר בא הקיסר ניקאלאי לבקר את קרים. המסלה הזאת נעשתה בחכמה נפלאה בין ההרים הגבוהים התומכים, באמת' עבי שחקים בגאון תלפיותיהם, בין סלעי מגור אשר לא סדר ולא משמר להם, בין עצי יער סבוכים ועבותים המפריעים את הנוסע מלכת, ובכל זאת נעשתה המסלה בסדר ומשטר ישר וטוב לנסוע.

התחנה ביוק לאמבאט

היא הראשונה מאלושטא, בימי קדם ישבו היונים במקום הזה, ועוד היום נכרו חרבות, בית תפלת פעאָדאר' ובתוך בית התפלה היה חצר מות, קרוב אל המקום דוה על מרום הר נכרו חרבות מבצר עתיק, לא הרחק משם על מרום גבעה אחרת היתה עוד מצודה אחרת הנכרת עוד היום,

בשפולי הסלע, פּאַראַגעלמען' נראה מרחוק שרידי בית הנזירים הנקרא על שם, אליה הקדוש' ומעין מים חיים מפכה את מימיו מתחת רצפתו, משם נכרת עוד המסלה אשר הוליכה אל העיר העתיקה, לאמפאס' קרוב לשפת הים אצל הכפר, קוצוק-לאמבאט' הרחוק 2 וויערסט מביוק לאמבאט.

אחרי ביוק לאמבאט יחל ההר איוראג לשאת את ראשו ובשיא הסנו יסתיר את ההר קאסטעל' וכן יראה היטב מרחוק בכל הדרך הזאת עד מאגאראטש, בהיות הנוסע על הדרך בקו ישר נגד ההר ההוא לימינו יראה את הכפר הגדול, קיוזיל-טאש' [אבן ארומה] המעלף בכל צבי תמדת הטבע אשר אצל על החוף הדרומי בקרים, ממעל להכפר ההוא יתנשא סלע נורא בענק גדול ועליו נראו עוד הרבות מבצר עתיק, מראה ההר הוא אדמדם כהה, משם ילך עוד בדרך ישרה בקרבת גן הקיץ הנחמד הנודע בשם גורוץ', ושם נמצאה התחנה השנית.

התחנה אי־דאניל

[דאניל הקדוש]

המקום הנחמד הזה הוא אחד מהמקומות היותר טובים וברוכים בכל החוף הדרומי, הגראף וואראנצאוו הראשון קנה את המקום הזה ויצו לנטוע בו כל עץ עושה פרי יקרים, ועל פי פקודתו הובאו עצי גפן היותר יקרים מבורגוניא, בארדא, אונגאריין, שפניא, פארטוגאל, מאיי מאדערא וחפי הרהיין ויטעם במקום הזה, מלבד 34 מיני גפן ילידי קרים וארצות אחרות, ולא יפלא אפוא אם הפך את הארץ לערן ועין הנוסע לא תשבע מראות את כל ההוד וההדר השפוך על המקום היקר הזה, משם הלאה קרוב ליאלטא יפגוש בהגן השני, מאסאנדרא' גם כן קנין הנסיך הנוכר, כאשר ידובר ממנו הלאה במקומו.

הדרך מאלושטא ליאלטא על שפת הים

פה יוכל הנוסע ללכת בטח גם בלעדי מורה דרך, גם אין לו להכין צדה לדרך, יען יושבי המקומות ההם רובם הנם אזיאטים — כלומר טובי לב ומכניסי אורחים ומתאמצים למלאות משאלות האורח בכל אשר יוכלו. — מאלושטא נהיץ לנסוע הימה דרך נחל קטן ובמשך חצי שעה נבוא לעמק, צאלמעקטשי', ומשם נסוב דרך גני חמד ושרדות עצי קפריסין לשמאל ההר קאסטעל, בעמדנו נגד ההר נראה המון ערמות אבנים מנופצות, כמו אשר מים אשר נתקשה ויהי לאבן, מתגוללות מראש פסגת ההר עד שפת הים.

מרבית האבנים האלה הנן משרידי המצודה אשר עמדה על ראש ההר, מהאבנים האלה ישנן גדולות מאד וחלקות, הטטרים יכנו את המקום הזה בשם, דעמיר-קאפו' (שערי ברזל), וכן יקראו בשם כל המקומות העתיקים אשר לא נשאר להם כל זכר בספרי דברי הימים.

על מרום ההר קאסטעל נמצאו עוד שרידי מגדלי מבצר ובנינים עתיקים הרבה מאד אשר יתענג עליהם עין כל חוקר קדמוניות.

בין סלעי מגור האלה אשר תרעד עין האדם מהביט עלי רוס שיאם נמצא חצר מות עתיק עם מצבות מנופצות רבות, וקני מים (водопроводъ) על ראש ההר אשר משכו את המים ממרחק 2 וויערסט מהמעין, ווריס' (באר או מעין בשפת יון החדשה), ובשנת 1832 כאשר נעשתה מסלת האבן מצאו במעבה האדמה קני חרס אשר על ידיהם נהרו המים אל המצודה ובית הנזירים אשר עמדו על ראש ההר, גם בסביבות ההר הזה בכל עבר ופנה נכרו עוד שרידי חרבות משכנות בני אדם בימי קדם. בשנת 1868 חפרו שם באדמה לטעת כרם והנה מצאו חצר מות עתיק עם מצבות עתיקות בשפת יון ושרידי בית תפלה, לשמאל העמק נראו חרבות רבות ממגדלי מבצר בין עצים גבוהים ועבתים אשר צמחו על חרבותיהם, העצים האלה הנם עבים מאד והודו הזקנה מרחפת עליהם עד כי כבר משכו עליהם עיני כל הנוסעים, בשטר המכירה אשר כתב ארון ההר וכל הכבר הזה בשנת 1832 נמצא מקקה כי על ראש ההר נמצאים שלשה בתי תפלה, איאן' ס'ט קאנסטאנטיין, וס'ט ניקאלאי' וכעת נראו רק מעט מחרבותיהם, והטאטארים יכנו את המקום הזה, בית נזירים איבראקול' (בית תפלת בראקול הקדוש).

אם ישבו גם אחינו בני ישראל במקום הזה עוד לא נמצאו הפצים כאלה עתיקים אשר יורונו זאת בלי כל ספק, אפס אם נאמין כי המכתב אשר כתב מלך הכוזרים אשר נמצא מחדש בכתבי יד ע'י אבן רשף איננו מזויף, הלא אז נמצא גם זכרון אחינו במקומות האלה, ויען כי המקום הזה קרוב הוא לחאראסאן ופארטעניטא אשר שם נמצאו כבר זכרון אחינו, נוכל לשפוט על מציאותם גם בזה על פי קרבת המקומות, עד אשר תורנו העת אותות ומופתים יותר נאמנים, ובעיני אין כל ספק כמעט כי נקל היה למצוא שם זכרון ליהודים לוא נסה איש אחד לחפור שם במעבה האדמה ברשיון הממשלה.

על מפות הארץ מימי הבינים בעוד אשר משלו הגענואויים על החפים הדרומים בקרים, נמצא כתוב כי בין אלושטא ולאטבאט נמצא המקומות, פאנגראפולא' או, פאנגראפאלו', והזופרים החדשים ידמו כי זה

הוא המקום אשר יכנו הטאטארים, אִי־בראקול¹⁾.
לפי הנודע ישב במקום הזה ציר ממשלת הגענואזים במאה הי"ג
והי"ד, ועל חרבות דור קדומים נבנו כעת בתים חדשים למעון הטטרים
וכל סביבות ההר מכוסים בעצי פרי שונים,

גן הקיץ סאיאני וקאראבאך

מן ההר קאסטמל נרד הימה במסלה צרה, לימין נראה הר־אבן
מצבעים שונים אשר תתענג עליו עין חוקר טבע הארץ, מורד מים יחלק
את ההר לעזנים, מצד אחד על ראש ההר נראה מרחוק שתי וערב על קבר
שלידען אשר היה אדון סאיאני הנמצא פה לימין ההר, וכל תושבי המקומות
האלה הטטרים ימלאו עוד היום פיהם תהלת המנהג הזה אשר היה אה לכל
קשי יום ומשען לכל כושל ודורש עזרה.

במרחק $\frac{1}{4}$ וויערסט מזה על חוף הים נעלה ההרה, לשמאל נראתה
גבעת, קאראבאך אשר עצי קפריסין גדולים יסוככוה בצל דליותיהם, לא
רחוק משם הנהו הגן קאראבאך אשר היה מקנת כסף האקארעמיק פ' פ'
קעפפען הנודע אשר רבות הקר וכתב אודות קרים וקדמוניותה ושם מצא
גם קבר לו בין עצי קפריסין הנזכרים.

בשנת 1872 הפרו באדמת המקום הזה לטעת שם עצי קפריסין והנה
מצאו החופרים עמוד גדול מאבן שיש עם ציורים ופרחים נחמדים בין חרבות
בנין עתיק, ועוד איזה חפצים עתיקים.

האָם

[ערב הפצים בלי משמר וסדר]

ככלות המסלה-הצרה בין ההרים יפגוש הנוסע פתאום מחזה איום
ונעים אשר אולי לא ראה עוד מעולם מחזה נעים כזה כאשר כבר התפלא
על זה הנוסע "דיובנא" בתלק החמשי מספרו (צד 450 ע"ש) ואחריו כל
הנוסעים פה אחד כנו את המקום הזה בשם "האָס", והטטרים יכנהו בשם
סונענקאָצ'א, במקום הזה ינחתו סלעי ענק גדולים ונוראים אשר נעתקו מן
ההרים ומפוזרים בכל עבר ופנה על מרחב גדול עד שפת הים ומהם אשר
התגלגלו ממרחק כמה וויערסט לתוך הים, בין הסלעים הנוראים האלה

¹⁾ Коппентъ, Крымскій Сборникъ, стр. 162

נמצא אחד הגדול מכלם אשר ממרחק יראה כתבנית אדם מלוכש במעיל כהני הדת, ועל זאת כנוחו יושבי המקום בשם, הנזיר (монахъ), בין הסלעים האלה נמצאו בימי קדם משכנות לבני האדם כאשר יעידו שרידי חרבות מגדלי מבצר וכלי בית נשברים אשר ימצאו פה לפעמים. כל עט סופר מהיר חסר אונים הוא לתאר על הגליון שעופי מחשבות לב האדם בהביטו על המחזה הנורא והפראי הזה, בהרימו את עיניו למעלה על תועפות הררי עד האלה אשר בשיא חסנם יתמכו עבי שחקים עד כי ראשיהם לא יראו ביום ענן, ולפעמים יראו ראשי ההרים מעל לעבי הענן עד כי ידמה הרואה כי ינוחו העבים בחיקם, נפלאים מעשי הטבע ועלילותיו!

קוצוק־לאמבאט

המקום הזה עם הכפר הנקרא כמוהו נמצא בשפולי הסלע, פלאקס' ההודר לתוך הים ואצלו לשון ים קטן ויפה, לא הרחק ממנו תימנה תראה לשון ים האיזיראני, עומק לשון הים במקום הזה הוא 39 רגל ויותר, ואניות קטור תוכלנה בטח לעמוד פה.

מקאראבאך עד לשון הים מסע חצי שעה, גן הקיץ אשר שם הוא קנין הנסיכה גאגארין, יושבי הכפר, קוצוק־לאמבאט' הנם טאטארים, בתיהם נבנו בין הגוי הסלעים אשר גם שם נכרו עוד חרבות עתיקות מהעיר, לאמפאס' זה לא כביר, אך כעת לא נשאר להן כל זכר, ונפלא כי השם, לאמפאס' [אור, או מאור] לא נשתנה כמעט בפי הטטרים אשר יכנוהו, לאמבאט'. ע"ד העיר הזאת יזכיר הסופר הקדמון, סטראבון וארריאן, כאחת מערי החוף על שפת ים פאנטוס (ים השחור), וכן נזכרה העיר הזאת בפי הגעאגראף „עדריוז' מנוביען (כמאה הי"ב) בשם, לעבעדי' (urbs Lebedah) וגם היתה ידועה עוד להגענואיזים כנראה מכתבי שטרותיהם.

כָּאָרָאסָאן

לא הרחק מקוצוק־לאמבאט נמצא גן הקיץ היפה, כָּאָרָאסָאן קנין אלמנת הגענעראל ראיפוסקי הנודע ע"י מלחמותיו בקרקו, הגן אשר בו הוא אחד מהיותר יפים ונחמדים על החוף הדרומי, שם פרדס גדול במורד החר עד שפת הים אשר בו נמצאו כל עץ יקר אשר הובאו מכל קצות איירופא, ועצי יפריהו בהוד והדר גם בכל ימי החורף, גם שם נראו שרידי חרבות דורות קדומים, אם זה הוא המקום אשר יזכיר מלך הכוזרים

במכתבו, הרי כרסאן, או המקום הנמצא בשם זה באזיא התיכונה מזרחית לים הכספי? אין לנו עוד במה להכריע.

פארטעניט

במרחק 2 וויערסט מֶכֶאראסאן על חוף הים בעמק נחמד ונעים על יד החר, איודאג' נמצא גן הקיץ והכפר פארטעניט, חוף לשון הים במקום הזה טוב הוא למעמד אניות יען החר הנזכר יפריע את הרוח מתדור אל תוכה, ערוץ נחלי מים חיים השוטפים מראשי ההרים ישטפו מימיהם אל הים דרך העמק הזה, אשר על כן ישגשגו שמה כל עצי פרי יקרים ושם יגדל הטאבאק הטוב בכל חצי האי קרים אשר יוכל להתחרות את הטאבאק התוגרמי היותר טוב; כפי אשר הראה לי פקיד הגן כתוב בספר נמצאו שמה יותר משני אלפים מיני פרי עץ שונים מכל הנמצא בארצות איטליען, שווייץ, צרפת, אונגארין, שפניא, מאדערא, פארטוגאל, תוגרמה וכו', גם עצי גפן רבים מהמינים היותר מובחרים בקרים.

מהנוגע לתולדות המקום הזה בספרי דה'י, נראה כי מספר רב מהיונים ישבו פה, ויוכל להיות כי היתה פה עיר ידועה בשם זה אשר על זאת תעידנה החרבות הרבות ועקבות בית תפלה אשר מצאו החופרים זה לא כביר בעמק ועל החר איודאג הקרוב לו. במקום הזה נולד ס'ט יאָהאן הגאטהי אשר חי במאה השמינית למספר הנהוג, ישנם מהסופרים החדשים אשר יחשבו כי על המקום הזה עמד היכל התולות או היכל דיאנא אשר שם הביאו זבחי אדם לעולה על מזבחה הארור, בימי ממשלת המורים אשר מספרם היה רב מאד בחצי האי הזה וביחוד על ההרים, על דברת הסופר העראדוט, אכן ההשערה הזאת לא תוכל להתאמת עוד כל עוד אשר לא מצאו כל אות ומופת לחזק דבריהם.

במאה ה'י"ד והט"ז היה המקום הזה תחת יד הגעאונים, ופה ישב ציר ממלכתם או פקיד המקום, ובכתבי שטרותיהם נזכר המקום הזה בשם (Partenice), והסופר ערריוזי הנזכר יכנהו בשם, בערשאביטא'.

בנוגע לאחינו בני ישראל נוכל להחליט בטח כי גם המה ישבו במקום הזה, ואני בעצמי מצאתי שם שתי מצבות אבני שיש שבורות אשר נכרו עוד עליהן אותיות עבריות, וכן מצא עוד איש אחד במקום הזה טס כסף עם כתבת בשפת עבר אשר לפי הנראה היה הטס הזה מספר תורה כמנהג היהודים, והסופר היווני Κονδαρακι מיאלטא מצא שם מצבת אבן בכתובה עברית אשר העתיקה בספרו, אך ההעתיקה נעשתה על ידי נוצרי לא למד, ועל כן קשה להבינה, ואנכי הלכתי בכונה לראות את האבן הזאת ולא

מצאתיה, וכפי אשר הגידו לי פקירי פארטעניטא לקחה האבן הזאת לעיר המלוכה על ידי הפראָפּעסאר סטרוקאוו, וכן נזכר המקום הזה במכתב מלך הכוזרים לאחד ממקומות ממשלתו¹).

כאשר נלכד הצי האי קרים בידי הרוסים נתנה הקיסרית יעקאטערינא II את המקום הזה במתנה להדיפלומאט הנודע פרינץ דע-לין הצרפתי, ותחת צל עצי אגוז הגדולים והעבים הנמצאים פה, כתב הפרינץ את מכתביו להקיסרית.

עומק מי הים על חוף פארטעניט הוא 53 רגל, וטוב הוא מאד לרחוץ בו, אויר המקום נחמד ונעים בכל עתות השנה.

אִי־דֶאג²

[הר הדוב]

ההר הזה הִלְקְטו הטבע מיתר אחיו ובין רוכסי הררי יאלא לא ימנה, גבהו 2000 רגל, ארכו 3 וויערסט ורחבו 2, ההר שקוע רחוק בלב ים, מבפ רגלו ועד ראשו מכוסה בעצי יער סבוכים, מצד יאלטא או גורוזוף אין יאל יד איש לעלות עליו, רק מצד פארטעניט ישנה מסלה קטנה אשר נוכל לעלות במשך שעה וחצי, העומד על מסלת האבן (שאסוי) מצד יאלטא יתראה לפניו כחיה גדולה שוכבת בלב ימים אשר על זאת קראוהו בשם "הר הדוב", ועל דברת, טעמטבורדע מאריני³ נקרא בפי יורדי ים התיכון בשם "Camillo", [הגמל], והחכם קעפפּען אשר חי בסוף המאה העברה יעיד כי נקרא בפי הטאטארים, ביוק-קאסטעל⁴ (מבצר גדול), וכן נקרא גם בכתב יד אחד בשפת קדר משנת 1686, ולא ידעו עוד מהשם, איוראג⁵.

¹ המכתב הזה הוא נשוגה מהמכתב הנדפס בספר הכוזרי (ראשונה ע"י ר"י בן עקריש) בזאת, כי יליין מלך הכוזרים את מקומות ממשלתו בקרים צפרט, כמו: פארטעניט, למבט, אלום, אלזביכא, וכו', ולפי דעתי מזדיין גם המכתב הזה כמו כל מילואת אבן רש"ף, ויש לי ראיות ומופתים חזקים להראות זיוף המכתב הזה, אפס לא זה המקום לזאת.

² המלה "אי" חורה (קדוש) בשפת קדר, ושמות מקומות הנקראים בשם זה יפגוש הקורא כפעם בפעם בקרים, על שם צחי חבלה וצחי הכוזרים אשר היו לכל העמים אשר משלו בקרים, וכן יוכל להיות כי נקרא גם הכר הזה אי-דאג (הכר הקדוש), אבס צפי הסמוך נקראו "אי" המורה (דוב) רצה לומר הר הדוב, והרוסים יקראוהו לזאת Медведь-гора, וכפי המאמרים הזקנים נקרא בשם "ביוק-קאסטעל".

מוראוויאוואפאסטאל בספרו אודות טאוורידא והנוסע דיובוא ועוד אחרים אבו להוכיח כי זה הוא המקום, קריאומעטאפאן הנזכר אצל סטראבון (חלק שביעי צד 309) אפס כבר הוכיחו אחרים את טעותם, יען סטראבון יאמר בדברים ברורים כי גבעת, קריאומעטאפאן (מצח האַל) הוא נגד הוף צוּיא, קאראמוויצא' ולמעלה, והמקום הזה יאבו להראות כי זה הוא המקום, צ'יצ' אצל סאַריצא קרוב לבאלאקלאווא, ואחד מהסופרים הקדמונים יספר כי, מלאמפאס' עד קריאומעטאפאן יהשבו 220 שמאדיען או 29¼ פרסא', (רומיות), וזה הוא בערך 37 וויערסט, והדבר הזה לא יתכן באמת כי מרחק המקום מקוצוק לאמבאט עד צ'וידאג הוא רק בערך 7—8 וויערסט ולא יותר.

במסלה העולה על ההר בחצי הדרך הפגוש קיר עב מבנין עתיק ועל הנוסע לעבור דרך הקיר אשר היה שם שער אבנים, משם הלאה נראה עוד יסוד בנין גדול, ולא הרחק גם מזה נראו שתי שדרות ממגדלי מבצר, ומספרם שלשה עשר אחד כנגד אחד, אשר לא נשאר מהם רק הרבות יסודותיהם ועוד איזה שרידים.

על מרום ההר נראו שרידי בנין עתיק בעל ארבע קצות, אשר מצאוהו זה לא כביר החופרים, ובאמצע הבנין מצאו עצמות אדם אשר לזאת לא רחוק הדבר מלהאמין כי הבנין הזה היה אחד ממוזבחי הטוירים הפראים.

זה לא כביר חפרו בקצה ההר מזרחה וימצאו שמה שרידי בית תפלה ועמודי אבני שיש, וכן מצאו עוד בית תפלה בראשית הכבש חצי האי לפני הרוסים, וגם שמה מצאו עמודי שיש מצבע ירוק ולבן ונמצאים כעת אצל הנסיך וואראנצאו באלופקא.

בשנת 1871 מצאו החופרים לא הרחק מבית פקיד פארטעניט הרבות בית תפלה עתיק, ובו מצאו מצבות אבני שיש עם כתובות בשפת יון, ומהן נראה כי הבית הזה נבנה במאה המ'ו, רצפת הבית היתה מאבני שיש באמצע ומאבני מאָזיק בירכתו.

כאשר נרד מן ההר לימין נפגוש בנן, ארטעק' וגם שם נמצא בית תפלה עתיק להיונים, ושם הוא הוף טוב למעמד אניות, עומק הים במקום ההוא, הוא 112 רגל, ומשם לאורך הוף הים לא נמצא עוד כל דבר עתיק זולתי גנים וכרמים המכסים את פני כל שפולי ההרים, וכפר קטן אשר רק טאטארים יגורו בו.

בין המקומות השוממים האלה לפני חמשים שנה גרה פה אשה אחת גלמודה אשר הפליאה את כל יושבי המקום בתהלכותיה ובדרכי הייה, האשה הזאת היתה לפי הנראה ילידת צרפת ונקראה בשם גראַפֿינא Guacher; בכל תהלכותיה התנהגה כמו אשה נזירה, לעתים לא רחוקת

ראוה רוכבת תפושה ברוב שרעפיה על שפת הים בין חגוי הסלעים ויערים סבוכים למשכן הנסיכה לבית גאליציאן אשר גרה בקארעאיו בימי אלכסנדר הראשון, וכפי הנודע התקבצה אז חברה קטנה על החוף הדרומי בקרים אשר נגרשה מעיר המלוכה על אשר יסרו שם חברת מגיני הדת כאשר יסופר הלאה, ופה ישבה גם הבאראנעססא קריורנער, וגם הגראַפֿינא הגלמורה, גאשער' היתה אחת מבנות חברתן, אפס אחרי מותה פה במקום הזה בגן הקיץ אשר לה נגלה הדבר כי כל ימי חייה נשאה מתחת לבגדיה מין בגד אשר כסה את כל גוה כמיני הבגדים אשר ילבשו המשחקים על במת ישחק, וכי היתה הגראַפֿינא הנודעה, דע לאַ-מאטט' אשר יסרוה בשומים לעיני כל על ככר גרענוויל בפאריו, ופה החליפה את שמה לבל יכירוה ותלבש בגד אחד כמראה עור בשר אדם לבל יראה בשרה הפצוע, ואשת הגעאלאג הצרפתי, האממער דע-דג'על' בספר, מסע בערבות ים הכספי' תספר בפה מלא כי זאת היא האשה הגראַפֿינא דע לאַ-מאטט ולא אחרת אשר ברחה לבריטניא ומשם באה ותסתתר בקרים.

גורזוף

אחרי אשר נעזוב את שער ארמעק במסלה העוברת לפני גן בני סולטאן-קירים-גיריי עלינו לעלות על ההר או הסלע גורזוף, בבואנו אל הכפר הנקרא גם כן בשם זה יגלה לעינינו עוד הפעם מין תהו ובהו — חאָאָס — כאשר ראינו אצל סונענקאָיא, אפס החן ונורא הוד אשר ראינו שם לא יראו פה.

בבואנו אל הכפר נראה סלע גדול שקוע בלב ים ואצלו בית קטן, ואם נעלה על מרום הסלע נראה חומת מצודה בצורה אשר נבנתה בפקודת יוסטיניאן בעת אחת עם מצודת אלושטא, ובין חרבות המצודה נראה עוד כעת שרידי דיק וסוללות, וכפי הנראה הקיפה המצודה את העיר גארוזוויטאו אשר ישבו בה היונים, במאה הי'ד היה המקום הזה תחת ממשלת הגענוואזים אשר הושיבו בו אחד מציריהם או פקיריהם, ועל מפת הארץ להאיטלקים נמצא זכר המקום הזה בשם, עיר Gorzanium, Grasui, והסופר ערדווי יכנה אותה בשם, גארווא'.

בשנת 1468 עבר במקום הזה הסוחר הרוסי אַפּאַנאַסי ניקיטין מטווער בעת אשר שב ממסעו להודו — עוד מרם נמצא דרך הים להודו על ידי הספן וואסקא-דע-האמא, — ואחרי אשר עבר דרך טראפעזונד וקאַפּאַ גאלץ להשאר בבאלאקלאווא וגורזוף על ידי סער הים, ובספורו, מסע על שלשה ימים' יספר לאמר: הרוח נשא אותנו לבאליקאָיע (באלאקלאווא) ומשם עד לרוזף (גורזוף) ושם עמדנו חמשה ימים, ובחסדי האל באנו

לקאפֿא , ומשם באנו לפֿיליפאוו במשך תשעה ימים ¹⁾ . וזוה נראה עוד כי בעת ההיא היה שם חוף לאניות אחרו אשר יכלה אניתו לעמוד שם המשה ימים .

אחרי הגענואיזים בא המקום הזה תחת יד התוגרמים , ובמצודה הזאת חנו צבאותיהם , והם המה בלי ספק אשר החליפו מעט את השם גורוויטאוו לגורוֹף .

בכפר הזה יגורו מאטארים רבים ועשירים , יען אדמת המקום הברוכה והפוריה הזאת תעשיר את בעליה , והמקום הזה הוא אחד ממקומות הנחמדים והברוכים בכל החוף הדרומי , מן הכפר נרד אל הנחל , סיונארפוטאן ושם נמצא גן הקיץ והפרדס הנחמד קנין הסענאטאָר פונדוקלעיִא .

עומק מי הים במקום הזה הוא 120—105 רגל , קרקע הים הוא חול דק , וטוב למעמד אניות ולרהוץ שם בעד החולים .

הפרדס היפה והנחמד הזה קנין הסענאטאָר הנוכר הוא אחד מהיותר טובים ויפים לא לבד בקרים כי אם אהר מהיפים בתבל , ואין קץ לכל ההוד וההדר אשר שוה עליו הטבע , ומלבד אלופקא אין לו כל דמיון על החפים הדרומים , לא אגזם אם אומר כי עצי פרי ועצי חמד אשר נטעו במקום הזה נאספו מכל קצוי תבל , פה נעשו מסלות יפות להתהלך לשוה לרוח היום , סכות נחמדות להתקרר מהם הלוחמ במקומות האלה יותר מבכל חצי האי , פה יגדלו הענבים הטובים אשר יוכלו להתהרות את ענבי מאדערא , והיין אשר ידרכו מהם יובל למרחקים וימכר במחיר יקר , ונקרא בשם , יין גורוֹף .

אוויר המקום הזה הוא טוב ונעים בכל עתות השנה , קרקע הים הוא חול דק וטוב מאד לרהוץ שם בעד החולים הבאים ליאלטא .

בעת אשר נלכד חצי האי קרים לפני הרוסים היה אדון המקום הנחמד הזה ההערצאג דער־רישעליע הראשון אשר יסד את העיר אדעססא , והוא היה הראשון אשר בנה פה היכל יפה , ובשנת 1820 ישב בהיכל ההוא המשורר הרוסי , פושקין עם משפחת הגענעראל ראיעווסקי .

במרחק מסע חצי שעה מגורוֹף נמצאה התחנה , אַידאניל' על מסלת האבן , ומשם יוכל הנוסע ללכת ליאלטא ישר בדרך המלך או להשיג סוסים מבית הרצים , אפס המסלה על שפת הים היא יותר יפה ונעימה למראית עין , על כן נוליד שם את הנוסע .

משם יעבור במסלה צרה דרך הכרמים ויפגוש בשרידי הרבות שלשה מגדלי מבצר אשר לא ידענו מי היו הבונים אותם , משם יחל להתנשא על

¹⁾ Пол. соб. русск. лѣтопис. т. VI, стр. 354.

ההר דרך יער עצי קטף (Можжевельник) עד בואו אל גבעת, ניקיטא' אשר בימי קדם עמדה שם העיר, סיקיטא' להוויזאטנים, עם מבצר ומצודה על גבעה נשאה החודרת בלב ים.

במאה הט"ז עמדה עוד העיר הנוכרת על תלה כאשר נמצא זכרה בין שטרות קאנסטאנטינאפאל, ובפי הגענואזיים נקראה בשם Jallita, או Gorzowium, והשם ניקיטא החליפו הטאטארים בלי ספק מסיקיטא.

אחרי אשר נעלה על הגבעה, נרד משם עוד הפעם במסלה קטנה אל גן הקיסר הנקרא בפי כל בשם, גן ניקיטא'.

מרחק המקום מגורוזה לנן ניקיטא הוא מסע שתי שעות.

גן ניקיטא

НИКИТСКИЙ САДЪ

בשם הזה „ניקיטא“ נקרא לשון ההר היוצא הימה אשר על ראשו נראה שרידי קיר ממבצר היונים הנקרא לפנים במאה הי"ב, רוסקאפקאלע' אצל הים במרום ההר בגובה 70 רגל נמצא מערה נושנה הנקראה בפי הטטרים, קאלעיקאבא' (מערת מצודה), ארכה 10 אמות, רחבה 8, וגובה 4 אמות, במקום הזה לא הרחק משפת הים נמצא הגן הנודע בשם ניקיטא, קנין הקיסר, ובו גינת ביתן (באטאנישער גארטען) הנוסד בשנת 1812 מיד ההערצאג רישעל. בין העצים הנפלאים המלאים בגן הזה, נמצאו גם עצי מחט 64 במספר, תחת פקודת הדירעקטאר אשר על הגן, שם עצים רעננים עתיקים מאד, ובתוכם גם עצי ברושים רבים, סביבות העצים יגדלו מיני צמחים גדולים וסבוכים מאד עד אשר יסתירו את העצים הגבוהים בגבהם, ביחוד נעים לראות את עצי אגוז הגדולים הנמצאים שמה במספר רב מאד, ועליהם יריחו בריח נוח נעים ונפלא, פה תפגוש גם עצי משי, ועליהם פרי המשי Шелковицы גדולים מאד, ויקרים במציאות.

על ראש ההר אצל הגן נראו שרידי חרבות קדומים אשר לפי ההגדה עמדה לפנים במקום הזה העיר, סיקיטא' להיונים, ובכלל הנה הגן הנפלא הזה הוא כגן ה' כארץ מצרים, לא תשבע העין מראות, ולא תמלא האוזן משמוע, כי אין כמהו בכל הארץ.

מֵאֵי אֶרֶץ מִשְׁ

על המקום הזה עמד לפני כפר להיונים, ורחוק מיאלטא 5 וויערסט בשנת 1828 חלק הנסיך וואראנצאוו 200 כברות ארץ (מארגען) לאנשים שונים למען ישעו כרמים, ובימים ההם נוסד במקום הזה גם בית ספר לכורמים וליוגבים ולמלאכת היין, ועוד גם היום ידרכו שמה יינות שונים כהבורגאני, הרהייני, הפארטוגלי, השפאני, האיטליני, האונגרי, בורדא, והיין היוני, וכל היינות האלה יעשו מעצי גפן אשר הובאו הנה מהמקומות הנזכרים ונטעים בזה. מספר עצי הגפן במקום הזה, יחשבו לסך 42270, ובימים הראשונים בהנסד בית הספר, נתנו עצי גפן הנם אין כסף לכל דורש, ומשנת 1846 עד 1853 נשלחו לקרקו, לבעסאראביע, ולפלך הערסאן עצי גפן במספר 650500, בית הספר למלאכת היין הנה הוא עומד תחת פקודת הדירעקטאר מגן ניקיטא.

מֵאֵסֵי אֶרֶץ מִשְׁ

המקום הנחמד הזה גם הוא קנין הנסיך וואראנצאוו, ורחוק רק 3 וויערסט מיאלטא, אצלו מעין הנקרא כמהו, גם פה נראו חרבות קדומים מפוזרות במקומות שונים, על מרום ההר יתנוסס היכל הנסיך מפאר מאד אשר אין ערוך לו, אצלו בית תפלה לנוצרים הבנוי בטעם הוויזאנטים נאווה מאד, המקום הזה כלו מכוסה בעצי חמד עֲבֵתִים ועצי פרי יקרים שונים למיניהם, ביהוד יגדלו שמה עצי גפן היותר טובים בקרים, ויין לרוב ימכר שמה בכל שנה ושנה, ונודע בשם, יין מאסאנדרא.

לבקר את הגן הנחמד הזה הוא קשה מאד, יען בלעדי רשיון הפקיד ובכתב התום בחותמו לא יכול איש לבוא שמה.

ממאסאנדרא ישתרע גן הקיץ קנין האציל פאניטאווסקי, ולצד ימין נראה עמק דעריקאי ואירוואסיל, ומשם תשתרע מסלת אבן ישרה עד יאלטא.

יֵאֵל טֵא

העיר הזאת עומדת בקרן בן שמן על חוף ים השחור בשפולי הר רם ונשא משלשלת הררי, יאלטא הגבוה 5008 רגל, העיר הזאת יפה היא עד מאד, וכל בניניה בנוים בטעם הוויזאנטים, העיר לברדה קמנה היא, אך רבים מאצילי הארץ אשר אָוּוּ לתת משכנם בה, בנו להם היכלי תפארה

אצל העיר לשבת בקיץ, ובכך כל-העיר הִנָּה רק מבתי קיץ (Дачи) בה בית שעשועים (טהעאטר), בית עקד ספרים (ביבליאָטעהעק), בתי מלון גדולים כבאחת מערי ממלכות איירופא הגדולות; היותר גדולים ונכבדים המה „עדינבורג“, ראסייע“ חוף לאניות אין בה, ואניות קטור הבאות אליה תעמורנה מנגד הרחק כחצי וויערסט מן החוף, ולכן בשפּל ישבה עד ימינו אלה, ולא נודע שמה בארץ, ורק אוירה החם והנעים מכל יתר ערי קרים משך אליה אלפי נוסעים הבאים רק לשבת בה בכל ימי הקיץ לרחוץ בים ובימי החורף להסתור בה מקור ושלג, וביחוד החולים במחלת לב ינהרו אליה בחורף, יען האויר הטוב והבריא יפעל פעולה עזה להקל מחלתם בלי עזרת רופא, כל העיר מלאה גני חמד מרהיבי עין, כבאחת מערי איטליא היפות, ובעקב הנוסעים הרבים הבאים שמה ע'פ רוב להתרפאות ממחלתם, או רק להתענג על הדר הטבע אשר שפך עליה רוח הן ונעם, אשר כמעט אין על עפר משלה, עלה מחיר מעון לשבת בימי הקיץ עד שמונה רובל כסף ליום, יען העיר קטנה מהכיל את כל המון האורחים האלה, אף כי אין בית בעיר אשר לא יגורו בה איזה אורחים, ולזאת התעוררו עשירי עם זה לא כביר ויבנו בית אורחים גדול מאד עם מאה וששים חדרים, למען ימצא האורח מעון לו במחיר מצער, ובכל זאת לא נגרע ממחיר מעון בעיר מאנכה, יען מדי שנה בשנה ירב מספר הבאים אליה, עד כי נהייתה כל העיר לבית חולים גדול, הבאים הנה לרחוץ בים ירחצו את גוס בבורית הים (קיל) הנמצא אצל אינקערמאן אשר ימס במי הים המלוחים כרגע, הרוחצים ילבשו מנעלי-גומי גבוהים על רגליהם, גם ישיגו החולים שמה „קומיס“ במחיר לא רב.

הנוסע הבא אל העיר הזאת על אנית הקטור מסעוואסטאפּאל, לא ירף עין כמעט רגע מלראות את כל ההוד וההדר אשר עוה הטבע על תופי הים במרחק 20 וויערסט מן העיר, אך פה הראה הטבע את ידו הנדיבה ויפור את כל מהמדי אוצרותיו במלא חפנים לענג רוח ונפש, וכמו במסמרות נטועים לא יניד עין ולא יעיף עפעף מהמקומות הנחמדים האלה, וכחוס רוחו יקרא, האח, גדולים מעשי ה'!

מחזה יקר ונפלא מאין כמוהו, יראה האדם בעיר הזאת, ההר הגדול יאלא הסובב את העיר בחצי עגול, ראשו מכוסה בשלג עולמים, אף בקיץ בעוד אשר החום עולה עד 43 מעלות, ועכי ענן ישכן עליו תמיד עד כי לפעמים לא יראה ראש ההר. עד מרום פסגתו הנה הוא מכוסים בעצים צבתים ובכל עצי פרי שונים, רק העולה עליו יראה סלע ערום מבלי כל צמח ועשב השרה, בכל שיפולי ההר היכלי קיץ זרועים על כל אפסים, במקומות אחרים נמצאו גם מצודות על שיני הסלעים מוזמן קדום, העומד

ברחוב העיר יראה ממרחק את קלחת המים 'Водопад' הנקרא בשם :

אוצאן-סו

(מים פורחים או שוטפים באויר)

במרחק 6 וויערסט מיאלטא בעמק עמוק בין הררי יאלא נמצא אשר המים, אוצאן-סו, הדרך אליו תשתרע על יד הנחל הנקרא כמהו, ומשם יעבור הנוסע על המסלה החדשה אשר נעשתה בפקודת הקיסרית מהליוואדיע, עד אוצאן-סו, על אם הדרך לא למותר הוא לסור בדרך אחרת לצד ימין במורד, שם ביער עצים רעננים נמצאו שירי הרבות מבצר עתיק, הנקרא בפי המאטארים, אוצאן-סו-איסאר. המבצר הזה נבנה על מרום סלע כבד השוכב כענק על אם הדרך, המבצר הוא עגול וצר, עובי קירותיו הוא $1\frac{1}{2}$ ארשין (בערך ארבע רגל) ונבנה מאבנים גדולות ומרובעות, מכל המבצר נשארו רק שערים גדולים עשויים ככיפה עגולה בגובה 24 רגל, והעצים הגבוהים אשר יכתירוהו מסביב לא יגיע מרום קצם גם עד יסוד הקיר מתחת, הנה כי כן גובה הסלע אשר עליו נבנה המבצר, אך הכיפה העגולה תהרס מיום ליום.

תבנית בנין המבצר הזה שוה להמבצר אשר באינקערמאן וצערקעס-קערמען ויוכל להיות כי היה אחד ממבצרי הגענואזיים, התכלית לבנין המבצר במקום שמשם הזה היתה בלי ספק להיות מחסה מעבור מהחוף הצפוני אל החוף הדרומי, יען המקום הזה הנהו המעבר הראשי דרך הררי יאלא עד באחציסאראי, וכן נבנה מבצר הזק ונורא כזה גם בעבר השני מעמק יאלטא.

אשר המים אוצאן-סו נמצא למעלה מהמקום הזה, ממרום הר סלע יראה נחל מים שוטף ברעם ורעש נורא עד כי נשמע הרעש במרחק 20 וויערסט — ביחוד בחדשי אפריל ומאי —, ממרחק יראה כנחל תולה באויר אשר על כן יכנוהו היונים "קערמאקטא-נערא" (מים תלויים, בשפת יון החדשה), המים בנפלאם ברעש משן סלע אחד על השני וכן הלאה עד נפלאם על הארץ יזו קצף נורא ומרחוק נראה כנחל חלב שוטף ממרום. גובה שטף המים מראש הצור לא נודע אל נכון יען קשה לחרוץ משפט במבט עין לבד, וכותב ספר מסעות הקיסרית יעקאטערינא II בקרים יעיד כי שטף המים הוא ממרום 150 סאזען (1050 רגל) ויותר, ולפי ראות עיני נכונים הדברים, בירחי יולי ואגוסט ימעטו בו המים, הנחל השוטף ממנו מים חיים ישטוף את מימיו אל הים דרך לב העיר יאלטא.

אצל אשר המים נבנתה סכה יפה בעד משפחת הקיסר, ומשם יעלו אל השטף במסלה קטנה.

האינוניער אשר בנה את המסלה הכבדה הזאת עד אשר המים בין צורי מכשול וסלעי מגור בחכמה נפלאה, החל לבנות מסלה חדשה משם והלאה עד באחציסאראי מעל לראשי הררי יאלא למען יהיה מעבר טוב דרך ההרים מהחוף הדרומי אל הצפוני, וכאשר תשלם מלאכת המסלה הזאת תצמח מזה טובה גדולה לכל יושבי קרים.

יושבי העיר ישתדלו מיום ליום לפאר את העיר וליסד בה דברים טובים ומועילים להקל על האורחים הרבים אשר ינהרו אליה למצוא בה רפאות תעלה, ובבית המלון החדש, עדינבורג, יוכל האורח להשיג חדר למשכן לו כעת גם בעד רו"כ אחד ליום.

בית מלון השני אשר יסדה חברת השותפים: סטרוווע, ציחאצאוו, גובאנין, הנסיך וואראנצאוו, ורופאי הקיסר קארעל ובאדקין והבאראן ווראנגעל, עומד על כר נרחב לא רחוק משפת הים ותבנית היכל נחמד לו ומחיר בנינו עלה עד איזה מיליאן שקלי כסף, ושם נמצאו כל צרכי החיים ותענוגות בני האדם כבכל ערי ממלכות איירופא, וההדר היותר זול הוא שלשה רו"כ ליום.

כל האורחים הבאים לשבת ביאלטא רובם ככלם הולכים לבקר את כל המקומות הנפלאים סביבות העיר בעגלות צב או ירכבו על סוסי הטאטארים אשר נקל להשיגם בעיר בבית מלון מיוחד לזה.

הבאים לרחוץ במי הים ימצאו פה בתי רחצה טובים במחיר לא יקר, אפס חוף הים ביאלטא מלא הוא אבני גיר קטנות ועל כן לא טוב הוא לרחוץ שם בעצם העיר, וכן נייעץ להבאים לשאוף רוח צח ואויר נעים לשים משכנם מחוץ לעיר באחד מבתי הקיץ, יען אויר העיר איננו נקי לפעמים מהמון הנוסעים והאורחים הממלאים את העיר מפה לפה, והעיר קטנה מאד לא תוכל להכיל את כלם.

אניות הקטור תבאנה אליה בימי הקיץ ארבע פעמים בשבוע, שתי פעמים מארדעססא, ושתי פעמים מקורקאז והפי ים האזאוווי, ובימי החורף רק פעם אחת מזה ומזה, אפס בעת אשר ישבו שם בני משפחת הקיסר תרבינה האניות לבוא, ובעת החורף כאשר יהיה סער גדול על הים תעבור לפעמים האניה ולא תתיצב על חוף יאלטא, יען לשון הים פתוחה לפני הסער והאניה לא תוכל להתקרב אל החוף.

בימי קדם היתה העיר הזאת ביד היונים אשר קראוה בשם, יאליטא, וכן יכנוה עוד היום, והסופר עדריוזי במאה הי"ב יכנה אותה בשם, גאלליטא [דזאליטא], ועל מפות הארץ מהמאה הי"ד נקראה, קאלליטא, גיאליטא, עטאליטא, ובימי הגענואיוזים היתה העיר הזאת להם לנחלה, ואחד מפקדיהם ישב בה.

הנסיך וואראנצאוו אשר התאמץ בכל עז לעשות את החוק הדרומי תהלה בארץ עשה את העיר הזאת לעיר נוף (yѣздѣ) אפס גם בזאת לא הועיל מאומה לאשר העיר אשר תושביה היו מעטים ורפי כח להפיה בה רוח חיים חדשים עד אשר בא הקיסר לשכון בתוכה בשנת 1861, ומני אז תתנער מעט מעט מעפר שפלותה, ויש תקוה כי ברבות הימים תיף ותגדל מאד.

מחזה נעים ונפלא מאין כמו יחזה האדם בעיר הזאת בעמדו על אחד המקומות הגבוהים, הררי יאלא הגבוהים מעל לעבי שחקים יקיפו את העיר משלש רוחותיה, מכף רגלם עד רום שיאם הנם מעלפים בכל עצי פרי חמד עד כי לא נראה גם שעל עפר רך, ראשי ההרים מכוסים בשלג עולמים בעוד אשר חם לוהט מתחת, ומה נעים המחזה לראות קיץ וחורף ברגע אחד, אל כל אשר ישא עין יחזה היכלי תפארה ובתי קיץ בנוים בטעם היכלי בניני הקדם לענג לב, מעבר האחד יפתח לפניו חים עם כל נוראותיו והמודותיו, ומעבר השני אשר המים הסואן ברעש בנפלו מראש צורים, פה היכלי הקיסר ומשפחתו המסתתרים בצל פרחים יקרים וצבי כל חמדת הטבע, ושם אניות קטור עם המון אנשים מתרוצצים ונסים הנה והנה, ואם יקרב אליהם יפגוש המון ערב רב מכל לאומי תבל, אפס האיש אשר יאבה לראות ציור נאמן מכל הדברים האלה חרות על הגליון, עלי להגיד לו מראש כי תקותו תשאר מעל, כי לא לעט רפה ידים מכנף צפור שמים להביע את כל רחשי לב האדם אשר ירחש בעמדו על אחד ממרומי יאלטא, ולא לאיש כמוני אשר לא בין מליצים חלקי להריק רגשי לבי על הגליון, וזאת יוכל האיש להרגיש רק בבואו שמה.

מספר אחינו בני ישראל בעיר הזאת הנם כארבעים משפחות ולהם בית הכנסת מיוחד קטן ויפה, בין אחינו אלה נמצאו איזה עשירים גדולים ונכבדים, ואחד מהם הגביר ה' א' פארבשטיין הוא המוציא והמביא כל צרכי בית הקיסר, וכן חרות על פתח ביתו, אפס גם הנשואים יחיו חיי שלוה, ומהם בעלי מלאכת יד או סוחרים, בנוגע למצבם המוסרי לא טוב הוא מבכל ערי קרים, למורי הדת השליכו אחרי גום מכל וכל, וכמעט כל נערי היהודים בעיר הזאת לא יבינו קרוא בסדר התפלה, ואין איש מהם שם על לב, וביחוד יצטיינו בדברי ריבותיהם אשר יריבו ימים על שנה בדבר הגבאות, הרבנות והעליות, ואיש אחד מהמון דלת עם הארץ בעל מלאכת יד לבש כובע אדרת שער ויאמר להיות רב ובעד זאת יקח כסף, ואם יפלא בעיניך הקורא, בעיני לא יפלא כי לרב בקרים די הוא אם יעידו עליו שני טאטארים כי יודע הוא את שפתם ואוכל משחיטתם. וגם הגבאות לא דבר ריק הוא בקרים כי בזאת שמן חלקם. וזה לפני איזה

שנים יסדו שם בית תלמוד תורה לבני העניים והעשירים יחדו, אך לרגלי ריבותיהם נהרס הבית והנערים יגדלו כפראים בלי תורה ודרך ארץ, ואין אף מורה אחד להם זה שנים רבות, ואין חולה מהם על דרכי התנוך לרוח הדת והדעת, ואולי בדברים יִסְרו, והיה זה שכרי.

מספר הקראים מעט הוא מהרבנים ורק שמונה משפחות יגורו בה ורובם עשירים, אפס דרכי התנוך אבלות אצלם עוד יותר מאשר אצל הרבנים.

ישנם מבעלי מלאכת יד מהיהודים אשר יעשו מלאכתם בחצר הקיסר ומשפחתו, ומפיקים רצון מכל באי ההיכל וגדולי שרי הממלכה.

סחר העיר הוא קטן ודל, יען בלעדי היין ופרי העץ אין לה כל תוצאות מיבול האדמה וכל דבר אוכל וצרכי האדם יובא אליה באניות מאדעססא, ועל כן לא ינהרו אליה כנעני ארץ לעשות בה מקנה וקנין, ואף כי תתנער מעט מעט לרגלי משפחת הקיסר וגדולי שרי המלוכה אשר אוו לשבת בה, ומעת לעת תרבינה משפחות להאחו בה, בכל זאת רחוקה עוד העת אשר תהיה לעיר כראוי לאדמה ברוכה ופוריה כזאת המלאה לה צבי כל חמדת הטבע, אשר עליה כוננה העיר הקטנה וההוללה הזאת.

לאומים שונים יגורו בעיר הזאת כבכל הערים אשר על החופים הדרומים: יהודים, קראים, רוסים, יונים, טטרים, ארמענים, גרוזינים, פרסים, פולאנים, צרפתים, בריטנים, איטלקים, אשכנזים, ועוד איזה מלאומי קרקו.

קר ושלג לא ידעו יושביה כי אם לעתים רחוקות, יען מלבד אלופקא, הַנֶּקֶ החמה בכל האי, ועוד בהדש מערץ יבשילו עצי חמד פרחים נעימים לשובב גו ורוח.

שני גנים לעיר הזאת, האחד על חוף הים, והשני אצל בית האורחים, ראסייע' ומלבד זה עוד גן גדול מאד בתוך העיר קנין אחד האצילים.

ועתה קורא נעים! בוא נא אתי לתור את כל המקומות סביבות העיר, אשר גם שמה תרוה די ענג ושעשועים, יותר מאשר קוית.

אאוטקא

הכפר הזה עומד במרחק 2 וויערסט מיאלמא לצד מערב אצל הנהלים „בארבא-אוזעל", אלושטא-אוזעל", אוצאן-סו' ויתאחד עם בתי העיר, ונחלק לשנים, אאוטקא העליונה והתחתונה, בתי הכפר נבנו בטעם היונים, בו

625 תושבים טטרים ויונים, אצלו העמק הנקרא כמהו, אצל הנחל, אוצאן-סו' מימין, נעשתה מסלת אבן המולכת ישר לנפילת המים ועל ראש ההר יאלא, על אם הדרך על שן סלע נורא עומדת מצודת אבן עגולה, ובשלבבים יעלו עליה, ואף כי הרבה היא מימים רבים, בכל זאת שער יאחו את האיש אשר העומד על מרום שיאה, מימין יראה את הים ואת העיר יאלטא, משמאל את ההר המכוסה בשלג עולמים, ולפנים עמק נורא מכוסה ביערים עבתים, אך זאת הזיון נורא ונפלא!

במרחק $1\frac{1}{2}$ וויערסט מן העיר, עומד הכפר, דעריקאי' המכוסה מכל עברים בעצי אגוז גדולים, לא הרחק ממנו נמצא הכפר, אייוואסיל' בקרן בן שמן, מצבו על ראש סלע כבד, אצל הכפר היה בית תפלה להיוונים בימי קדם, ושרידי הרבותיו נראה עוד היום.

על דברת נוסע אחד אנגלי H. D. Seymour ישוה המקום הזה והמסלה המובילה אל הכפר, אייוואסיל' אל אחד מפרדסי בריטניא היותר יפים, גם בכפר הזה נמצאו בתי קיץ אשר יוכל האורה להשיג שם מעון במחיר לא יקר.

מיאלטא אל הליוואדיע נקל ללכת ברגל במסלת אבן החדשה אשר נעשתה זה לא כביר לא הרחק משפת הים.

לִיוּוֹאֲדִיא'

בשם הזה, ליוואדיא' יבונה היכל הקיץ אשר להקיסרית, רחוק רק 3 וויערסט מיאלטא לצד מערב קרוב לשפת הים, אצל המעיין, מעגאד נערא' (נהר גדול), ועוד שלשה מעיינות מים חדלי שם. בה כשלשים בתים וסך 140 תושבים, גינת ביתן ובית תפלה לנוצרים, בארות זורקות מים ודרך מתחת לארץ (טונעל). מסלת אבן ההולכת דרך הליוואדיא תחלקה לשתיים, העליונה והתחתונה, החלק העליון מכוסה ומעולף בכל מיני עצי פרי יקרים אשר הובאו מאירופא הדרומית ויטעום פה, בה גם היכל הקיסר ומשפחתו אשר נבנה זה לא כביר, ובאשר כי נעימים עלינו הדברים, אמרנו לתאר בקצור נמרץ תכונת המקום הנחמד הזה, ולספר גם מעט מתולדותיו:

(1) השם „ליוואדיא" הוא משפת יונית החדשה, ופירושו „מקום מרעה או ככר דשא" ונקראה על שם העיר ליוואדיא בארץ יון העומדת אלל המערב הנודעה מראפאליע Τροφονία, ויוכל להיות כי גם בקרים היסה עיר בשם הזה, וממנה בא השם לכל הככר להקרא בשם ליוואדיא.

בלשון החר, אִי־מאִדֶּאֶר' היוצא מהרי יאלא, תחרור לשון ים השחר
אשר על תְּפֶה עומרת העיר יאלטא, אצל החר הזה תימנה יתנשאו סלעים
נוראים ראשיהם, ונקראים בשם, אריאנדי'. סופרי דברי הימים יספרו כי על
הסלעים האיומים האלה נראה לפנים קבוצת חרבות בנינים עתיקים, עוד
הנוסע פאללאס אשר תָר את חצי האי קרים בסוף המאה העברה, מצא
בין הסלעים ררבות שונות, ויפליא לתאר את כל המקומות האלה¹⁾ בעט
סופרים נאמן.

בין הסלעים האלה נטועים גני חמד מרהיבי עין, וביניהם יתנוסס
היכל נחמד הנבנה מיד הקיסר ניקאלאי הראשון, במורד החר כר נרחב
וישר מכוסה בירקק רשא עב מאד אשר לא יראו מחום השמש הבער
כתנור בימי הקיץ, יען עצי היער העבים והסבוכים יסתירום בצל דליותיהם,
ועל הככר הנחמד הזה תשתרע כעת הליוואדיא. תרנו את כל המקומות
האלה אשר רשם פאללאס, ולא מצאנו אף רושם מהחרובות אשר זכר בספרו,
מלבד שרידי עצים רעננים עושי פרי אשר תָו הזקנה חופף עליהם.

על פי עדות הנוסע הנזכר נקרא שיפוע החר היורד הימה בפי הטטרים
בשם, פאול" Fuul, ובטח לא ראה גם הוא עקבות בנינים על המקום הזה,
כי לולא זאת זכרם בספרו, אולם מהסופרים האחרונים נדע כי היתה בזה
עיר בשם פֶּאול או פֶּולא תחת ממשלת הסוגדייאים Сугдейской Эпархии,
ורבים מהנוסעים החכמים התרו בכל עז למצוא עקבות העיר הזאת ועוד
לא הצליח הפצם בידם, גם פתרון השם הזה עוד לא נודע כאשר לא נודע
פתרון השמות, וואנגעליסטא, פאפאס־צאור' (כר כהני הנוצרים), אִיא'
(מקום קדוש) אשר קראו הטטרים באזני פאללאס, לבר, אִיא' הנודע גם
כעת אצל מעין מים חיים בהליוואדיא.

הנוסע המפורסם Dubois de Montpereux אשר היה בקרים זה
כארבעים שנה, ראה עוד בעיניו חרבות בית תפלה לנוצרים בשם, יוהנן
המטבל' אצל המעיין לא הרחק מבית פקיד הליוואדיא וגם עוד היום נכרו
חרבות בית תפלה ביער אצל המעיין אלאשקלאר²⁾ והטטרים יכנו את המקום

¹⁾ P. S. Pallas, Bemerkungen auf einer Reise in die südlichen Statthalterschaften des Russischen Reichs in den Jahren 1793 und 94 Leipzig 1803, 11, 145,

²⁾ ההגדה מספר כי אלל המעיין הזה הסווסו לפנים צמי קין אשר היו למחסה
ליושבי יאלטא בנוסע מפני שודדי הים, ומעמדות האזנים נראה כי היה בזה מעינות
לכני אדם, וגם עוד היום ישגנו עני אנוזים במקום השומם הזה.

הזה בשם 'יאלטא הישנה', ואם אמת בפייהם יוכל להיות כי היא היא העיר פֶּלֶא אשר במטות הראו להנוסע פאללאם.

המקום אשר נקרא כעת בשם ליוואדיא, לפני המשים שנה היה קנין שר צבא היונים אשר בבאלאקלאווא, הגענעראל רעוועליאמי, והוא היה הראשון אשר החל למטת עצי גפן וכל עץ עושה פרי במקום הזה. ובשנת 1834 מכר את הככר הזה להגראף פאטאצקי, והגראף בנה שם היכל נאווה, הוא נקה את היער, תקן את הדרכים ויסול מסלות חדשות, ומחול הביא עצי פרי יקרים ויטע כרמים, ומאיטליא הביא ארון מת ישן נושן מאבן שיש לבן אשר מצאווהו החופרים בהרבות פאמפעיום ויעש ממנו קנה (רעהר) לִגְלַת מים חיים במקום הזה.

אחרי מות הגראף פאטאצקי, מכרו יורשי נחלתו את הליוואדיא להמיניסטרוים, ובשנת 1861 הואיל הקיסר לתתה תשורה לרעיתו הקיסרית מאריא אלכסנדראָווא, אולם מאשר המקום היה קטן מהכיל את כל היכל הקיסר ובתי עבדיו, קנה מיד שכני המקום הזה הגרים אצל הליוואדיא עוד איזה אחוזות נחלה, ובתוכן היתה גם נחלת העלמה, זיוסטינא זאקמאר' הנודעת לשם ולתהלה בכל האי קרים במדותיה הנעלות ובשכלה החד, ועל ידיעותיה הרבות בכל ענפי המדע, וכל אשר ידע את הנערה ההוללה הזאת הוקיר את חין ערכה עד מאד, ותמת בדמי עלומיה בחלי הדומיה, באשר הסכינה ללכת יומם ולילה להחיש עזר לאנשי חיל הנפצעים במלחמת קרים.

בשנת 1861 בא הקיסר בפעם הראשונה לבקר את היכלו בחליוואדיא, וימצא חן בעיניו מאד, ולמן הוא והלאה נהיה המקום הזה מכון לשבת להקיסר והקיסרית ולכל בני משפחתם, ומעט מעט נשאה גם העיר יאלטא ראש ותעש לה שם בארץ כיאות לה לפי עשר אוירה הנעים ואדמתה הברוכה אשר אין כמוהם בכל הארץ.

עתה הנני לתאר את תבנית היכל הקיסר והקיסרית, ואתה קורא יקר! אל תדמה בנפשך כי אל היכל רם ונשא כיאות למעון קיסר רוסיא אביאך, אכן לא! כי אל בית חומה פשוטה ועֶבֶה מכל סגלות מלכים, ושם ינוה אבי כל ארץ רוסיא האדירה וכל בני משפחתו הרמה.

ההיכל אשר בו ישכון הקיסר, הוא הבית אשר בנה הגראף פאטאצקי, ומאשר היה צר מהכיל את כל משפחת הקיסר, הגדילוהו עוד בהדרים אחדים, ההיכל נבנה בטעם בניני ארץ הקדם, ומראהו בחוץ יפה הוא מבפנים, בכלל לא נמצא שמה דברים מרהיבי עין כפסילים יקרים, או רצפת בהט ושש לא בפנים ההיכל ולא בחוץ, ורק אחת יזכרנו כי נאות מלך הוא, הן המה שני העמודים היקרים אשר הובאו מחול ומראיהם

כמראת אבעליסקים, ועליהם נשרי זהב גדולים כגודל נשר חי, האחד נצב לצד יאלטא על אם הדרך, והשני לצד האריאנדי. שני שערים משני קצות הליוואדיא איש כנגד אחיו יוליכו את הבא אליה בדרך ישרה, ומעוטרים בפסילים תבנית הקיסרית, ולכל שער מעקה מסביב, דרך השער תוליד מסלת אבן עד לפני בית שומרי ראש הקיסר, לא הרחק משם בית נאווה להמנגנים (מוזיקאנטען), ומשם ישתרעו שדרות עצי גפן במספר רב מאד, ובתים לדורכי הענבים; לא הרחק משם לצד ימין, מסלת אבן (שאסי) לרצי בית הדוהר (פאָסט) וגם שמה זרועים בתים שונים אשר לא יאומן כי יסופר כי מבתי הקיסר המה, לפי מראיהם הפשוט מבית ומחוי, ורק כמראה בתי ספר לאכרים מראיהם. בית הפקיד מכוסה בעצים רעננים מבל עברים, ומן הבתים האלה ישתרע פרחם גדול עד שפת הים, ובאמצע הגן הנחמד הזה כר נרחב ועליו היכל הקיסרית, בתוך ההצר אגם מים קטן וציצים ופרחים נחמדים יקיפוהו מסביב, דרך המלך תוביל את הנוסע ישר עד לפני היכלה ובשלבים אחדים מהיציע הלא גבוה יעלו אל המסדרונה, משמאל למסדרון חדרי הקיסרית, מימין חדר האוכל, נגד הפתח שלבים לעלות אל חדרי הנסיכה הגדולה מצריצ אלכסנדראָוונא, ומנורות מנחשת קלל יאירו על השלבים האלה.

המבוא אל ההיכל מצדו השני: לפני הפתח אגם מים מעוטר מכל עברים בפרחים יקרים, באמצע האגם פסל יצוק מצינגק עומד על פן, ובידו דג ויפָה עשויים במלאכה נפלאה, בירכתי ההיכל מבוא לחדר הקיסר, ולימין פתח לבית התפלה אשר למשפתת הקיסר.

בית תפלה הזה איננו גדול, אך יפה ונעים מאד, ונבנה בטעם הוויזיאנטיים, הפתח הנקרא, שער המלך, וכן הדלת בירכתי הבית הנם מנחשת קלל, אצל הפתח עומד פסל מאבן שיש-לבן ומנורות כסף עבות תקיפנה אותו מסביב, על אחד השלחנות עומד פסל תבנית מחוקק הנוצרים ישן נושן מאד אשר הובא מגרוזיען ומעולף בספירים, שתי תמונות אצל שני צדי הקירות, האחת היא תמונת אלכסנדר נעווסקי, אשר הגישו בעלי המלאכה אשר עברו בהליוואדיע, תשורה לקיסר, לזכר החופשה אשר נתן להאכרים בשנה ההיא, ועליה כתובות כדברים האלה:

АЛЕКСАНДРУ II.

Царю — освободителю въ память 19 Февраля 1861 г.
Работавшіе при устройствѣ имѣнія Государыни Императрицы МАРИИ АЛЕКСАНДРОВНЫ, ливадія благо-

дарные за освобождение крестьянъ, усерднѣйше подно-
сятъ и молятъ Бога о дарованіи царю—освободителю
счастья и долгихъ дней.

על הקיר השני עומד תבנית מחוקק הנוצרים, אשר הובא לתשורה
מאת אזרחי העיר סימפּעראפּאָל לזכרון הצלת נפש הקיסר בשנת 1866
4 אפריל ותחתיו כתבת כזאת :

Ангеламъ своимъ заповѣсть о тебѣ сохрани ти
во всѣхъ путяхъ твоихъ (пс. 4.) Въ память чудеснаго
спасенія Царя—Освободителя 4 апрѣля 1866 года,
усердіемъ вѣрноподданныхъ жителей Симферополя.

בית תפלה הזה, אף כי איננו נושא עליו כל עושר כבוד מלכות, בכל
זאת נעים ונפלא הוא מאין כמחו, וכל רואיו יתפלאו על חכמת בונהו⁽¹⁾,
כפתו משוח בששר תכלת כמראה השמים, ובו זרועים כוכבי אור ממראה
זהב, וביחוד נעים מאד המחזה לעת ערב בהעלות את הנרות במנורות
כסף המפוצות אור יקרות על הכפה הנחמדה הזאת אשר השכיל הציר
לתת לה תבנית שמי קרים השונה במראהו הנעים מבכל ארצות הצפון.

מבית התפלה פתח קטן לחדר מלתחת בגדי הכהנים הנוצרים, ומשם
פתח לארגו הסופרים אשר להקיסר, כל חדרי הקיסר כמעט אין בהם כל
הדר מלכות, ביניהם אולם קטן לקבלת פני האורחים, הדר הקשומ
Уборная עם כלי בית יפים ומכוסים בעורות מאדמים (סאפיאן), בו
תמונות צלמי כל בני בית הקיסר מעשי הפאמאגראפיע, ותבנית כל ארצות
קרקו משוחים בששר מעשי ידי הצירים המפורסמים ברוסיא, ורבים מהם
מעשי הציר, אייוואזאוסקי מפעאדאסיע, בתא הסופרים להקיסר עומד
פארעמוד תבנית הנסיך וואראנצאוו עשוי במלאכה נפלאה, מחזה נעים
הלוקח נפשות הוא, להביט דרך החלונות הנשקפות מול פני הכבר הנחמד,

(1) האומן הנפלא והחסד הרשים בחכמת הבנין ה' מאינינעטי, אחרי אשר כלס
חק למודו בהקאדעמיא למלכס מחשבת, נסע לאיטליא, למלרים ולארץ יון, ובהיותו
בעיר ליוואדיא — בארץ יון — עשה את הבנית בית מפלה העתיק „ס"ט לוקא",
וכתבניו בנה פה בהליוואדיא השניה, והצוירים אשר על קירותיו, המה מעשי ידי
הציר הנודע ציידעמאן, ובכלל מכל לחשוב את בית מפלה הזה מהיוסר יפס בכל
ארץ רוסיא.

ועל הים בהשליכו גלים אדירים, וזה כל תפארת תא הקיסר, מהחרר
 הזה פתח לחדר המנוחה אשר להקיסרית, גם פה אין כל הוד והדר, רק
 כלי בית חדלי יופי, צלמי אנשים שונים מעשה הרש חושב, בחדר המשכב
 להקיסרית תולים על הקירות ציורים יקרים המכלכלים בקרבם ספורים מכתבי
 הקדש, מחדר הקשומט פתח לעלות לחדרי בני הקיסר, ואחרי החדר הזה
 תא הסופרים להקיסרית גדול ונחמד ובנוי בטעם בניני ארץ חינא כן בצבעיו
 ובכל כליו, וגם הפצים רבים אשר הובאו מחינא יפארו את התא הזה, משם
 מבוא לשכבה (גאללעריע) רחבה, דודי פרחים גדולים ממולאים בציצים
 ופרחים יקרים עומדים שדרות שדרות לאורך השבכה, רצפתה מכוסה
 במחצלות יקרות, המחזה הזה נעים מאד בבקר בהעלות הטל, בעוד אשר
 לא יבשו רסיסי לילה מהום השמש, ונטפי הטל ינוצצו לנגה רשפי השמש
 המתגנבים בלאט בעד העצים הרעננים להפליא מאד. על השבכה הזאת
 יתאספו כל בני הקיסר בבקר בבקר לשתות מתייא, ועל השלחן העגול
 העומד בירכתי השבכה יובא כפעם בפעם ממבחרי פרי מגדים, מיבולי
 קרים, אשר ריחם הטוב יתבולל בריח הפרחים היפים הנותנים ריח ניחוח,
 מן השבכה סלם לרדת אל הגן אשר בו תופיע הקיסרית בבקר לשוח
 לרוח היום.

עתה נשובה מעט אל ההיכל: מתא הסופרים אשר להקיסר, פתח
 לחדר האורחים, בו כל כלי הבית ממראה לבן ומכוסים ביריעות צמר גפן
 אדומות המזהירות מכרחק כמשי יקר, בו פסל מאבן יקרה תבנית
 פענעלאפי, אשר הובא להקיסרית תשורה מאת אורחי אדעססא, ושם עוד חדר
 לאורחים מוכתר בציורים יקרים, על אחד השלחנות באמצע החדר עומדת
 קערת אבן יקרה אשר הובאה מתרבות פאמפעיוס ומשובצה בזהב סגור,
 עד כי שלמו במחירה 15000 ר'כ, מן החדר הזה מבוא אל המסדרון
 אשר דרך שמה יעלו בשלבים לחדרי בני הקיסר, ועוד שני פתחים, האחד
 להשבכה הגדולה, והשני לחדר האוכל — חדר גדול ויפה מאד, בו פסל
 צלם הקסר מאבן שיש עומד על גן גבוה, בירכתי החדר הזה כפה רחבה
 מעולפה בזרי פרחים נעימים, ואחריה עוד חדר כלו מזוככות כמראה סכה
 בגן (бесѣдка) ונתפה בפרחים יקרים מן הרצפה עד התקרה, בסכה הנחמדה
 הזאת נראה לפעמים שחוק שעשועים (טהעאטער) לבני הקיסר אשר גם
 הנסיכה הגדולה מצריצא אַלכסנדראָוונא תקח עמדתה לפעמים לראות
 בשחק המשחקים.

חדרי המכפלה השניה אשר לבני הקיסר פשוטים עוד יותר מהקודמים,
 שלשה חדרים להנסיכה הגדולה מצריצא אַלכסנדראָוונא, חדר המשכב,
 חדר הקשומט, תאיהס'פרים. החדרים האלה אף כי אין בהם כל עושר כבוד
 מלכות, בכל זאת הנם נחמדים ומפיקים הן ונעם, וכרהף עין יכיר הרואה

כי גברת הבית היא עלמה רכה וצעירת ימים לפי טעם כל כלי הבית ושעשועי הילדים.

מתא הכופרים פתח אל היציע אשר ממנה נוכל לראות את כל העיר יאלטא, את הים והאניות הרצות רצוא ושוב, שלשלת הררי יאלטא הנוראים עם הגבעות הירקרות הנחפות בכל עצי עדן, ועוד יציע קמנה תחלק את חררי הנסיכה מחדרי אחיה הקטנים בני הקיסר, הנסיך הגדול סערגיי, ואחיו פאול אלכסנדראָוויץ, פה בחררי הנסיכים שעשועי ילדים עומדים על שלחנות הסופרים, ועליהם גם רשימות הלמודים, במ כלי בית פשוטים ויפים, על אחד השלחנות עומדת מקלעת ציצים ופרחים מענף עץ תדרה¹ אשר נתנה לתשורה לאחד מבני הקיסר בעד עשותו היל בלמודים, אצל חרריהם עוד חדר אחד לבר להמורה, ואצלו עוד חדר אחד לאשה כבודה מרַגַת הנסיכה הגדולה, מתחת ההיכל במורד לצד הים, תחת השבכה עומדת סכה לצל מהורב בנויה בטעם החינעוים.

מראה ההיכל — כאשר אמרתי — מבית ומחוץ אין עליו כל עשר וכל הדר מלכות, רק בכל מקום אשר תעיף עין, תראה מקלעות פטורי ציצים ופרחים ועצי חמר כבגן אשר נטע אלהים בעדן, וכמעט לא נראה מאבני החומה רק החלונות, היציעות, והשבכות אשר במרומי ההיכל, וכל קירות ההיכל נהפכו לירקק חרוץ מכל עברים המוסיפים עליו הוד והדר.

היכל יורש העצר הוא אחד מהבנינים הנפלאים אשר בנה האומן מאניגעטי, בדברים רבים התאמץ להקות את תבנית ההיכל, האַנְד־סְאָרְאִי אשר בבאָה־צִיס־אָרְאִי בתכניתו ובתבניתו ובציורי ארצות הקדם אשר עליו מבית ומחוץ, ההיכל הזה הוא האחד אשר בצדק נוכל לכנותו בשם היכל, בו חדרים גדולים ומפוארים בכל מיני פאר והדר, עמדתו לא הרחק מהיכל הקיסר, ולא רחוק משפת הים, גם הוא מכוסה בכל עצי עדן יקרים מכל רוחותיו, לא הרחק ממנו עומדת סכה קמנה בנויה בטעם החינעוים על מרום שן סלע קרוב לחוף הים, עוד נמצאו שמה היכלי קיץ לאתִי הקיסר וכלם בנוים בטעם בניני אַזִיָא, וחשבנו למותר לתארם אחד אחד לבלתי הלאות את קוראינו.

מהיכל הקיסרית נעשתה תעלה (מאַנְעֶל) מתהתית לארץ עד שפת הים ונבנתה ברוב הן והדר להתקרר שם מהום הקיץ.

¹ מענפי העץ הזה יעשה נזר לפסח את ראש הגזורים המנלחים במלחמה.

אָרִיאַנְדָא

בשם, אָרִיאַנְדָא יכונה גן הקיץ (Дача) קנין בית הקיסר, ונחלק לשנים, העליון והתחתון, ועומד במרחק 5 וויערסט מיאָלטאָ או 1½ וויערסט מהליוואדיא, אצל האריאנדא העליון נכרו עוד מקומות חרבות קדומים על ראש שן סלע גדול. המקום הזה קנה הקיסר אלכסנדר I בשנת 1825 מיד הגרָאָף קושעלעוו בעזבאראדקא, ובשנת 1837 נתן לתשורה להקיסרית אלכסנדרא פעאָרָאָוונא מיד הקיסר ניקאָלאי, וממנה בא כעת תחת הסות הנסיך הגדול קאָסטאָנטיין אחי הקיסר, וישם את משכן כבודו במקום הזה בהיכל הקיץ הנבנה במורד ההר אצל שפת הים, מיד האומן שטאקענ-שניידער, ההיכל הזה נבנה מאבני אינקערמאן הלבנות על כר נרחב ומעולף בפרחי חוד מכל עבריו, לא הרחק ממנו על ראש שן סלע הוצב צלב במצות אלכסנדרא פעאָרָאָוונא, ושם גם בית מתבודדים למענה, נגד הסלע ההוא ונגד הלונות ההיכל על מרום סלע כבד עומדת סכה לצל מחורב בנויה בטעם החינעוים, ועל המקום ההוא נכרו הרבות בנינים עתיקים.

ההיכל באַראַנדא התחתון מעולף בגני חמד מרהיבי עין, ובתוכם פרדס גדול ומפואר בשיפולי ההר, ובתוכו נפילת מים כבירים השוטפים ברעש מראש צורים Водопадъ, ואצלו חרבות מבצר עתיק, בו גן החיות, ואצלו גינת ביתן. אזרחי המקום הזה המה 70 איש, ומספר בתיהם 46, ההיכל והגן הזה המה קנין הנסיכה הגדולה יעלענא פאָולאָוונא מיד הגרָאָף וויטטא, ובנוי בטעם בניני ארץ הקדם, אצלו סכה בנויה בונה כתבנית בתי העיר החרבה פאמפעוים ועמודי שיש שחור יתמכוה מכל עברים ויוסיפו לה חן ונעם.

בגן אָרִיאַנְדָא העליון נמצאו שני עצי תאנה גדולים ועבים טאד מפליאים עין רואה, ושרשם יצמח מעל לסלע ערום, לא הרחק משם נמצא בית בורד אשר ישב שם הקיסר אלכסנדר הראשון בשנת 1825, בן נמצא שם מקור מים חיים נובע מעין רם אחר ונחמד למראה, ובכלל אוי ונחויץ ללכת ולבקר שם כל עבר ופנה ביחוד, יען על כל שעל ושעל נמצא אויה דבר נחמד ונעים הראוי לשים לב עליו.

בכתבי הנענואיוים נקרא המקום הזה ג'כ בשם casale Orianda.

אֵי־טָאָר

[פעאדאר הקדוש]

אל ההר הזה, אֵי־טָאָר" תוליד מסלת אבן ישרה מאַריאנדא לאורך שפולי הררי יאַלא, מרחקו מיאַלטא שמונה וויערסט, מראהו כתבנית מגדל־מאיר, גבהו 3900 רגל, ונראה למרחוק לעיני יורדי הים, וע"כ העמידו שמה מגדל מאיר להאיר להם הדרך על צדו המערבית על כרום סלע בגובה 287 רגל ממעל למי הים, גובה המגדל הוא 24 רגל, והעששית 12 רגל, ויאיר במרחק עשרים פרסא, לא הרחק ממנו חוף לאניות, אפס לא תעמודנה שמה רק לעתים רחוקות.

על מפות הארץ להאיטלקים בימי הבינים נקרא המקום הזה *cavo sti todari, santodoro* וכפי הנראה מערידי הרבות משכן בני אדם היה שם ישוב גדול מעמים שונים.

לפי דעת איזה מהסופרים החדשים הנה מצאו פה את המקום קריאומעטאפאן" אשר הזכירו סופרי היונים, יען מפה עד סימואָלאַן (באלאקלאוו) יהיה באמת שלש מאות שטאדיען או 37 וויערסט לדעתם, ולבלתי הלאות את הקורא באריכות הקרי קדמוניות אחשוב למשפט להגיד בדברים קצרים, כי לפי דעתי יותר נכון לכמן את המקום ההוא על הסלע הגדול באריאנדא.

הר סלע הזה, אֵי־טָאָר" עומד כפוף וחודר אל תוך הים, העומד על שן הסלע מעלה יגלה לעיניו מחזה נעים ונפלא ממחזה התולדה.

על חוף שפת הים נמצאו זה לא כביר עמודי שיש מפוארים ועליהם פתוחי חרש אבן יפים מאד להלל, ושרידי בנינים עתיקים, אצל מגדל המאיר בין הרבות הבנינים מצאו צנורות למשוך את המים, וביחוד נמצא שם חפצים עתיקים בשנת 1849 על ידי הגרָאָף שוואַלאָוו אשר העמי שם חופרים לחפור בין הסלעים. בשנת 1840 נמצאו שמה מטבעות כס עתיקות ועליהן תמונות קסרי רומא וועספאסיאן, סווערוס וכדומה, בשנ 1866 מצא פקיד מגדל המאיר במקום הזה מטבע זהב ועליה כתוב בשפת לאטיין כזאת *Lentulus*, ולפי דבריו הגיש אותה לתשורה להנם הגדול קאָנסטאנטין ניקאָלאיעוויטש בבואו לבקר את המגדל הזה.

על ראש שן סלע אחד שם נמצאו עוד שרידי הרבות בית תפ לנוצרים, ולא הרחק משם נראה גם חצר מות עתיק, ולצד הכפר, גאָספאָ נראו עוד שרידי מצבות מוזרות אשר יושבי המקום יכנו אותן בשם, מצנ הקעלטים, וללכת ולראותן נחויץ להקיף את ההר דרך יער עצי הקטף

גַּאסְפְּרָא

בכרחק 3 וויערסט מההר איטאָדאָר בדרך המלך יפגוש הנוסע כפר לטאטארים בשם, גאספרא' המוקף בגני קיץ וכל עץ יקר למינהו מכל רוחותיו, אחר ממבחרי הגנים האלה הוא קנין הנסיך הגדול מיכאיל ניקאליעוויץ אחי הקיסר ושם גם היכל יפה למענו אשר בנה זה לא כביר. משמאל להיכל הולכת המסלה אל ההר איטאָדאָר ואל מגדל המאיר, באמצע המסלה יפגוש מסלה אחרת דרך היער הסבוך ושם ימצא, מצבות הקעלטים אשר זכרתי, ביחוד ימשוך עליו עיני הנוסע בית גדול כתבנית מצודה אשר בו שכן הנסיך אלכסנדר גאליצין אשר היה שר ההשכלה בימי הקיסר אלכסנדר הראשון בימיו האחרונים, הנסיך הזה נודע ביהוד בדבריו ימי רוסיא, כי הוא היה ראש לחברת המסיתים אשר השתדלו להפיץ ספרי ברית החדשה בין הבלתי מאמינים, הבית הזה וכל כבודו שאיה יכת שעריו היום, וכלו נהפך לשואה ושמה

הארעאיו . או קארעאיו

הכפר הזה הנהו לא רחוק מגאספרא, גם פה גני עצי חמד מפוארים יכללו הוד המקום הזה מכל עבר, בו הגן הנפלא קנין הנסיכה אַננא גאליצין וההיכל אשר בנתה בהגלותה לקרים, ועל המקום אשר עמד בית מסגד להטאטארים בנתה בית תפלה לנוצרים יפה מאד, ובכל מאמצי כחה השתדלה לפאר משכן גלותה אשר הושיבה אותה הממשלה תחת חפצה להטיב לאחרים

האשה הזאת נודעת למדי בחריצותה אשר עמלה ימים רבים להפיץ דת הנוצרית ולעשותה שלמת בכל התבל כלה, בראשונה כבדוה מאד כל באי חצר הקיסר בפעטערסבורג ותחי חיים נעימים ומאושרים מאין כמוה, אפס כאשר אכלה ושבעה מכל תענוגות החיים עד בלי די, נתנה את לבה כלב אלהים להפוך לכל התבל דת ואמונה אחת, ולתכלית זאת יסדה חברה נסתרה אשר היו אתה בקושרים להפיק חפצה, אפס הממשלה פקחה עיניה על דרכיה ותגלה אותה לקרים, והיא שמחה לקראת פקודת גלותה בחשבה כי מה' נהייתה זאת למען תהיה לאל ידה להפוך את הטאטארים למאמינים נוצרים ולהסיר לבם מאחרי מחמד נביאם, ולרגלי זאת באה גם הבאראנעססא קריוודנער לשבת בקרים ואתה עוד איזה נשים כבודות וכל מגמתן היתה להפיק חפצן פה את אשר לא יכלו לעשות בעיר המלוכה, אכן ההצלחה פנתה להן עורף גם בזה, הבאראנעססא מתח זמן לא כביר

אחרי בואה לקרים, וגם הממשלה הפריעה את מעשיה עד כי נאלצה לעזוב מחשבותיה כמעט, ורק בסתר נסתה לעבוד עבורתה אשר לא ראתה מזה כל פרי ובכנ הלכה, התברה' אשר יסדה בתהו ותאבד.

מִיסְחָאָר

לא הרחק מקארעאיו נמצאה התחנה, מיסחאר', מרחקה מיאלטא 12 וויערסט, נגד בית הרצים נבנתה באר או מעין מים חיים יפה מאד להלל, ועצים רעננים אשר יוציאו פרחי שושנים כל ימי השנה יסוכוהו בענפיהם מכל רוחותיו ברוב חן ויופי, אחרי התחנה תפגוש את הכפר מיסחאר ויושביו כלם טאטארים, אחרי הכפר קרוב אל חוף הים נמצאו איזה בתי קיץ וגני חמד לאצילים שונים, וביניהם יתנוסס כאבן נזר הגן וההיכל קנין הגראף שוואלצ'וו אשר קנה מאלמנת הנסיך נארישקין, והגראף הזה השתדל להביא ולטעת בגנו כל צבי חמדת גני איירופא הדרומית עד אשר עשהו לתהלה בארץ. בין עצי גפן הרבים הנמצאים שם נמצא גן גדול כמו יער מעצי לארבער, וביחוד ראוי לתת לב על גן עצי זית הנמצא בזה, ואם כי נמצאו עצי זית רבים גם בגני אלופקא, אריאנדא ועוד אחרים, אפס פה יצליחו יותר, והגן הזה הוא האחד בכל חצי האי קרים, השמן אשר יוציאו ממנו הוא דך ונקי יותר מהשמן הטובא טפארוואנס, וימכר במחיר יקר לבתי האצילים.

המארשאל מארמאן בספר מסעותיו בקרים (בשנת 1834) יאמר: עצי זית אשר נטעו במקום הזה יצליחו מאד עד כי לא חשב אנוש כזאת מעולם, ובימים הבאים יעשירו את בעליהם, וכבר נעשה חשבון כי העץ בן עשר שנים יתן חמשה ועשרים צלוחיות שמן זית, ומן העת ההיא והלאה יוסיף לתת כפלים, ומחיר כל צלוחית יקחו רו"כ אחד' — ובאמת לוא לא חסרו ידים חרוצות בכל חצי האי בכלל ועל החוף הדרומי בפרט כי עתה נקל היה לעשות את האדמה הברוכה והפורית הזאת לתהלה בכל הארץ. וזה לא כביר נשמע כי נסו לטעת במקום הזה גם קנה צוקער וצמר גפן ויצליחו, וכן יספרו כי הביאו פרחי עלי טהיאי לשתלם על אדמת קרים.

מלבד בתי הקיץ אשר זכרתי, ישנם עוד בתים וגנים כאלה על חוף הים, והטובים מהם הנם להגראף באברנינסקי, זאוואדאווסקי, וואראנצ'וו, וכלם יפים ונחמדים.

מהתחנה מיסחאר תתחלק הדרך לשנים, האחת והיא הגדולה הולכת ישר לאורך כל החוף הדרומי עד סעוואסטאפאל, והשניה לשמאל תוליד

לאלופקא במרחק שלשה וויערסט , על פרשת הדרכים הוצב עמוד אבן , על צדו האחת יתנוסס תו (ה'ערך) נארישקין , ועל השניה תו וואראנצאו .

מאחד מכתבי הגענוואויזים משנת 1391 , נקרא המקום הזה , מיסחאר' בשם Musicori .

אֵי־פֶּעֶטְרִי

(פעטער הקרוש)

ההר הזה , אי־פעטרי' הוא רחוק מן הים 3 וויערסט גבהו 4000 רגל , מראהו בקיר נטוי עומד ממעל לגן אלופקא ויסיככו משלשה עברים , העומד על ראש ההר ומביט על היכל וואראנצאו באלופקא ועל הפרדס היקר אשה אולי אין על עפר משלו יהוה מהוה נעים ונפלא אין ערוך אליו , בשפולי ההר נמצאו שרידי הרבות בנינים עתיקים , על אחד הסלעים שם נמצא צלב נושן , מרחקו מיאלטא 10 וויערסט , ולפי הנראה היה שם מושב לבני אדם בימי קדם .

על שפת הים לרגל ההר משמאל לדרך המלך נמצא גן הקיץ המהלל בכל חצי האי , אלופקא' להנסיך וואראנצאו .

אלופקא

הכפר הזה נודע בכל חצי האי קרים על שם ההיכל הנפלא אשר להנסיך וואראנצאו אשר אין כמהו בכל היכלי מלך בכל ערי ממלכות איירופא , ועל דבר עצי גפן הרבים והשונים אשר הובאו הנה מאירופא הדרומית ויטעום בקרן בן שמן הזה , ומלבד עצי הגפן נמצאים שמה במספר רב עצי רמונים ועצי תאנה , עצי שקדים ואפרסקין (אפריקאווען) , עצי הדס ושמה , עצי אגוזים ועצי ברושים , עצי תדהר ותאשור , ועוד עצים שונים יקרי הערך והמציאות אשר לא יצליחו לתת את פרים כי אם באדמת ברוכה הזאת , יען המקום הזה הוא היותר הם בכל האי קרים , באשר ההרים הגבוהים והנשאים יקיפוהו מכל עברים , והנם לחיץ בעד רוח צפון השורר בחוקה על חופי קרים הדרומים לבל יקרב אל המקום הזה . מספר עצי פרי יחשבו לסך 140000 מלבד כל עץ יקר לתפארה , היכל הנסיך נבנה מאבני גראניט מבפנים , ומאבני שיש ירוק (גריין) מבחוץ , על ידי הבונה

ההכם, בלאר' האנגלי, ועומד על מרום סלע בגובה 155 רגל ממעל לְמי הים, ממנו עד הים ישתרע גן גדול ונחמד אשר אין כמהו בכל אפסי איירופא, וליפיו וחין ערכו אין קץ, והגן הזה יקיף את ההיכל מכל רוחותיו, הנוסע פעצנאלד בנשאו מדברותיו על אודות המקום הזה, יקרא בהום רוחו: שאו עיניכם וראו! הביטו אל החזיון הנחמד והנפלא, על ההיכל והפרדס אשר אין ערוך להודם ותפארתם, ותדמו כי רק מקסם כזב בחלום חזיון לילה תראינה עיניכם, כי לא על עט סופרים חסר אונים לתאר את המראה היקר והנפלא הזה, ומקורות לב תקראו כמוני; כי יקר למצוא מתוה יקר כזה בכל מרחבי תבל.

מצב ההיכל הוא, אצל ההר, אי־פעטרי' הגבוה 4000 רגל, אצל הכפר על מרום סלע נצב צלב לבן לאות כי על המקום הזה עמד בימי קדם מבצר משגב, אשר גם כעת נראה היסוד וקיר עב מאד, לא רחוק מאלופקא נמצא מקום מחצב אבני שיש מצבעים שונים. שם בארות מים אשר תצבן יד הטבע ולא חלו בהן ידי אדם, נוסעים רבים יבואו שמה לשבת בחורף, ולרחוץ במי הים בקיץ, ואף כי מעון לשבת בכפר הזה יקר הוא מאשר ביאלטא, בכל זאת עשירי העם יעובו את יאלטא וישבו באלופקא, בין סלעי כבד על ראשי ההרים ישגשגו עצי זית מְדְבָרִים (ווילדע) אשר לא נומעו בידי אנוש במספר רב מאד, מן יאלטא תוליך דרך ישרה לאלופקא במרחק 16 וויערסט לצד דרומית מערבית.

כהנוגע לדברי ימי היהודים במקום הזה אין לנו זכר כמעט, רק מלך הכוזרים הזכיר את, אלוביכא (Alupka) לאחת מערי ממשלתו בתשובתו לחסדאי הנשיא, וזאת ידענו כי באמת מלכו הכוזרים על כל הערים והמקומות אשר על החפים הדרומים, וכן הגיד לי ה' אב'ן רש'ף כי קבלה היא ביד הקראים, כי יהודים ישבו על המקום הזה, אך לא נמצא למו כל זכר בכתובים, אפס כבר השמעתי כי המכתב הזה השוד הוא בעיני למוזף, יען בכתב הגעגנואזיום הנזכר נקרא המקום הזה גם כן בשם „Lupico“.

התאס מהמון סלעים איומים אשר ראינו בקאסטעל נפגוש גם פה לתמהון לב הרואה.

בין אלופקא וההר אי־פעטרי נראו עוד שרידי מבצר חזק אשר יכנהו הטאטארים בשם, אלופקא־איסאר' (מצודת אלופקא), קירות המצודה נבנו מאבנים גדולות ועבים שתי אמות, וכפי הנראה היה גדול מהמבצרים האחרים על החפים הדרומים.

כראות הנסיך וואראנצ'אוו את המקום הנחמד הזה בפעם הראשונה מצא חן בעיניו מאד, ויצו לקרוא לבונים ולחרשים מארצות צרפת אשכנז

ובריטניא לבנות לו היכל נהמד בטעם המאוריטאנים, ומאז עד היום יוסף על הדר תפארתו יום יום עד כי מחיר בנינו עלה כבר לכמה מיליאן שקל כסף.

קאסטעלנא אשר כתב אורות קרים בראשית המאה הזאת נסה למרוד עובי איזה עצים עתיקים באלופקא וימצא: שלשה עצי אגוזים משמונים, ששים, ועשרים ואחד רגל היקפים. עץ זית אחד מעובי 11 רגל וגבהו רק 4 רגל, ועצי גפן רבים אשר עבים הגיע עד שלש רגל, ואם נחשוב כי עץ הגפן יתעבה במשך מאה שנה רק עד עובה 5 צאָלל, כי אז נקל להבין כמה שנות מאות עברו על העצים האלה, וכן יראו תושבי המקום שני עצי קפריסין גדולים מאד אשר נטע הנסיך פאטעמקין בנסעו את המלכה יעקאטערינא בשנת 1787 בקרים. והנה אם יחשוב הקורא למצוא בזה ציור ומושג נאמן מהדר אלופקא, כי אז עלי להגיד לו מראש כי לשוא תקותו, כי גם כל שפתי נאמנים תקצורנה מהביע אף אהת מני אלף מהדר גאון תפארת המקום היקר והנהמד הזה, ופעם אחת קרה כי אחד הטאטארים מתושבי כפר אלופקא הלך למעקקא על קבר נביאם, ובשובו לכפר מושבו לא הכיר את מולדתו לרגלי החדשות אשר הוסיף הנסיך וואראנצאָוו על הדר אלופקא במשך העת אשר לא היה בביתו, וכראות הנסיך את הטאטארי המשתומם וישאל את פיו על מה זה יתפלא וכאשר הגיד לו מבוכתו הלך להראות לו את כל הבנינים והנטיעים הנפלאים אשר הוסיף.

מראש הררי צורים הסובבים את אלופקא ישטפו הנחלים, קראָטיריאָ, סטאָוואַס, מאָקאָסרסטאָוורים, האַסטאָאָיאָ וקאָראָפונדא את מימיהם דרך גני אלופקא עד נפלאם אל הים.

הנוסע באנית הקטור מיאלטא לסעוואסטאָפּאָל יוכל לראות את אלופקא אפס רק קצהו, יען העצים הנשאים יכסו את ההיכל מכל העברים.

לרחוק במי הים באלופקא יותר טוב מביאלטא, ועל כן יבואו רבים מעשירי עם לטבת עם, כי בכלל ימצאו פה רב עונג מאשר בעיר ההיא.

דרך המלך מיאלטא לסעוואסטאפאל

כבר אמרתי כי מסלת אבן טובה תוליך לאורך כל החוף הדרומי עד עמק באַידאָר ומשם הלאה עד סעוואסטאָפּאָל דרך באלאקלאָווא, וגם פה תתנשא על מרומי הררי סלע כאשר ראינו אצל טאָוואַשאָן-באָוואר

ואלושטא , וטרם נרד לעמק באיראר תפרוץ המסלה דרך לב הר אשר תחלק אותו לשנים , התחנות בין יאלטא וסעוואסטאָפּאָל הנה :

מיסחאר	12
קיקינעאיו	15
שער באידאר	16 1/2
צעטאלקאָיא	17 1/2
סעוואסטאָפּאָל	20 1/2

המסלה הזאת תצטיין מאד כן מפאת מלאכתה הכבדה והמתוכמה לעשותה בין הרי סלעים נוראים , בין עמקי שאול , בין חורשי מצל , וכן מפאת המחזות הנעימים אשר יפגוש בה הנוסע .

קִיקִינֶעֲאִיו

מאלושטא עד המקום הזה יתלכרו ולא יתפרדו שלשלת הררי יאלא לאורך חוף הים , ורק פה מפרץ גדול יפריד ביניהם ויחלקם לשנים , ודרך המפרץ נובל לעבור דרך ההרים לצפון , לעמק באידאר , ולהכפר הנודע כוכוז *Kokoz* .

מפרץ הקיקינעאיו יכנו המאטארים בשם , עסקיבאגאז' (המעבר הישן) , ובימי קדם עמדו שמה על שיני הסלעים מגדלי מבצר הזקים אשר יסודותיהם נראו עוד היום .

בכתבי הגענואיונים נקרא המקום הזה בשם *Chinicheo* .

מֶעֶרְדֵּנֶוּעַן

במרחק שמונה וויערסט מיקינעאיו נמצא המעבר או הסלם הנפלא אשר אולי אין על עפר משלו , והנוסע החפץ לראותו עליו לפנות לימין הדרך מהתחנה הנוכרת ושם יפגוש עמוד וכתבת אשר יורהו הדרך .

אחד מנפלאות מעשי ידי עמים קדומים הוא הסלם או המעבר , מערדווען' , או כאשר יכנהו המאטארים , שאַיטאן מערדווען' (סלם השמן) , הסלם הזה נעשה בלב הר סלע גדול מרכסי הררי יאלא משפולי ההר עד מרום שיאו עד אשר יחלק את ההר לשנים , שלבי הסלם הנם רחבים מאד ורחוקים איש מרעהו ונעשו לא בקו ישר כי אם בעגול אלכסוני כזה ומכפלות או עגולים כאלה נמצאים יותר מארבעים , ואורך הסלם יהיה כאלף וחמש מאות רגל בערך . רוב הנוסעים עולים על השלבים

האלה רוכבים על סוסי הטאטארים אשר יוכלו לעלות עליהם על נקלה ,
אך לדרת מהם נקל גם בהגל .

טרם נעשתה מסלת האבן דרך רכסי ההרים היה הסלם הזה המעבר
הראשי אל החוף הצפוני דרך ההרים , וכנראה לא היה מעבר אחר גם
בימי הגענואזים , ועל זאת יורה השם Scala (סלם) אשר נקרא המקום
הזה בפייהם , וכן קראו להכפר העומד בקרבתו בשם , סקעלע' .

משני עברי ההרים עמדו בימי קדם מבצרים ומצודות להגן על
המעבר הזה מפני האויב , ושרידי הרבותיהן נראו עוד היום , ויושבי
הכפרים הקרובים ישתדלו גם היום לחזק את הסלם ולרפא הריסותיו למען
יוכלו לעבור בו על נקלה ..

העת אשר נעשה הסלם הנפלא הזה לא נודעה לנו , אפס לפי
מלאכת בנינו נוכל לשפוט כי נעשה בידי העמים אשר הצבו בתי
מושבותיהם בנקיקי הסלעים והמערות הרבות על ראשי ההרים הנקראות
בפי כל הסופרים , ערי המערות' :

העולה על מרום הסלם יגלה לעיניו מהוה נעים ונפלא על ההרים
והיערות , על הים וסביבותיו עד אשר לא תשבע עיניו מראות כל הדר
הטבע אשר שפך מלא הפנים חן ויופי על כל סביביו .

שַׁעַר בַּאִירָאָר וְצִמְטָא־לִקְאִיאַ

על כל הדרך מקינעאיו והלאה שפוכה רוח הן ויופי לענג נפש ,
לימין הדרך עומדים כמו נד סלעי מצוק נוראים ממראה שחור כהה ובאיוה
מקומות יטו ראשיהם מעל להדרך , על הסלעים הערומים האלה אשר אין
עליהם אף שעל עפר יתנשאו עצים רעננים לתמהון לב הרואה מאין ינקו
לשר תנובתם , עצי פרי יער שונים יצמחו בכל עבר ופנה לענג לב , על
ראשי הסלעים האלה יקננו נשרי שמים במספר רב ועצום , לשמאל הדרך
הנשקף על פני הים מפורזים גני חמד וכרמים רבים בין סעיפי הסלעים
אשר התגלגלו מראשי ההרים , לאורך הדרך יפגוש הנוסע מעבר מתחת
ההר (טונעל) באורך 140 רגל , במרחק 14 וויערסט מקינעאיו , ומשם
במרחק 2½ וויערסט יפגוש את השער הנפלא , שער באיראר' אצל התחנה
הנקראה גם כן בשם זה , ומשם הלאה יעבור דרך עמק באלאקלאווא עד
סעוואסטאָפּאַל , בעמק הזה על אם הדרך יפגוש פאר עמוד אשר הציבו הבריטנים
לזכר מלחמת סעוואסטאָפּאַל ועליו כתבה בשפת בריטניא ורוסיא , וז'ל :

Въ память тѣмъ, которые пали въ Балаклавскомъ сраженіи
13 (25)-го октября 1854 года.

הדרך מאלופקא עד לאספי לאורך הוף הים, סימעאיו ולימען .

במרחק 4 וויערסט מאלופקא נמצא המקום הנחמד סימעאיו קנין הגראף מאילצ'אוו, אחד מהמקומות היקרים בקרים וכמעט לא נופל הוא מאלופקא, שם נמצא, בית זכוכית גדול הכולל עשרים חדרים אשר ישכרום למעון בעד האורחים הבאים להתרפאות שם, יען אויר המקום הזה יותר נקי ונעים מאויר יאלטא .

האיש המתרחק מעט מסימעאיו הלאה יגלה לעיניו מהזה איום ונפלא, אל כל אשר יעוף עפעף יראה רק סלעים נוראים מפורזים בכל עבר ופנה, גודל הסלעים האלה נעלה מעל כל דמיון, ובנראה נעקרו כלם מראשי הררי יאלא עד אשר רבים מהם התגלגלו אל לב הים, אחר מהסלעים האלה השוכב בלב ים נקרא בפי יושבי המקום הזה, פאנע', ובימי קדם עמד עליו מבצר משגב אשר שרידי חרבותיו נראו עוד היום, ולפעמים ימצא שמה איזה חפצים עתיקים, קירות המצודה היו הזקים ומוצקים מאד ועבים היה יותר משתי אמות והמה היו למגן על המבצר אשר על הסלע הנזכר .

לימען, גם המקום הזה הוא נחמד למראה הכל כאשר ראינו בסי-מעאיו. הדרך המובילה הנה טובה למעבר בעגלת צב, באמצע הדרך יעבור על ראש סלע גדול החודר ללב הים ונקרא בשם, ציווא' ושם יפגוש שרידי חרבות מבצר לימען, וכפי הנראה ישבו שם המון אדם רב בימי קדם, לא הרחק משם יפגוש גן נחמד קנין ג' פֶּאראנדאקי, ובתוך הגן הזה ימצא שרידי חרבות בית תפלה ובמעבה אדמתו יקר מעין מים היים את מימיו, בתוך הגן הזה מצאו החופרים גם חצר מות עם מצבות עתיקות אשר לא נחקרו עוד, ועוד לא נודע איזה עם ישב במקום הזה בימי קדם .

עומק לשון הים אצל לימען הוא עד שמונים רגל וטוב לרחוץ שם .

החפץ לנסוע מלימען ללאספי עליו ללכת במסלה צרה לאורך הוף הים ויעבור בקרבת סכת נוצר השומר גבול הים עד בואו לכפר קיקינעאיו. בסוף המאה העברה ישבו שם משפחות רבות מיהוונים אשר העבירה אותן הממשלה על חפי ים האזאוי, בתיהם ובתי תפלותיהם נהרסו עד היסוד יען אשר התגלגלו בלב ים כאשר הזכיר מהמקרה הנורא ההוא הנסיך פאטעמקין לפני המלכה יעקאטערינא II. הסבה להאסון האיום ההוא היתה אדמת המקום אשר נתרכבה משטף המים אשר שטף תחתה, וברגע אחר היו בתיהם קבריהם .

במאה ה־17 עמדה במקום הזה העיר, קינסאנוס' להיונים, והטורים שנו את שמה לשם קיקינעאיו.

משם יעבור דרך הכפר קוצוק־קאי עד בווא אל הכפר מוחאלאטקא, בדרך הזה יפגוש גן הקיץ קנין קאסטראפולא ואצלו שן סלע החודר אל לב הים ועליו שרידי מבצר עתיק.

אצל הכפר מוחאלאטקא מפוזרים גני חמד בכל עבר ופנה והארמה תוציא צמחה כל עין עושה פרי לשובב נפש, ומן הכפר הזה נשארו עוד 14 וויערסט עד לאספי ויעבור דרך הכפר, סֶאָרָאָס', משם והלאה יפגוש סלע גדול מאד הנקרא בשם, סאריץ' או פאראם, וכן נקרא בכתבי הגענואזים Fori. נגד הסלע הזה יתנשא עוד סלע אחר בשם, איא', ובין שני הסלעים הנוראים האלה תחרור לשון־דיס־הלאספי, עמקה אצל החוף הוא 35 רגל, והלאה מעט יגיע העמק עד 245 רגל, והוא אחר החופים היותר בטוחים בקרים.

על פי שרידי הרבות הבנינים העתיקים והמערות החצובות בסלע וכן מהחצר מות העתיק הנמצאים במקום הזה נקל לשפוט כי המון בני אדם ישבו במקום הזה בימי קדם, אפס עד היום עוד לא נמצא אף אחד אשר נסה לחפור במעבה הארמה אשר בלי כל ספק יכלו לגלות את פני הלומ הנסוכה על העם העתיק אשר ישב במקום הזה.

אזר המקום הזה הוא הם ונעים וטוב לבריאות האדם, עצי גפן יגדלו שמה במספר רב ויין רב יוציא משם שנה בשנה.

לא רחוק מלאספי נמצא הסלע הנורא, איא־בורון' השוכב כענק על שפת הים, גבהו 2000 רגל, ויורדי הים באניות יראוהו במרחק ששים פרסאות, על רום שיאו נמצאו שרידי הרבות איזה בנין, וכפי אשר ישערו הנוסעים עמד במקום הזה היכל או מזבח לעבודת האלילים בימי קדם אשר על זאת יעיד השם, אי־בורון' (סלע הקדוש).

המעבר הראשי מעל לרכסי הררי יאלא

(מהחוף הדרומי אל הצפוני)

כבר נהגתיך קורא וקר מעל להררי יאלא אצל אלושטא, אפס למען הנוסעים האוהבים להתענג על הדר הטבע עלי להוליכם עוד בדרך אחרת אשר גם שם ישבעו רב עונג, בכל המעברות האלה אין לאל יד הנוסע לנסוע במרכבה או בעגלה כי אם או ירכב על סוס או ילך ברגל, ורק כאשר תשלם מלאכת המסילה החדשה בין ההרים או תהיה דרך סלולה גם למסע עגלות, ובין כה וכה נתאר את הדרך הישנה.

המעבר מאלופקא לעמק באידאר

אחרי אשר נעזוב את הכפר אלופקא תתנשא המסלה אל הסלע הגדול, אי־פעטרי' לא רחוק מההר, אלופקא־איסאר' אשר שם עמדה איזה מצודה בימי קדם והרבותיו נראו עוד היום. המחזה הנפלא אשר יחזה האיש בעמדו על המצודה הזאת לא תשבע כל עין מראות, מחזה הטבע הוא אשר כל שפתי נאמנים תקצרנה מהביע הודו והדרו. אחרי אלופקא־איסאר ישתרע יער גדול עד מרום 3000 רגל ממעל למי הים, ואחרי כן יתנשא עוד יותר על מרום ההרים דרך נקיק סלע גדול הנקרא בפי המטרים בשם, קעפעקד באַגאז' (מעבר הכלבים), ושם נמצאו הרבות איזה בנינים גדולים, ובבואך אל מרום 4000 רגל, כבר עלית על מרום הררי יאלא, ושם תוכל לנוח מעט, ואחרי כן תעשה דרכך הלאה על רכסי ההרים ובמשך שתי שעות תחל לרדת לצד מערבית צפונית לעמק באידאר והכפר הראשון אשר תפגוש הוא כפר, אוסנרזוי', כל הדרך מאלופקא עד אוסנרזוי תוכל לעבור במשך שש שעות.

הכפר הנזכר בנוי בעמק עמוק מאד ונחפה בכל הוד והדרת הטבע, במרחק 4 וויערסט ממנו נמצאה המערה הנפלאה, סענדורליו־קאָבא' והרוצה לבקרה ישכור לו מורה דרך בהכפר הנזכר.

המעבר מאלופקא אל הכפר קאקאז

(במשך 7 שעות)

גם במעבר הזה נחוץ לעבור דרך הסלעים אי־פעטרי וקופעקד באגאז, ואחרי כן נחוץ לסור לצד צפון על מרומי ההרים, האויר שם הוא קר מאד ורוח צפון יתחולל תמיד בעים עזו, ביום ענן וערפל יעמוד שם הנוסע בתוך עב הענן, ולפעמים ישפל הענן תחת רגליו והוא יביט עליו ממעל.

שם על מרומי הסלעים יפגוש הנוסע מערה עמוקה וסביבה שרירי הרבות בנינים עתיקים, ורועי הצאן הנעים ונדים שם כל הימים יוליכו את הנוסע אל המערה ההיא במחיר איזה קשימות כסף.

אחרי אשר יעבור הנוסע את ראשי ההרים במסלה הסלולה יחל לרדת מן ההרים לאורך הנחל, קאבארדי', עד בואו אל הכפר קאקאז.

הכפר הזה הוא אחד מהיותר יפים בקרים, עצי פרי חמד נמועים בו בכל עבר ופנה והנהו כגן ה', יושבי הכפר הנם טמרים.

לפי הנראה ישבו גם אחינו בני ישראל במקום הזה בימי קדם,

ושמות המשפחה, משה כוכוז' (Кочозъ) וכו' יורו על זה למדי כמובא בספרי זה חלק ראשון.

מן הכפר הזה עד באחציסאראי דרכים שונות תפרדנה, ואחת מהנה היא דרך הכפר, פֶּאָטְסֶאֶלֶא' אצל הנחל קאבארדי, ואחרי אשר יתרחק הנחל מן הכפר נקרא לו שם נחל בעל־בעק, אצל הכפר פֶּאָטְסֶאֶלֶא נכרו עוד חרבות בתי הגענואויזים ובית תפלה לנוצרים קאטולים.

מכפר פֶּאָטְסֶאֶלֶא יעבור הנוסע לאורך הנחל בעל־בעק עד הכפר הנחמד, אֶלְבֶּאט' המעלף בעצי פרי ועצי תדרה רבים וגדולים ושלשלת הרי סיד ישתרעו פה באמצע העמק אשר יוסיפו עוד על הדר הטבע פי שנים, גני הכפר הזה ישתרעו עד הכפר סִיורֶעַן Сий-речъ, ושם על ראש הר נשפה יראה מגדל עתיק בטעם בניני הוויזאנטים ועל קירותיו נראו עוד ציצים ופרחים מצבעים שונים.

לדעת תרי הארץ ישבו הגאטהים במקומות האלה וביהוד בין בעל־בעק וקאצי.

הדרך מן הכפר הנזכר עד באחציסאראי תשתרע דרך הררי סיד בראשונה, ואחרי כן דרך מקום ערבה.

הדרך השניה מהכפר קֶאָקֶאז עד באחציסאראי תוליד דרך הכפרים הגדולים, ביווק־אווענבאיש' וקוצוק־אווענבאש, המלאים טאטארים, סביב הכפרים האלה נמצאו יערים סבוכים וגני חמד רבים, ומשם נחויץ לעבור את הנחל קאצי, ואת הכפרים אולוס־אֶלֶא וקערמענטשיק. במרחק חצי שעה מהכפר הזה נמצאו שרידי חרבות מצודה עתיקה ונפלאה, וחצר מות עתיק הנקרא בפי הטאטארים, עסקי־מעסארליק' (חצר מות ישן), משם יעבור דרך הכפר, לֶאָקְקִי' ויושביו הם יונים, ודרך הכפר להטאטארים, איסטיל' אשר גם שם ישבו חיונים עד ימי המלכה יעקאטערינא, ומשם יעבור דרך הכפר קֶאָאוּש, "בִּיא־סֶאֶלֶא", לא הרחק מההר, טעפ־קערמען עד בואו לבאחציסאראי.

הדרך מיאלטא להכפר איסטילי

הדרך הזה היא טובה וישרה ויותר בטוחה להנוסעים, מיאלטא יעבור דרך הכפרים דערי־קֶאָי, איזוואסילי, בין עצי גנים סבוכים בצאתו מעמק איזוואסילי יתנשא על רוכסי הררי יאלא בין יער עצים עבתים עד מרום 3500 רגל, וכאשר יתנשא עוד יותר לא יפגוש עוד כל עץ ושיח השדה

רק הררי סלע ערומים, משם יבוא עד איסטיל-באָנאו העומד על תועפות מרום ההרים, ומשם יחל לרדת לעבר השני אל הכפר אוזענבאש.
מרחק המקום מאיזוואסילי עד אוזענבאש הוא מסע שמונה שעות.

המעבר מקיניעאיו דרך קאקאו לעמק באידאר

המסלה הזאת תעבור דרך הכפר קאקאו בין נקיק סלע הנקרא בפי הטאטארים, עסקיר-באנאו (המעבר הישן) ואחרי כן יתנשא על מרום הררי יאלא, אחרי אשר יעבור דרך הנחל השוטף מראש צורים, המסלה הזאת גם היא טובה ונקל לעבור בה גם ברגל, אפס המעבר היותר נעים ונפלא הוא בלי ספק דרך הסלם, מעררווען דרך הכפר, סקעלע, המרחק הוא מסע חמש שעות.

אחרי אשר יעבור הנוסע בדרך המלך מרחק שמונה וויערסטט מקיניעאיו, יפגוש מסלה קטנה וצרה נגד בית הקיץ קנין ה' ביורנא המוליכה למעררווען, ובמרחק איזה רגעים יחל להתנשא על הסלם הנפלא ההוא. העומד על ראש הסלע ההוא ישתומם למראה עיניו על המהוה הנפלא אשר יגלה לעיניו, פה יראה שתי מסלות קטנות, האחת תוליך ישר לכפר באידאר, והשנית דרך עצי יער סבוכים תוליך להכפר סקעלע, המסלה הזאת השניה שפוכה עליה רוח חן ונעם מידי הטבע אשר רק הרואה בעיניו יוכל לצייר זאת בנפשו, ואחרי אשר יעבור דרך נחל שוטף בעמק נחמד ודרך נקיק סלע יבוא אל הכפר סקעלע, ממרחק יראה את הכפרים המעלפים בכל הוד והדרת הטבע, אורקוסטא, סאוואטקא, באנא, וסקעלע.

לימין הכפר סקעלע נראה ממרחק אבן גבוה ואצלה עוד שתי מסלות קטנות ממנה, האבן האחת נעשתה בתבנית אדם כאשר יראה הנוסע בערבות רוסיא הדרומית במקומות רבים ונקראה בפי ההמון בשם Баба, גובה האבן הזאת הוא 37 רגל, ורחבה 14 רגל, ועומדת עמק בתוך האדמה, ולא הרחק ממנה נמצאו שתי התמונות הקטנות עומדות, ועוד אחת שוכבת, ואצלן שרידי בנינים עתיקים, אפס אין מי יודע מה הנה התמונות האלה ומי העמידן פה? לא הרחק מהן במרחק חמשים רגל נמצאו שרידי מצבות „הקעלטים“, באהדות מהנה נמצאו עצמות אדם, וכן נמצאו עוד רבות מהנה מפורזות בכל העמק באידאר.

המעבר לשוב מהכפר סקעלע ליאלטא

המעבר הזה נודע כפי הנראה לעמי קדם על פי הדרת השיבה השפוכה עליו, אפס בימינו לא נודע לאיש כמעט בכל חצי האי קרים מבלעדי אחד מספרי הנוסעים החדשים אשר זכר אותו זה לא כביר, המעבר הזה יתאחד עם המסלה החדשה אשר החלה הממשלה לסול בימינו בקרבת הסלע אייפעטרי, ואם כי נמצאה עוד דרך אחרת מסקעלע ליאלטא דרך הכפר אוסונדזי, אפס אין בה כל דבר נחמד הראוי לשים לב עליו, ועל כן עלי לנהל את הנוסע בדרך הראשונה אשר זכרתי, הדרך הזאת תוליך את הנוסע עוד הפעם דרך סלם כתבנית הסלע אשר ראה במערדווען, ועל דרכו יפגוש מבצרים ומצודות עתיקי ימים אשר אין לאל ידו להגיד דבר ברור באיזה תקופה ומי הוא העם אשר בנה את הבנינים החזקים האלה, אורך הסלם הזה מסע שעה וחצי, ועל הנוסע ללכת שם רק בהגליו כי לא יוכל לרכוב שם על סוס, מן הסלם הזה יעלה על ההר, קאראדאג' המכסה בעצים עבתים, על ראש ההר ימצא (מעין) מים חיים ואצלו שתי מצבות עתיקות המכוסות בירק דשא, אצל המעין מעקה מאבנים מרובעות, במקומות אחרים נמצאו כלי חרש שבורים ועשויים לא בידי אומן נפלא, משם והלאה תשתרע המסלה דרך היער עד יאור קטן אשר לא יכזבו מימיו בכל עתות השנה, אצל היאור הזה נמצאה באר מים מתוקים ומעקה מאבני הבניה אצלה, כלי חרש מנופצים מפוזרים במקומות רבים, משם הלאה תשתרע המסלה דרך היער עד מרום הררי יאלא, ואחרי כן עליו ללכת שעה אחת על הלקת ההרים בלי כל מסלה, לימין המסלה אשר עזב עד בואו לאלופקא איסאר. בבואו אל המקום הזה יפתח לפניו מחזה נעים ונשגב אשר לוא היה לי ניב שפתי חווי מחזה שדי לא היתה לאל ידי להגיד אף אחת מני אלף אשר רחש לבי בעמדי על שן סלע, אלופקא איסאר, ורק האיש אשר כבר הסכין לראות כאלה הוא יבין הניגי. מראש הסלע יגלה לעיניו הגן והיכל אלופקא הנפלא אשר כבר ראה אותו במסעו הראשון בדרך המלך פה, ושם יראה ההרים פוערים פיהם ויקיאו נהרות נחלי מים חיים הנופלים ברעם ורעש מראש צורים, אל כל אשר יעיף עיניו יראה עצי פרי חמד סבוכים יציצו פרחים נחמדים כמו שדה גדולה זרועה בשושנים, הים השחור עם כל חמודותיו ונוראותיו יגלה לעיניו במרחק אין קץ, הררי יאלא התומכים עבי שתקים בגבהם וקיפוחו מכל עבר ופלצות תאחו עין רואה חסן תלפיותיהם וכחגב יהיה בעיניו מול הענקים הנוראים האלה.

המסלה החדשה מאייפעטרי עד יאלטא תמשך במרחק 14 וויערסט דרך ההרים ונעשתה במלאכה נפלאה עד כי לא ירגיש הנוסע אם הוא

יורד מהררי יאלא או בדרך המלך ילך, כאשר תכלה מלאכת המסלה
 החדשה הזאת או תהיה לאל יד הנוסע לנסוע גם במרכבה בדרך ישר
 מיאלטא לבאחציסאראי מעל לההרים, על אגם הדרך יפגוש אשד-המים
 אוצאן-סו' ומשם יעלה בלי עמל על ראש ההר אי-פעטרי, ואחרי כן עוד
 מרום עליו על הררי יאלא.

מלבד המעברות אשר זכרתי נמצאו עוד שנים, האחד דרך
 מיסחאר-באָגאוו' נגד הכפר מיסחאר, והשני דרך סימעאיוז-באָגאוו,
 מהכפר הנקרא בשם זה.

הדרך מסימפער אפאל לסעוואסמאפאל

אף כי רוב הנוסעים כעת יסעו על מסלת הברזל, בכל זאת עלי
 לרשום את הדרך במסלת האבן באשר לא אחת ושתים תתענג עליה עין
 הנוסע, התחנות בין שתי הערים האלה הן .

אלמא 14	וויערסט
באחציסאראי 16	
בעל-בעק 23	
סעוואסמאפאל 19	

על הדרך הזה מסימפער אפאל עד באחציסאראי לא יפגוש הנוסע כל
 דבר נפלא הראוי להתבונן עליו, יען חבל ארץ הזאת הוא ארץ מישור ורק
 מרחוק יראה רוכסי הררי יאלא ובראשם ההר צאטירדאג המתנשא עליהם
 בגאון ורעיו תכו לרגליו.

במרחק 1 וויערסט מהתחנה אלמא נמצא היכל אלמנת הגראף דע-
 מעזאן ומשם יחל העמק הנפלא, עמק אלמא' המעלף בכל עצי פרי יקרים
 מכל ארצות הנגב, ההיכל הזה נקרא בשם, האדווי-ביקע', במכתב מלך
 הכוזרים החדש נזכר המקום הזה, אלמא' לאחת מערי ממשלתו.

המקום הזה, אלמא' נשאר לזכר עולם תרות על לוח לב עם רוסיא
 על ידי מפלת צבאותיהם בהמלחמה הראשונה אשר לחמו על יד הנחל
 אלמא את צבאות מלכי הברית בשנת 1854.

מן התחנה הזאת עד באחציסאראי לא יפגוש מאומה רק ערבה
 גדולה ערומה מכל עץ ושיה השדה, ופתאום לפתע יגלו לעיניו שני הררי
 אבן גדולה ובין גֵּזו הסלעים האלה בעמק עמוק יבוא לבאחציסאראי בירת
 מלכי הטטרים.

התחנה למסלת הברזל ומסלת האבן עומדת בפְּנֵי העיר הנקרא
 „עזיז” ושם נמצא בית תפלה עתיק למוסלמנים על קבר אחד מקדושיהם,
 אשר על זאת נקרא המקום בשם עזיז (קדוש), ועל דברת פאללאס לא
 נבנה הבית הזה ביד הטאטארים אשר על זאת יורה תבנית הבניה
 (ארִכִּישְׁקִטוּרִיע).

בַּאחֲצִיסְאֲרַאי

(היכל הגוים)

בעמק בין שני הררי סלע יושבת העיר באחציסאראי אצל הנחל
 צורוקִצִּצו (מי רפש) השוטף לאורך כל העיר דרך הרחובות ומחלק את
 העיר לשתיים; העיר הזאת עתיקה היא לימים ועד שנת 1783 היתה בירת
 מלכי הטטרים (חאן), בה ארמון מלך הטטרים (האהרון) שאחין גיריי נאווה
 מאד עורנו עומד על תלו בתוך לב העיר, וכמראהו אז כן עתה לא נגרע
 בו דבר, ההיכל הזה נבנה בטעם בניני הקדם, ורק מכפלה אתת לו, ועל
 החצר תמצאנה מצבות רבות מאבני שיש על קברי מלכי הטטרים, ובצד
 ההיכל לשמאלו בית הפלה (מעצעט) גדול למחמודנים, אשר התפלל בו
 החאן, הנחל הנזכר שוטף את מימיו לפני פתח שער ההיכל, שדרות עצי
 חמד ועצי פרי שונים נמועים על פני כל החצר פנימה לכבוד ולתפארת,
 בו שלשים ושש בארות מפכות מים (בֵּאֲנִטְאֲנֵעֵן) מפוזרות בכל עבר ופנה,
 וביניהן הבאר „סליעז” או „באר מרים” המהוללה בפי המשורר הגדול
 להרוסים „פושקין”¹). בתוך החצר תחת צל עצים רעננים נצב שלחן אבן,
 וכסאות אבני שיש במעגל סביבו, נגד פתח השער בקצה החצר עומדת

¹ ע"ד הבאר הזאת יספר פושקין כדברים האלה: אחד ממלכי הטאטארים לקח
 בשני את הנסיכה „מאריא פאלטאקין” בת מלך פולין, ויושבה בהרמונו, ויען כי היטה
 יפה עד מאד דבק בה נפש החאן, אך היא לא שעה אליו ולא שמעה לכל מהגומותיו,
 אחרי אשר ראה כי אין לו כל תקוה לראות עמה חיים, אזה להמיטה, אולם אחרי מותה
 נחם על מעשיו, וילך קודר כל היום בלחץ יגונו, ולזכרון נפשה העדינה בנה את
 הבאר הזאת אלל פתח היכלו, למען יזכרנה בכל עת לאמו וכוואו, אפס מלומדי
 הטאטארים יעידו כי בזמן והבאר נבנו לזכר אשה גרוזינית אהובת החאן קיריס־גיריי
 אשר מתה בשנת 1161 להשבון המחמדים, אפס המשורר הפולאני מיִקְעוּוִין ישתדל
 בכל עז גם הוא להראות כי רק אחת משרות פולין קבורה בזה.

מצבת זכרון להנסיכה, מאריצ פאטאצקי ועליה כתבת לזכרון, והטטרים יכבדו מאד את המצבה הזאת, עד כי כל העובר לפניה יעמוד ויתפלל תפלה קצרה. מראה ההיכל מבהוץ נחמד מאד¹⁾, מכל עבריו הנהו משובש בששר בציצים ופרחים מצבעים שונים בטעם בניני קדם, ויותר מזה נחמד מראהו פנימה, בו חדרים רבים ותאים שונים: חדר האורחים, חדר היועצים, תא הסופרים, הרמון הנשים, בית מרחץ לנשי החאן, ועוד רבים כאלה, בכל חדרי ההיכל עומדים כל כלי הבית אשר היו מלפנים, ועל כל הכלים כתבת מכל עבריהם בכתב ושפת קדר, וביחוד יצטיין מאד חדר החאן, ביופי כליו הנחמדים, ובהפרחים הנעימים המצוירים על כל קירותיו, אצל החדר הזה נשען חדר המשכב להחאן, ומשם מבוא לחדר גדול מאד הוא, חדר השופטים; מן ההרמון יציע הנשקף על פני גן נחמד מאד אשר שם הלכו הנשים לשוח לרוח היום. בקצה הארמון בירכתו מושב פקיד העיר כעת, ואיזה חדרים למשכן אורחים נכבדים אשר יבאו רשיון מאת שר הפלך כי יוכלו לגור שם ימים אחדים, ובעד מחיר מצער לשומר ההיכל יוכל כל איש לתור את כל מוצאי ומובאי ההיכל הנפלא הזה, אצל השער בפאה לרגל הנחל יתנוסס פארץ עמוד אשר הציבה יעקאמטרינא II בשנת 1787 בהיותה בבאחציסאראי, ומשני עבריו כתבת בשפת רוסיא וטטרית לזכר הנצחון אשר נצחה את כל הצי האי קרים.

העיר הזאת נבנתה זה כארבע מאות שנה מירי החאנים ותהי בירת ממלכתם, אחרי אשר נהרסה עסקי קירים (קרים הישנה) מושב מלכי הטטרים לפנים, ארכה 5 וויערסט, ורחבה הצי וויערסט, בה יד אלף תושבים ורובם טטרים, במאה המז' היו בה 2000 בתים, 25000 תושבים, ממספר הזה נמצאו רק 1900 מלאומים שונים, בה 2800 בתים, 35 בתי תפלה (מעצעטין) למחמודנים, ושנים לנוצרים, 32 בתי חרשת המעשה וההצי ממספר הזה הנם לעיבוד עורות מאדמים (סאפֵיאן), בה 191 בארות זורקות מים חיים המפכות מלב הררי סלע בעזרת קני ברזל (רעהרען), ביחוד יבנו המחמדים בארות מים אצל בתי תפלותיהם, כי לא יוכלו לבוא אל הבית להתפלל בלתי אם רחצו ידיהם ורגליהם תחלה, על כל בית תפלה מגדל צר (שמאָל) וגבוה מאד Минаретъ כמראה מגדל-מאיר להולכי הים באניות, ועל מרום שיאו שבכה עגולה למעמד משרת בית התפלה הקורא אל המתפללים להתאסף חמש פעמים בכל יום, בה כמה

¹⁾ על דלת ההיכל ישנה כתבה נכפת קדר לכבוד החאן וזה לשונה: „כני ממלכת קרים, מושל גדול, מקור הרהמים ונדכת לב, אל הסדי ה' נארץ, הנט! פס כוכב ממשלתו על חוג ההלה אשר האיר את פני כל הארץ“.

מאות חנויות בלי תאר והדר, ומסחר רב בעלי המאבאק הטוב, אצל כל בתי הטטרים ענבי גפן נטועים לרוב, וביחוד יגדלו שמה עצי קפריסין (אפריקאזען) במספר רב מאד, בה מסחר גדול בתפוחי קרים הנודעים, וסוחרים מכל אפסי רוסיא יבואו שנה שנה לקנותם ויוליכום לכל ערי רוסיא הגדולות, מסחר רב בה בהיין הקרימי אשר יקנו הסוחרים מן הטטרים בעוד הענבים בגפן, ובכללה היא כגן ה' כארץ מצרים.

רחובות העיר המה עקומים וצרים ומלאים טיט ורפש לגועל נפש, כל בתיה בנוים מחומר או מאבן רכה בלי סדר ומשטר ובלי כל הוד והדר, ולהם ארובות עשן גבוהות מאד ככל בניני ערי הקדם, רוב בעלי המלאכה הטטרים יעשו את מלאכתם בחנויותיהם ברחובות קריה, ואף כי מראה העיר נבזה מאד בעיני הנוסע אשר הסכין לראות את הערים המפארות באיירופא, בכל זאת תמשוך העיר הזאת את עיני הנוסע עליה ביהוד, אם ינסה לעלות על ההרים הקרובים אליה או על אחד ממגדלי בתי התפלה. הלא כה דברי הנוסע פעצנגאלד: האיש העומד ממעל על ראשי ההרים ומביט על העיר הזאת, יתפלא וישתומם על המגדלים הגבוהים והצרים הבנוים על גגי המעצמין על גגות בתי העיר ועל ארובות עשן הגבוהות אשר יראינה כמגדלים, על ראשי עצי תדהר הנשאים ועל עצי פרי חמד היפים יחזה מחזה נפלא מאד, וידמה באמת כי אל אחת מערי ארץ הקדם הובילוהו רגליו, כבכל ערי הקדם יחזה גם פה נשי המושלמנים מעוטפות בסדין לבן מכף רגלן ועד קרקרן, ורק גבות עיניהן תראינה החוצה, וכצל כנשותו הלוך וטפוף תלכנה. הגברים לא ישאו בתי רגלים (שטיפֿעל) על רגליהם, וכמוהם כהנשים רק נעלים (פאנטפֿעללען) ממראה ירוק (געלב) ישאו על רגליהם, גם פה המוללא (כהן המחמדים) מטפחת לבנה יצנוף על ראשו ככרור סביב, כמראה המטפחות להנשים העבריות הזקנות, זקנו הארוך הזורד על פי מדותיו יחליק לרגעים, ובמו ידו יטה קץ שערותיו לנגד עיניו להביט עליהם, ולאט לאט יתנהג בכבודות בהתהלכו ברחובות קריה, באחת אדבר, כי כמראה רבי חסידי פולין מראה כהן הזה, כמהו פעם ישפיל עיניו ונבט לארץ, ופעם ישא עיניו להביט אל השמים מעל, כמהו ירחץ את שְׁתוֹ כמה פעמים בכל יום בהגיע עת התפלה במים סרוחים, כמהו בנחת ישמיע קולו — לא כדברי חכמים הנשמעים בנחת — כי נלאה להשיב שפה אל שפה, כמהו חגורה ארוכה ורחבה יחגור על מתניו לתקוע תחתה את בהונות ידיו, כמהו ימאס דעת וכל חכמה תועבה לו, ורק בתורת הקאראן ישגה תמיד, והיא כל חכמתו, הוא גם המורה לצעירי בני עמו המוליכם שולל, כקרושי החסידים הרועים את צאן מרעיתם אחר המדבר בדרך השך וצלמות.

מספר אחינו בני ישראל הרבנים מעט ודל בעיר הזאת, ורק כעשרים משפחות יגורו בה, ולהם שׁוׁב מיוחד הממלא גם מקום רב, ולהם ביהכנ״ס אשר בנו זה לא כביר מחדש, כי נמצאו מאחינו בעיר הזאת בימי קדם זאת נוכל להחליט בטח, יען ישנם ביריני אותות ומופתים לזה, וגם זאת נודע כי לפני חמשים שנה ישבו בה עוד משפחות מעמות מאחינו הקרימצאקים, ואחרי אשר עזובה, נשאר בית תפלתם בידי זרים, רוב היהודים היושבים בה כעת הנם בעלי מלאכת יד החיים מעמל כפיהם.

ערת הקראים גדולה מהרבנים וכשבעים משפחות יגורו בה וביניהם עשירים גדולים, להם בית תפלה מפאר בטעם בניני איירופא, אצל בית התפלה בית מיוחד לת׳ת, ושנים מעדתם הר״ר יהודה אוזון וה׳ משה נאמן הנם המורים לצעירי בני עמם, עיקר למודם הוא רק קרוא מקרא ומלות ההגיון להרמב״ם ז״ל.

בגדי הקראים בעיר הזאת כלכל הטאטארים, והמעטים אשר ילבושו מלבושי איירופא בכל זאת יערו בגדי הטאטארים למצער בבואם לבית התפלה כי קדושים המה בעיניהם כהבגדים הארוכים אצל יהודי פולין אשר יחשבו כי גם בגד ארוך הלכה למשה מסיני, והנה קרה לי בבואי בפעם הראשונה לבית תפלתם ובגדי העליון על כתפי כי לא לבשתיו דרך ארבות ידי, ואחד מוקני העם נגש אלי וישאלני בזעם: הנכון לבוא באופן כזה לבית התפלה?

— ומדוע לא? ענית.

לא ולא! ענני ברגז, יען הראית אף אחד מערתנו אשר ישא את בגדו על כתפו כמוך? ולא נאווה לאיש ישר וירא אלהים לעשות כזאת.

בקצה העיר בדרך המוליכה לצופוט־קאלע׳ יפגוש רחוב הצוענים הנקרא Цыганскій городокъ בתים למעון אין להם ורק במערות החצובות בסלע בהר ישכנו כעטלפים, מספרם הוא איזה מאות משפחות, צעירי ימים האנשים והנשים הנם חצי ערומים וכן יתהוללו ברחוב ולא יתבוששו, מראיהם מגאל מאד יתר הרבה מבערים אחרות, ורק במעשיהם לא יצטיינו מיתר אחיהם, מאכלם על פי רוב רק פרי הארץ ויבול האדמה, גם יאכלו כל מיני שקץ ועכבר¹⁾.

אחרי רחוב הצוענים היה השער למבוא העיר בימי קדם, ועל המקום ההוא עומד בית הספר (מַרְבֵּשׁ) מוקף בחומת אבן מכל עבריו, בימי קדם עמד במקום הזה בית מדרש למרעים (אקארעמיע), בבית

¹⁾ Отечественное вѣдѣніе россія, Т. II. С. II. Б. 1871 Стр. 284.

ספר הזה ילמדו תורת הקאראן וממנו יצאו כהני הדת (מוללא), הוצאות הבית יקחו מהכסף אשר נדב לזה אחד ממלכי המטרים הראשונים הקבור במקום הזה, ועל קברו בנין יפה בטעם בניני הקדם, על הדלת כתבת שונות בשפת ערבי, התלמיד אשר ישלים חק למורו בבית הזה יעשה משתה גדול בעד נכבדי העם וכתום המשתה ינדבו לו מנחה ומתן, צאן ובקר, כלים וצרכי הבית למען יוכל גם הוא לכוון לו בית נאמן בלי עמל.

המקום הזה הוא כמו פרוד (פֶּאָרשטאדט) ונקרא בפי הטאטארים בשם (סאלֶאנציק), והאיש הבא אל העיר הזאת תימנה יכנס בה כמו דרך שער גדול בין שני ההרים האלה ועל זאת יסרו שם את המבצר צופוט־קאלע מצד אחד על ראש ההר וכן מבצרים ומצודות מצד השני אשר חרבותיהם נראו עוד היום.

המקומות הנכבדים אשר יבקרו הנוסעים הבאים אל העיר הזאת הם: (1) בית הנזירים אוספיענסקי במרחק 2 וויערסט מן ההיכל האן סאראי, (2) צופוט־קאלע במרחק 4 וויערסט ממנו, (3) מבצר טעפע־קערמען על ראש ההר במרחק 8 וויערסט מן ההיכל, או 4 וויערסט מצופוט־קאלע, (4) קאציקאלען והמעין ס'טֶ אַנאסטאסיע במרחק 4 וויערסט מטעפע־קערמען, (5) קאראלעו במרחק 10 וויערסט מקאציקאלען, (6) צערקעס־קערמען 3 וויערסט מקאראלעו, (7) מנגופ־קאלע 25 וויערסט מבאחציסאראי.

מרחק המקומות האלה לא נסמנו ביד מודדי הארץ, ורק הטאטארים יחשבו 4—5 וויערסט לשעה ברכבם על סוסיהם, מחיר סוס לרכבה הוא בערך 2 רוב' ליום, וזאת יוכל הנוסע להשיג בכל עת מיד הטאטארים, ולא למותר הוא להעיד בהנוסע להבין לו לחם וכל מאכל בעיר טרם יצא לבקר את כל המקומות האלה יען שמה לא ימצא מאומה.

בית הנזירים אוספיענסקי

УСПЕНСКИЙ МОНАСТЫРЬ

בקצה העיר באחציסאראי קדמה בדרך העולה לצופוט־קאלע על מרום הר בְּתֵנוּ סלע חצוב בית הנזירים הזה, ממרחק יראה כקן צפור התולה בפנת גג, בין הר סלע הזה וההר אשר כנגדו אשר עליו עומדת העיר סלע היהודים ישתרע עמק צר באורך $1\frac{1}{2}$ וויערסט מעולף בכל עצי פרי חמד ובמגר תבואות ירחים, מן העמק יעלו בשלבים עד מרום הבית החדש הנבנה למשכן הנזירים זה לא כביר, שמה מישור לא גדול אך יפה ונעים להתהלך

לשוא, באר מים חיים המפכים מלב החר, ומשם יעלו אל בית הנזירים החצוב בלב הסלע ובתוכו חדרים רבים.

העת אשר נחצב הבית הזה בסלע לא נודעה, ואולי נעשה בידי העם הקדמון אשר חצב ערים רבות כאלה על ראשי ההרים ואשר נשארו לפליטה עד היום הזה, ועל זאת תעיד הדרת השיבה החופפת על מלאכת הבית וחדריו פנימה, בהמאות האחרונות בהיות באחזיסאראי בירת מלכי הטאטארים ישבו היונים במקום הזה, ולפי הנראה הם היו מיסדי בית הנזירים בהמערה הזאת אשר מצאו נכונה לפניהם על מוצא פי ההגדה אשר תספר לאמר:

על ראשי ההרים נראה נחש צפעוני גדול ונורא אשר טרף באפו אדם ובהמה יחדו, ואנשי המקום היונים והגענואזיים נאלצו לעזוב משכנותיהם להמלט על נפשם, ויתפללו ויתחנונו לאם משיחם להצילם מיד הנחש האכזרי הזה, והנה באחד הלילות הופיע אור גדול על ראש החר הזה, והיה כאשר אבו לעלות על החר ולא יכלו כי מצק הוא מאד, ויהצבו שלבות ומדרגות בשן הסלע ויעלו אל המקום אשר שם נראה האור וימצאו שמה פסל תבנית אדם משיחם ואצלו מנורה ושמן בוער באש, לא הרחק מהפסל מצאו גם את הנחש שוכב מת, וישמחו מאד על הדבר הזה, ולזכר הנס הזה בנו שם בית תפלה על שם, אוספיענע, ומכל אפסי קרים נהרו אנשים להתפלל שם, ולא לבד הנוצרים כי אם גם הטאטארים ובראשם מלכיהם האמינו בקדושת המקום הזה, ואחד מהם האדוֹי־גיריי האן כאשר יצא למלחמה על אויביו נדר נדר כי אם יצא מהמלחמה כגבור מנצח יביא מנחה ומתן אל הבית הזה, וכן קרה באמת וגם הוא שלם את נדרו.

ההגדה הזאת נמצאה כתובה ביד הפראָפּעססאָר מורואקעוויץ מאַרעססא מהמאה הי"ז, אפס בעינינו לא יפלא אם גם המחמדים האמינו לקול ההגדה הזאת כאשר אנהנו רואים עד היום כי המקומות הקדושים להנוצרים קדושים גם להם, וכן יקדישו התוגרמים את כל המקומות הקדושים ליהודים בארץ הקדושה.

בחמשה עשר לחדש אנוקט ינהרו אנשים לאלפים מכל קצוי קרים להתפלל במקום הזה ולחוג חג.

במרחק חצי וויערסט מהבית הזה בשיפולי החר שוכב סלע גדול אשר לפי הנראה התגלגל מראש החר וגם בו חצוב חדר גדול בעל ארבע קצות אשר יתפללו בו הנזירים, משם יגלו חרבות בתי סלע היהודים מנגד על שן הסלע, במרחק 1 וויערסט.

צוּפּוּט־קאַלע

(סלע היהודים)

מקצה העיר באחזיסאראי תימנה במרחק $2\frac{1}{2}$ וויערסט ממנה על ראש

הר נשפה עומדת העיר העתיקה, קלעא' (או כאשר יכנוה היום, צופוט-קאלע') בגובה קרוב לשלשת אלפים רגל ממעל למי הים, מראה הר סלע הזה הוא כמו אי נגור משלש רוחותיו, המבוא אל העיר הוא דרך שער ברזל גדול הנקרא בפי הטאטארים, ק'ציק-קאפו' (שער קטן), משני צדי השער מבצר חזק ישן נושן מימי שבת הגענואיוזים במקום הזה הבנוי מאבני גזית מרובעות, משם יחל להשתרע רחוב צר מאד, צדי הרחוב הצובים מסלע ההר, משמאל הרחוב עומד בית חכם הקראים שלמה ביים, ובו חדר קטן בטעם בניני ארץ הקדם בעד אורחים נכבדים הבאים לבקר את העיר, וגם אחרים ממשפחות קיסרי רוסיא סרו לנוח בחדר הצר והפשוט הזה, אחרי הבית הזה עומד בית אבן רשף על שן הסלע, ובו איזה חדרים אשר שמה אצר את כל המון ספריו כתבי יד, בימי חרפו נודע לנו האישה הזה לאויב נורא להתלמוד והכמיו ואז כתב את ספריו, מסה ומריבה, חותם תכנית המלאים הוללות נאצות וגדופים נגד היהודים, אך כאשר נוכח אחרי כן לדעת כי הדרך הזה לא יובילו אל מטרתו אשר הציב לו בחייו ותכמי היהודים לא יאבו להביט עליו ועל מציאותו, כאשר קרה באמת כי הגאון שייר ז'ל לא אבה לבוא אתו אף בכתובים, החל לחנוף את הרבנים ועל כל שעל ושעל קרא במרמה, הטאתי עויתי פשעתי, ולמן העת ההיא קרבוה היהודים בימין צדקם ויחלו להשתעשע במציאותו והם המה אשר עשו לו שם בארץ, באחרית ימיו שם בסלע הזה משכן לו אחרי אשר עזבוהו הקראים מעט מעט ויגר שם עד יום מותו, לא הרחק מביתו לאורך הרחוב עוד שער גדול ועליו מבצר כעל הראשון, משם הלאה עומדים שני בתי תפלה בחצר אחד הרחוקים איש מרעהו כשמונה אמות, האחד — והוא העתיק — קטן ויפה ובו יתפללו הקראים השנים הנמצאים בכל העיר הזאת ובבית הזה מצא אבן רשף את ספר הנביאים על קלף המנוקד ומוטעם בנקודות וטעמי האשורים או הבבלים תחת הרצפה אף כי כבר ספרו ממנו הקראים להפראפעססאָר מורואקעוויץ בשנת 1836, אפס לא עלי המלאכה ולא זה המקום לחקור ע'ד אותות פירקאוויץ ומופתיו.

בית התפלה השני — והוא החדש, נבנה זה כששים שנה, בנין קטן ודל, בו שלשה ארונות עץ המשתרעים על פני כל רוחב קיר הדרומי ובהם אסף אבן רשף את כל הס'ת אשר הביא מקרים וממצרים וארץ הקדושה, בשנת 1818 בא הקיסר אלכסנדר הראשון לבקר את העיר העתיקה הזאת ואחריו היה שם גם יאָזעף השני מלך רומי ויגיש מנחה לבית תפלת הקראים, ולזכר האורחים הנכבדים האלה העמידו שם פאר עמוד קטן תחת מכסה זכוכית ועליו כתבה בשפת עבר ורוסיא באותיות מזהבות.

לא הרחק מבית אבן רשף עומד פאר עמוד בנוי מאבני המקום כתבנית אהל, ועוד לפני ארבעים שנה עמד פאר העמוד הזה בתוך בית

גדול אשר שכנו בו בני אדם, בתוך האהל הזה חצובה מערה עמוקה ובה מצאה קבר אחת מבנות מלכי הטטרים ועליה מצבת אבן גדולה ארוכה שלש אמות כתבנית כל מצבות מלכי הטטרים בתצר ההיכל, חאן סאראי, על המצבה כתבת קעקע באותיות בולטות בכתב ושפת ערבי. אחד הנוסעים הרוסים ישער כי המצבה הזאת הוצבה על קבר אחת מבנות נשיאי ישראל יען מצא על הכתבת את השם "בֶּהֶן" תואר הנמצא לפי דעתו רק אצל בני ישראל, אפס הדברים האלה במלים מאליו יען רק מלכי הטטרים נקראו בשם זה חאן, וכן נזכר על המצבה השם, גענעקעדואן־חאנים (אהובת נפש בעלת הבית), ודעות הסופרים שונות בזה, והטטרים יספרו כדברים האלה¹): החאן הראשון מוכתמיש לעת זקנתו הפקיד את בתו, גענעקעד-זאן חאנים' למפקדת חיל הצבא נגד האויב אשר לחם על צופוט־קאלע על פי עצת אחד הכהנים המתמדים יען להחאן הזה לא היה בן יורש עזר, ויהי היום והנה נגלה קשר אהבה בין בת החאן והכהן ההוא אהובה, וכאשר נודע הדבר לאביה המית את בתו ואהובה בעצם ידו ביום אחד, ולזכר שניהם הציב את המצבה הזאת, ואחרים יספרו כי בת מלך הזאת אהבה את אחד מהמון דלת העם מהנוצרים למורת רוח אביה ותברה מפניו בלזיות דודה לצופוט־קאלע ותסגר במבצר, ואביה חתר בכל עז לקחת אותה משם ביד חזקה, וכאשר ראתה כי עוד מעט ותבוא בכף אביה אשר יראה, ותתנפל מראש ההר אל העמק ותמת, ואביה בנה את הציון הלו למזכרת, — לפי הכתבת על המצבה מתה בת מלך הזאת בהג ראמאזאן בשנת 841 לחשבון המחמדים (1435 לספחה'ז).

על מרום ההר הזה חצובות מערות רבות אשר בהן גרו בני אדם בימי קדם, כחמשים מהן עודן שלמות כיום הזה ובתוכן המערה הנפלאה אשר יסופר עליה כי היתה „בית כלא" לאסירי המלך. המערה הזאת חצובה בסלע על מרום ההר בקצהו, המבוא אליה בשלבי אבן, בראשונה נפגוש חדר גדול מרובע, באמצע החדר עומד עמוד אבן אשר הצב מן הסלע בהבנות המערה, לימין המבוא חלונות החצובים בסלע ונשקפים אל העמק, בחדר הזה עוד פתח למבוא חדר שני במורד וחלון אחד לו, ושמה חצוב בור רבוע אשר לפי ההגדה השליכו שמה ראשי הפושעים אשר הומתו בידי רב הטבחיים, וכן נמצאו שמה טבעות אבן בקיר אשר להן אסרו את האסירים, הרואה את המערה הנפלאה הזאת ישתומם על הדר השיבה החופף עליה, ואף כי חוצבה זה אלפי שנים בכל זאת כבודה חדש עמה כיום צאתה מגרון החוצב וכל סערות העת לא עצרו כח לנגוע בה לרעה, וכן

¹ ראה זכרון לסלע היהודים בטפת רוסיא לה' ביים 75 38.

ישנן עוד רבות כאלה ובהן מכפלות רבות בעומק הסלע אשר אחשוב למותר להזכירן .

בקצה ההר השני הנשקף על פני הגי ועל בית הנזירים אוספיענסקי נמצא עוד שער ברזל אשר בעמל רב ובחרף נפש תמצא יד הנוסע לרדת משם אל העמק הרך הגוי הסלע אשר בנקל יפול מהם כשעיר עזאול, וכפי הנראה היתה שם מסלה בימי קדם למען קצר את הדרך לבאחציסאראי, אפס ברבות הימים נתקלקלה מאד .

בימי קדם גרו תושבי העיר בהמערות, אכן למן העת אשר בנו הגענוואזים את המבצר החלו לבנות גם בתי אבן מעל להמערות, וכעת כל בתי העיר שוממים והרבים ורק גלי אבנים נערמו כמו נד על כל אפסים משרידי הרבותיהם, ובלעדי שני הקראים וארבעה בתים אשר להם לא תמצא כל נפש חיה בעיר העזובה הזאת .

מן הסלע הלז נראה את הים במרחק שלשים וויערסט, וע"י זכוכית מגדלת נקל לראות את חוף סעוואסטאפאל והאניות, ובלילה נראה גם בלי זכוכית מגדלת את האור ממגדלי המאיר בסעוואסטאפאל. לצד דרום נראה את העיר באחציסאראי השוכבת לרגליה ואת בית הנזירים הנזכר, ולצד צפון נראה העמק, אשלאמאד-דעריא (עמק צבעים שונים) על שם עצי אגוז מצבעים שונים אשר יגדלו שמה, לצד מערב נראה ההר, מיידאן-דאג' והעמק, קיוול-דעריא, במרחק $\frac{3}{4}$ וויערסט, משם נראה ההר, בעשיג-דאג' (הר הקטנה, יען מראהו כמראה מטה) המכסה בעצי אגוזים, לרגלי ההר הזה מעין מים הנקרא, יוסופ-צאקראק' (בור יוסף) ולא נודע מי קרא אותו בשם זה ומאיזה סבה? — אצל המעין הזה נמצא העמק אשר יכנהו, קאנליד-דעריא (עמק הרמים), ומסורה בפי הקראים כי שם נהרג הקראי בנימין אגא הממונה על מטבעות החאן שאגין-גיריי .

העיר הזאת תצטיין ביוחד באיורה הנקי והנעים ובמימיה הקלים והמתוקים השוטפים בצלע ההר מן הסלע, אפס בתוך העיר לא נמצא כעת כל מעין מים ורק אצל השער הראשון מחוצה נראו עקבות בורות מים מימי קדם אשר היו חצובים בסלע, ולפי הנראה לא שמו יושביה לב לתקנם וע"כ דללו וחרבו. על ההר הזה יתארך החורף יותר מבכל ערי קרים מפני גובה המקום, ולפעמים ימצאו שמה שלג בגובה אמה ויותר בעת אשר כל עצי פרי על החפים הדרומים כבר הוציאו פרח והחום בוער כתנור, אכן תחת זאת לא נגעה מחלת החליד-רע ביושבי צופוט-קאלע לרעה, והקראים היושבים בערים הקרובות באו עם כל בני ביתם לשבת בזה עד יעבור זעם המחלה הרעה הזאת .

הנוסע מוצאוויאו אפאסטאל הנודע על פי דעותיו המבולבלות ומפות הארץ הבלתי נכונות אשר הוציא, בעמרו על מרום הסלע צופוט-קאלע בשנת

1820 קרא בחום רוחו: הלא זאת היא ירושלים אשר באזיא! פה הוא עמק יהושפט ושם סנגד נחל קדרון, וכן חשב את כל המקומות אשר ראו עיניו סביבות ירושלים וימצאם גם פה, והקראים מהרו ויחליטו ממנו וכן קראו לחצר המות, עמק יהושפט, וסלע היהודים נקדשה בעיניהם כקדושת ירושלים, ועל יסוד זה חשבו וימצאו מצבות עתיקות מוזמן שמונים שנה קודם חורבן בית שני ולא חסר להם רק למצוא מצבת זרובבל אשר יתפארו כי יוצאי חלציו המה ואולי גם שרידי כלי בית ה', והיתה להם סלע היהודים למקדש ופירקאוויץ לכהן אלהים.

אורך חצר מות הוזה כחמש מאות אמה ורחבו כשלוש מאות וחמשים, מצבו בשפולי ההר לא רחוק משער הראשון, שם נמצאו כשני אלף מצבות אבן, היותר עתיקות מהנה הנן מסוף המאה השלישית ותחלת הרביעית לאלף הששי, ובתוכן מצבות היהודים הקרימצאקים אשר ישבו שם ובלי כל ספק היה חצר מות שלהם קרוב לחצר מות אשר להקראים וברבות הימים נפרץ הגדר ביניהם, כאשר אנחנו רואים עוד היום באיוופאטאריע, סעוואסטאפאל ועוד ערים אחרות כי גתי שני העמים האלה הרחוקים באמונות ודעות זה מזה כרחוק צפון מים קרובים איש לרעהו אחרי מותם. אורך המצבות הנן מן 1—3 אמות, רבות מהן נשקעו במעבה האדמה לא יען כי עברו עליהן שנות אלף כי אם ממטר סוחף אשר יגרש רפש וטיט עליהן ממרום הסלע, ובמשך מאה או מאתים שנה כסו בעפר, ולולא זאת לא יכלו להתקיים גם זמן רב כזה — 300—400 שנה — יען נעשו מאבני סיד רכות מאד אשר תשברנה לרסיסים אם אך תגע בהן יד העת. במקום חצר מות הוזה היה בימי קדם חצר מות להטאטארים הנקרא עוד היום בפיהם, דיאבור מיזארליגי' (קברות הגוים) ועל המקום ההוא ינוחו עצמות הקראים, ושם מצאו גם את מצבת ר' סנגרי, ודברתי מזה בארוכה בחלק ראשון מספרי זה.

נוסעים וחוקרים רבים מכל קצוי איירופא הבאים לקרים איש איש לרגל מלאכתו יבואו כלם לבקר את העיר הזאת אשר אמנם נפלאות תהוינה בה עיניהם ושוה היא לבקרה.

אחרי אשר הולכתיך אחרי קורא נעים והראיתיך את כל מוצאי ומובאי סלע היהודים, בוא נא אתי עוד אל מקום אחר לא הרחק משם אשר אולי תמצא שמה דברים יותר נכבדים מאלה העומדים לנשם עמים זכרון לדור אחרון.

טַעֲפֵע־קֶעֶר־מֵעַן

(מצודה על ההר)

במרחק 5 וויערסט מסלע היהודים על מרום סלע כבד התנוססה לפנינו העיר הנקראה בשם זה, החר הזה מראה ראש הסום לו ועומד בדר בתוך

העמק עד כי ממרחק יראה כנעשה בידי אדם ולא יד הטבע חלה בו, גבהו כאלפים וחמש מאות רגל, לרגלי ההר יגרלו עצי אגוזים ועצי פרי יער שונים, כל בתי העיר על מרום ההר היו הצובות בעומק הסלע והמערות האלה נשארו שלמות וקיימות עד היום הזה, הבתים נחצבו בעומק מעשר עד שש עשרה מכפלות (שמאק), בחדרי הבתים חלונות גדולים שקופים על פני העמק, הדלתות והסולמות, השלבות והמדרגות כלן הצובות מן הסלע, וכן הרחובות וצדי הרחובות, ספסלים, כסאות וקומות, שבכות ומעקות וכל צרכי מעון לבני אדם הכל מאבן, במקומות רבים נראה כי היו להם מבואות אפל מבית האחד למשנהו הצובות בלב הסלע, באיזה מקומות נכרו עוד עקבות מעייני מים, גם כלי אבן ימצאו שמה לא לעתים רחוקות, עצמות אדם אשר מצאו שמה הנוסעים יצטיינו מאד מכל אלה הנודעים לנו, בראשם הרחב ובמצחם הקטן מאד.

המערה הראשונה אשר יפגוש הנוסע על ראש ההר היתה לפי הנראה בית תפלה לעם לא נודע, על אחד הקירות נמצאה כתבה עתיקה בשפת יוון אשר נשחתה מזוקן, על ראש פסגת ההר נמצאה מערה אשר בה היה בית תפלה לנוצרים אשר אותותיו לא ינכר על פי העמודים והצלב עליהם חצוב מן הסלע, מספר המערות ההן לא נודע ואין לאל יד איש להביא חשבון על פי מספרם הרב והעצום, רבות מהנה אשר היו הצובות על שן הסלע נחרבו מעט וברבות הימים צמח עליהן רשא עשב ועל כן על הנוסע להזהר מאד לבלי יפול שם בלי משים, העומד על ראש ההר יראה בעיניו שלשלת הררי קרים ובראשם ההר הגדול צאטירדאג.

אם ישבו שם אחינו בני ישראל בימי קדם לא נודע עוד, יען איש לא נסה עוד לחקור הרבר היטיב, כעת לא נמצאה כל נפש היה בעיר השוממה הזאת.

קאציקאלען

גם המקום הזה הוא אחד ממערות הערים הנמצאות לרוב על רוכסי הררי קרים, העיר הזאת לא רחוקה היא מטעפע־קערמען ולא נופלת ממנה במלאכת בתיה התצובות בלב הסלע, על אם הדרך טרם בואכה שמה הפגוש עמוד אבן גדולה וכמו נוטה לנפול, לפי הנראה התגלגל מראש ההר וכן נשאר עומד, לא רחוק ממנו נראה עוד סלע גדול ומרחוק ידמה הנוסע לראות אשה יושבת על כסא גדול, העמוד הראשון נקרא בפי הטאטארים בשם "ווי־ווי־קאצא", ולהאתרון יקראו "אם" (ר'ל אם העמוד הראשון), ועליו יספרו הגדה כזאת:

בסביבות האלה ישבה נערה בתולה יפה עד מאד, אפס משכמה ומעלה היתה גבה מאד מאד עד כי לא נמצא איש אשר יאבה לקחת אותה לו לאשה, עברו ימים הלפו שנים וגם שיבה זרקה בה ועוד לא היתה לאיש,

ותתקצף מאד ותאמר להנמק מאת רעותיה אשר הכינו את נפשן להנשא לאיש, וברוע לבה הציקה להן עד מאד, והנה נמצאה אשה ישרה מכשפה אשר אמרה לשלם לה כגמול ידיה ותקלל אותה בשם ותהפך לאבן, ותעמיד אותה על אם הדרך אשר שם הובילו את הכלות תחת חופתן, ואחרים יספרו עוד ספורים זרים ומהבילים אשר אינן ראויין לספר באוני הקורא.

המקום הזה קאציקאלען נמצא על יד הנחל קאצי לשמאלו, לא הרחק משם נמצא בית נזירים עתיק ס"ט אנאסטאסיע בעמק עמוק וצר, ולרגליו מעין מים היים הנקרא בשמו והמאמינים לכל דבר יאמינו כי מי המעין הזה יביאו רפאות תעלה לכל מיני מחלה ועל כן ינהרו אליו אנשים רבים בכל עתותי השנה.

במסלה לא סלולה יעלה הנוסע אחרי עמל רב אל מרום ההר קאציקאלען, אפס תחת זאת ימצא ענג רב בעמדו על ראש פסגתו, גם פה יפגוש עיר מערות חצובות מן הסלע, ישם ימצא גם כל הכלים אשר ראה בטעפע־קערמען, מלבד זאת ימצא שם באר מים עמוקה חצובה בסלע, ומכונת אבן לדרוך ענבים אשר תצטיין במלאכתה הנפלאה, במקומות שונים נמצאו קברי מתים ועצמות אדם, שרידי המבצר והשערים אשר היו בו נכרו עוד היום.

אם ישבו שם גם היהודים בימי קדם עוד לא נודע, ומשרידי הנוצרים נשאר צלב אחד חצוב בסלע.

קאראלעז

בשם הזה נקרא עמק נחמד ויפה מאין־כמהו מעבר לרכסי קרים צפונה, בעמק הזה נמצאו שלשה כפרים, בויוק־קאראלעז, יוחארי־קאראלעז, אַרטא־קאראלעז, [מצבם הוא בקרן סלע הקאראלעזי, בעמק הזה נמצאו נחלי מים רבים השוטפים מעל ראשי ההרים, פרי העץ מעמק הזה נודעים לשם ולתהלה בכל האי, וכן יגדל פה עשב הטאבאק מהמין היותר טוב בקרים ועצי פרי רבים ושונים.

משער־קער־מען

במרחק 3 וויערסט מעמק קאראלעז נמצא חגור־סלע צר אשר רק דרך מבוא אחד נוכל לחדור אל תוכו, וסביב לו הרים וסלעים גבוהים

אשר יסגרו את הדרך לבוא בו, בתגורסלע הזה נמצא הכפר, משערקעס-קערמען, ממעל להכפר יתנשא סלע כבד מאד ובסלע ההוא נחצבה עיר שלמה בעומק מעבה הסלע, העיר ההיא נקראה בפי הטאטארים בשם עסקי-קערמען, (מצודה עתיקה), או דוינגיז-קערמען, ולפי הנראה היה גם הכפר, משערקעס-קערמען עיר בצורה לפנים, ולפי דברי הסופר מארטין בראנעווסקי במאה הט"ז, משל על המקום הזה אהר מנסיכי היונים.

שרידי חומת המבצר ושערי החוקים אשר נבנו מאבנים גדולות מרובעות בטעם בניני הוויזאנטים, והמגדל החזק העומד על ראש שן סלע כבד מעל להכפר מזרחה, יעידו נאמנה כי המקום הזה היה אחד מהמקומות הבצורים מאד בקרים. הטטרים יושבי המקום ההוא יכנו את המגדל הנזכר בשם, מגדל הבתולות (קיי-קולעסי), ופאללאס יספר כי מסורה בפייהם, כי במקום הזה נרו נערות בתולות רבות אשר התגלגלו מראש המגדל ועצמותיהן לפי שאול נפזרו. ובראנעווסקי הנזכר יעיד כי, בסלע בהר הזה נחצבו בתים נפלאים ובאמת נפלאים המה בתי סלע ההם במלאכתם, שם נמצאות מערות רבות לשבת בני אדם עם כל כלי הבית ממות, כסאות, שלחנות, כלן חצובות מן הסלע, ולכל מערה איזה חדרים ומעקות, גם חלונות חצובים בהן אשר יאירו היטיב את המעון, גם דלתות, סולמים ומדרגות ימצאו שמה. המערות נחצבו בסדר ומשטר ישר, וביניהן חוצות ורחובות כלן חצובות מן הסלע גם נמצא שמה בית תפלה לנוצרים ועל קירותיו חצובים ציצים ופרחים וקדושי הנוצרים. אצל המבוא אל עיר המערות הזאת נמצאה מערה גדולה ונפלאה אשר לפי הנראה היתה בית המשפט או בית גער למחוקקים, באמצע החרר עומד כסא גדול חצוב מן הסלע וסביבו במעגל חצובות ספסלאות ועוד איזה צרכי הבית, לא רחוק משם במורד ההר נמצאה באר מים עמוקה מאד חצובה בסלע, ועל פי בחינת החכם קעפפען הנה מימיה המה היותר קרים בכל חצי האי קרים, מספר המדרגות לדרת אליה הנה שמונה ועשרים, בשפולי ההר מתחת להמערות בתוך סלע בדר חצוב בית תפלה לנוצרים ועודנו עומד על תלו כיום הבנותו, בתוכו נמצאו כתובת בשפת יון עם ציורים שונים, ונקרא בפי הטטרים בשם, עקליסע.

החפץ לבקר את כל מוצאי ומובאי המקום הנפלא הזה עליו לשבור לו מורה דרך מהטאטארים, וגם יוכל למצוא אצלם מקום ללון וכל צרכי האדם, ומה גם כי יושבי המקום הזה יצטיינו במדת הכנסת אורחים.

מְנוּפ־קֶאֶלֶע

הדרך מעמק קאָראַלעוּ ער מְנוּפ־קֶאֶלֶע מולכת מעל להרים העומדים כקיר ישר, ובמקום אחד דרך חגור־סלע נחמד במראהו הטבעי עד בואך אל הכפר, כאדוא־סאלא, משם תוליך בעקלתון לא הרחק מחרבות איזה מצודה עתיקה, ותתרום מעט מעט עד בואכה מנגופה.

העיר העתיקה הזאת, מנגופ, עומדת על ראש שן סלע כבד הנגור מכל רוחותיו והנהו כמו אי־בורד ואת ההרים האחרים לא יתחבר. הסלע הזה מוקף במבצר חזק מאד מכל עבריו בגובה אלף רגל, ובימי קדם היתה העיר הזאת אחת הערים הבצורות מאד בקרים, המבוא אליה הוא רק מצד אחד, בתוך רחובותיה החצובות בסלע נכרו עוד עקבות אופני העגלות אשר השאירו רושם בתוך הסלע הרך, גם פה כבסלע היהודים נבנתה העיר מאבנים גדולות מעל להסלע, וממערות חצובות מתחת בתוך הסלע, כל המערות ההן רבוקות אשה באחותה על ידי קלמות ושלבים, בתוך העיר נראו עוד עקבות היכל עתיק עם ציורים נחמדים חצובים בסלע בשתי מכפלות, וזה לפני זמן לא כביר ראו הנוסעים עוד שרירי בתי תפלה ליהודים, נוצרים ומחמדים, אפס כעת לא נשאר להם כל זכר, אחרי אשר עזובה יושביה ולא נשאר בה כל נפש חיה, רק חוצות העיר ויסודי בתיה נכרו עוד היטיב.

הסופר בראנעווסקי יספר: כי במשך שמונים שנה אחרי אשר לכוּר התוגרמים את העיר הזאת היתה כל העיר לשרפה מאכולת אש ולא נשאר בה רק המצודה עם שעריה המפארים באבני שיש וכתבת בשפת יון וההיכל, בתוך היכל מלכי הטאטארים הזה נסגרו מלאכי מאסקווא איזה פעמים וישבו בשבי ויסבלו הלאות קשות.

לרעת החוקרים החדשים היתה העיר הזאת בירת נסיכי הגאטחים בקרים. החכם הפראָפֶססאר Brun ראש המדברים בדברי ימי קרים ורוסיא הדרומית בימינו, ישער, כי מנגופ היא העיר טהעאָדארי הנזכרת בכתבי האיטלקים. בשנת 1427 היה, אלעקסי מושל העיר טהעאָדארי, לפי עדות מצבת אבן אשר נמצאה בזה לפני זמן לא כביר, ובטוב מעם ודעת הראה לרעת כי שוא השערת אלה אשר אמרו למצוא את טהעאָדארי באינקערמאן, ואחר מחוקרי איטליה מצא כתב יד גענואוי אשר נכתב בשנת 1472, ובן יסופר אודות, איסאיקא נסיך מאנגופ "Isaik, Signore del Theodoro", (ראה מה שכתבתי על זה בספרי חלק א').

היהודים והקראים ישבו בעיר הזאת עד סוף המאה הי"ח על פי עדות המצבות הרבות הנמצאות שמה והמצבה היותר מאוחרת הנה משנת תקל"ז (1777) לאלף הששי, וכן נזכרה במכתב מלך הכוזרים לאחת מערי ממשלתו ונקראה בפיו בשם, מאנכופ', ולפי הנראה על יסוד זה בנה פירקאוויץ את הרשימה המעידה, כי בחצי המאה התשיעית לספהנ"ז בנו הכוזרים מבצר חדש במנגופ, וכן נזכר במכתב מלך הכוזרים גם הכפר, כות' Козытъ העומד לא הרחק ממנגופ, ומוזיף המכתב והרשימות לפי הנראה ידע היטיב את כל הכפרים בקרים. בין הקראים תמצא עוד היום משפחה אחת בשם, מנגובי' על שם העיר מנגופ, ומהניגע לתולדות ישראל במקום הזה כבר מדובר בחלק א'.

המעבר ממנגופ לעמק באידאר

ממנגופ לעמק באידאר הוא מרחק ארבע שעות, ועל הנוסע לדרת ראשונה אל הכפר, אי מאָדאָר' לקחת משם מורה דרך אשר יעבירהו דרך המסלה אשר נבנתה בשנת 1787 בעד הקיסרית יעקאטערינא השנייה, על אם הדרך מימין יפגוש שני כפרים נחמדים העומדים בקרן בן שמן, בוויק-מוסקאמיא' וקוצוק-מוסקאמיא, לא רחוק מהכפר הראשון אצל נחל קטן תמצאנה תשע מצבות אבן, ממצבות הקעלטים' אפס תבניתן שונה מהמצבות האלה הנמצאות בגספרא, והמאטארים יכנו אותן, עסקי-מעסארליק' (חצר מות ישן). משמאל להמסלה יתנוססו עוד שני כפרים נחמדים מעולפים בכל פרחי הוד ונטעי נעמנים ונקראים בשם, אורקוסטא' ואחריו, סקעלע' ומשם יבוא עד הכפר באידאר העומד בלב העמק הנקרא בשמו, משם עד התחנה, שער באידאר' העומדת על דרך המלך בין יאלטא לסעוואסטאָפּאָל הוא רק מרחק 5 וויערסט.

מסלת אבן המולכת מבאחציסאראי לסעוואסטאָפּאָל לא תצטיין כמעט במאומה. עד הכפר, דוואנקא' הולכת דרך ערבה, ומשם והלאה יגדלו עצי פרי רבים ושונים, וביחוד ימצאו שמה שקדים רבים, אפס הנוסע על מסלת הברזל אשר נגמרה זה לא כביר לא תשבענה עיניו מראות את כל ההוד וההדר אשר שוה הטבע על כל מלא ארך הדרך ההוא. — במרחק 4 וויערסט מבאחציסאראי אצל גן הקיץ להגראף מארדווינאוו תעבור המסלה מעל להגשר אשר על הנחל קאצי בגובה 140 רגל, אחרי כן תעבור מעל להנחל בעל-יבעק אצל הכפר, בוויק-

אטארקי' דרך גני חמד מרהיבי עין עד להפליא , ומשם והלאה תתנשא לעלות על ראשי ההרים הנשקפים על פני העמק בעל-יבעק , ואחרי כן על העמק אינקערמאן . במסלה הזאת תעבורנה העגלות דרך שש מנהרות (טונעללע), אורך המנהרה הראשונה ממבוא באחציסאראי הוא 1050 רגל (150 קומות), השנייה הוא 504 , השלישית 1414 , הרביעית הנקראת Цыганской היא היותר ארוכה מכלן 1988 . אחרי המנהרה הזאת תעבור המסלה בעומק הרי סלע עד בואכה אל בית הנזירים הנפלא , אינקערמאן [הלאה ידובר ממנו בפרט] ואחר כך תחל ללכת על שפת לשון-ים הסעוואסטאפאלי עד בואה אל המנהרה החמשית אשר ארכה הוא 903 רגל , משם תעבור מימין לחלק העיר הנקרא קאראבעלני' עד בואה אל המנהרה הששית אשר ארכו הוא 749 רגל , ותצא עוד הפעם אל שפת לשון-ים הדרומית קרוב אל העיר סעוואסטאפאלי עד בואה אל התחנה .

מִסֵּע
בְּחֻצֵי הָאֵי קְרִים

כולל

מסעותי בהצוי האי קרים ונוף מבריה , מלבוא ים השחור עד קצה ים האזאוי וערבת נאגאיסק , כתיבת הערים החדשות והעתיקות למיום בא זכרן בספרי דברי הימים , תכונת יושביהן , מעלליהם וכשרונותיהם , מצבם המוסרי והמדיני בכלל , ומצב בני ישראל בפרט .

מאת (הנוסע)

אפרים דיינארד

חלק שני

ווארשא

דרוק פאן אלעקסאנדער גינז , נאייע זיעלנא שטראסע № 37

שנת תר"מ לפ"ק

Масса бахацы Гои Крымъ

т. е.

описание Крымскаго Полуострова

Соч. Путешественника

Э. Дейнарда.

ВАРШАВА.

ВЪ ТИПОГРАФИИ АЛЕКСАНДРА ГИНСА.

Новозельная № 37 (1064 D)

1880.

Дозволено Цензурою
Варшава, 2 Апрелья 1880 г.

סְעוּוֹאֵסְטֵאפָּאֵל

כי גוי עלה על ארצי עצום
ואין מספר שינוי שני אריה וכו'
שם גפני לשמה ותאנתי לקצפה
(יזלזל א').

העיר הזאת הרשומה בעט ברזל על ספר דברי הימים למלכי רוסיא משנת 1856—1853, עומדת על שפת לשון־ים השחור החודרת אל תוכה, ואחרי כן תתחלק לשתי לשונות עד כי העיר עומדת בנייהן כתבנית הציירי מוקף במים, ולשון־ים הגדולה הפונה נגבה תתפרד עוד הפעם לשני ראשים, הראש האחד ארכו 7 וויערסט וישתרע עד נחל השחור (Черная рѣчка), והראש השני ארכו כשני וויערסט ויכלה בקצה העיר תימנה, אשר על זאת יקרא בשם, לשון־ים הדרומי (Южная Бухта), רוחב הלשון אצל המבוא מצד הים ארבע מאות קומות (קלאפֿטער) ועמקה מתשע עד חמש עשרה קומות, בה היה המבצר הגדול והנורא אשר לא היה בכל ארץ רוסיא משלו ואשר כשנה תמימה כלו מלכי הברית (צרפת, בריטניא, סרדיניא ותוגרמה) את כחם במלחמות נוראות ובתלאות אין קץ עד אשר הצליח להם לבוא שעריה¹). בה חוף מהולל לאניות קרב מאין כמהו ברוסיא — ואולי גם באירופא כלה מלבד חוף גיבראלטער — בה היו מגדלי אבן בצורים מאד על ראשי הגבעות אצל מבוא הים, ומבצרים חזקים וסוללות רבות מצד היבשה, עד כי לא האמינו כל יודעי מלחמה כי יבוא צר ואויב בשעריה.

העיר הזאת נבנתה בשנת 1784 מטעם המלכה יעקאטרינא II — משך שנה אחת אחרי אשר כבשה את חצי האי, — ועל פי פקודתה נקראה העיר בשם, סְעוּוֹאֵסְטֵאפָּאֵל' הלקוח משפת יון (σεβαστός) גדול, (πόλις) עיר, על שם העיר סְעוּוֹאֵסְטֵאפָּאֵל אשר עמדה לפניו על אחד מחופי ים השחור אצל שוֹכּוּס־קָאֵלע. על המקום אשר נבנתה העיר עמד

¹ כל פרטי דברי המלחמה הנוראה ההיא ומולדות העיר הזאת כמונים כנר באר היטב על ספרי „מלחמת קרים" (ווארשא תרל"ט).

לפנים הכפר, אקמיאר" (בקעה לבנה) על שם האבנים הלבנות החצובות מההרים בקרבת העיר. קודם המלחמה היתה העיר בנויה בנוה ויפה מאד עד כי יכלה להתחרות את העיר העליוה ארעססא, בה היו יותר מתמשים אלף תושבים מלבד אנשי הצבא רבים לשמור את העיר והמבצר, בה עמד, צי"ים השחור" Черноморск. Флотъ, וכל הכבודה הנתוצה למלחמת ים, אכן עתה הנה שוממה כמעט, ואף כי מספר תושביה יעלה לששה עשר אלף איש, בכל זאת עוד רבה העזובה בתוכה ועל כל מדרך כף רגל גלים נצים ועיי מפלה, ערמות אבנים נערמו כמו נד בכל עבר ופנה, כי לא נשארה אבן על אבן בכל העיר אחרי תם המלחמה, יען הרוסים אשר ראו כי כבר אבדה כל תקוה להציל את העיר מיד האויב הציתו אש בכל חומותיה ואחרי כן נסו על נפשם מעבר ללשונרים הצפוני, והצרפתים בבואם העירה ולא מצאו כל מחסה למו, בנו איזה מאות אהלי עץ אשר מעטים מהם עומדים עוד על תלם כיום הזה.

הנוסע הבא אל העיר הזאת באנית הקטור יפגוש ראשונה ככר נחמד ורחב ידים ועליו גן העיר על מרום גבעה נחמדה הנשקפה על פני כל העיר, מחזה נפלא ומאד נעלה מאין כמוהו יחזה האיש האוהב להתענג על הדר הטבע בעמדו בנן הזה, המחזה היקר והנעים הזה לא יתואר באומר ודברים ומה גם בעט סופר, ורק בעלי דמיון עז יוכלו לשער זאת בדמיונם, פה ישקף על פני הים למרחבי אין קץ, ופה יראה הרים וגבעות נשאות לבנות כשגל בקרבת העיר, ושלשלת הררי יאלא התומכים באמת עבי שחקים בשיא גבהם מרחוק, מצד אחד יראה את החוף הסובב את שלשת חלקי העיר עם המון אניות קטור ודגליהן המרחפים ברוח על ראשי תרניהן, לא הרחק מהן יראה את המגדלים אשר נשארו שלמים או נבנו מחדש אחרי המלחמה, מרחוק יופיעו לעיניו שני מגדלים (לייטהורם), הגן הנחמד הנקרא בשם, האלאנד" (Голандія) ועוד רבות כאלה, וכל הנוסעים יעידו פה אחד כי מחזה יקר כזה לא יראה בכל ערי ממלכות איירופא. בנן הזה יתנוסס פאר עמוד משנת 1834 לזכר הגבור, קאזארסקי" אשר עשה לו שם ברוסיא בלחמו את התוגרמים בשנת 1828.

על הככר הנזכר עומד הבית אשר ישבה בו המלכה יעקאטערינא בבואה לסעוואסמאפאל בעת אשר החלה העיר לתבנות. מן הככר הזה שני רחובות גדולים יפרדו, האחד לימין הנקרא בשם, רחוב"דים", והשני לשמאל הנקרא, יעקאטערינינסקי", ברחוב הזה בית תפלה גדול לנוצרים יונים, בית הקיסר — מתנת הגענעראל טאטלעבען — האוצר בתוכו גם את בית האוסף לדברים עתיקים (מוזעאום), ובו נמצאים ציורים רבים ממשטרי המלחמה, בגדי שרי הצבא אשר נפלו חללים במלחמה קרועים

ומגואלים בהם, אותות כבודם (מעדאללע), חרב גאותם, (Сабля) וכלי משתייהם, תבנית אניות קרב קטנות (מאָדעללע) מעשי חרשי חושב, כלי תותח גדולים ממשקל 200—100 ככר, ואצלם כדורים גדולים ממאה עד שלש מאות ליטרא, מלבד מינים רבים מכלי נשק שונים אשר השתמשו בהם בימי קדם.

במסבי העיר בין ההרים נמצאים חצרי-מות רבים מאד לחללי המלחמה, ובכל מקום אשר יתעוך עיניך רק חצרי-מות תפגוש, לרוסים, לצרפתים, לבריטנים ולסרדינים. ביחוד ראוי לשית לב על קברי הרוסים מנגד לעיר מעבר ללשון הים צפונה. ממשלת רוסיא תתאמץ תמיד לפאר את מקום משכן עולמים הזה ולשזות עליו חוד והדר, עצי חמד ונמעי שעשועים יפרחו בכל עבר ופנה, פרחים יקרים ונחמדים המרהיבים עין רואם נטעו שדרות שדרות על כל פני ארכו ורחבו, פארי עמודים מאבני שיש מצבעים שונים זרועים על כל אפסים, ובראשם פאר עמוד הגדול והנכבד מכלם. העמוד הזה נבנה מאבני שיש גדולות מבחוץ, ונחפה באבני אלעאבאסטער מבפנים אשר שם הוא גם בית תפלה להם, רצפתו מעשי מאַיאיק, על קירותיו תמונות וציורים שונים מקדושיהם, בין התמונות נמצאה תמונת משיחם ותחתה כתובה בכתב ושפת עבר, ישוע הנוצרי מלך היהודים, ולאיוזה כונה ותכלית עשה זאת הבונה (יהודי), לא אדע. סביב פאר העמוד על קירותיו חרותים שמות שרי צבא הגדולים אשר מצאו שם קבר למו — מלבד איסטאמין, קארנילאוו, נאחימאוו, ולאוארעוו, הקבורים בתחתיות בית התפלה הגדול הנבנה כעת בעצם העיר — אצל הפתח בַּבְּאָה לשמאלו מבוא אפל על שלבי ברזל המוליך בעקלתון עד מרום קצו ומשם יוכל האיש להביט על כל העיר ומגרשיה. סביב פאר העמוד מבחוץ עומדים שבעה כלי תותח גדולים במעגל ופיהם פתוח כקבר לכל רוח כשומרים לבל יעזו איש להחריד רפאים מקבריהם. העמוד השני במדרגה ממנו הוא אשר הוקם לזכר ראש שרי הגדוד גאַרמשאקאוו אשר מת בווארשא — ואשר על פי צואתו הובא הנה אחרי מותו, וגם העמוד הזה נעשה במלאכה נפלאה מאד, ובתוכו תבנית פסל גאַרמשאקאוו יפה מאד להלל.

לא הרחק ממקום הזה על שפת לשון-ים הגדולה, נמצא חצר מות לחיל צבא היהודים אשר נפלו חלל במלחמה, סביב חצר מות גדר אבנים ובתוכו רק פאר עמוד אחד אשר הוקם למוזכרת בני ציון היקרים אשר הקריבו את נפשם על מזבח ארץ מולדתם. העמוד הזה נבנה מאבן שיש לבנה מעשה חרש אבן בארעססא, ולולא המשכיל הנכבד ה' שמערלינג אחד מתושבי העיר בעת ההיא אשר העיר את אחינו במ'ע, השחר' הרוסי

לאסוף כסף לתכלית הזאת, כי עתה אולי לא נשאר כל שם ושאר לאחינו אלה אשר שפכו דמם כמים בעד העיר . . . והמתגדבים בעמנו אספו כשני אלפים ר"כ ובמחרים הקימו את העמוד הזה וגם גדר האבנים נעשה מידם, על העמוד חרותים בשפת עבר כדברים האלה: "ציון לזכרון אנשי צבא היהודים אשר נפלו חללים על כרומי שדה המלחמה בסעוואסטאפאל בשנת 55—1854 בהרפם את נפשם למות בעד ארץ מחרותם ובעד מלכם הקיר"ה: ובצדו השני כתובים הדברים האלה בשפת רוסיא באותות מוהבים, שלשה נשרים הצובים מן הסלע יסוככו בכנפיהם על העמוד ועל הכתבה מלמעלה, ובין כנפי הנשרים הצוב בסלע תואר מלאך האווה שופר בידו לאות כי יעוררם שופר שדי לקום לתחיה, ואצלו הפסוק, הקיצו ורננו שוכני עפר כי מל אורות טלך (ישעיה ב' 19), ומצד השני חרותים הפסוקים, ילכו מהיל אל חיל יראה אל אלהים בציון (תהלים פ"ד ח'), יקר בעיני ה' המותה להסידוי (שם קמ"ז ט"ז).

וזלתי העמוד הזה לא נמצא שמה כל ציון ומצבת זכרון עוד.

כאשר התחלקה המלחמה נתנה הפקודה כי כל צבא היהודים העומדים בקשרי המלחמה ילבשו בגד ארבע בנפות למען יכירו את החללים מבני ישראל, והמשרה לאסוף את החלליהם נתנה על שכם הש"ב הוקן ר' חיים משה ועוזרים על ידו נתנו עשרה מאנשי הצבא ואחרי אשר הפשיט את החללים . . . הניח את עצמותיהם במקום משכן עולמים הזה, ועל טוב יזכר ההכם הנכבד והמפאר הגביר ה' א' קאראסיק אשר הקדיש את עתו וכספו לתכלית הדבר הנכבד הזה¹. ואם אמנם הרפה היא ליהודים כי קברות החלליהם לא נהדרו בפאר והוד בקברי כל החללי העמים אשר על זאת יתפלאו וישתוממו כל המבקרים את המקומות האלה, ומה גם הנוצרים יושבי העיר אשר יביטו בעין בוז וקלסה על קברי היהודים, ואם ישאל הנוסע, איזה חצר-מות ליהודים? — שם על הגבעה יתגוללו פגריהם! ישמע למענה, אשר כן קרה גם לי בפעם הראשונה, ובשמעי מענה כזה התפרצה אנחה נוראה מקירות לבי, ובשלהבת אש אהבתי לאחי היקרים האלה קראתי, זה חלקך יהודי אומלל! זה! גם פה אחרי נפלך חלל, גם אז דע נא כי יהודי הנך ושמך הרפה לכל עובר . . . !

¹ צהיוטי צווילנא אשר שם הוא מושב האיש הכס הזה כעת ראיתי בידו סעודת כהונתו ומתומות בדי כל תושבי סעוואסטאפאל לאות על הכסף אשר הקדיש לדבר הזה ועל השתדלותו הנאמנה, והאיש הזה אמנם כבד-גודע לחכם לב השתדל לטובת עמנו בכלל בכל אשר חמלא ידו, יסי זכרו מצורך.

לפני שנים אהרות בא לסעוואסטאפאל אחד מנסיכי בריטניא וכל גדולי שרי העיר יצאו לקראתו, וילך בלוייתם לבקר את קברות הרוסים ואהרי בן שאל איפוא ינחו חללי ישראל, וכאשר הראוהו את החצר־רמות הנזכר, שאל לתמו, האם נתן רשיון לאלה לגור בעיר הזאת. . . . ? — ביום המתרת שלח שר העיר לקרוא אליו את ראשי עדת היהודים והגבאי בראשם וישאל אותם לאמר: במה נוכל לפאר את חצר המות אשר ליהודים? — הלא ידעת במה פארו הרוסים את קברותיהם, ענהו — ובכן הבטיח לתת להם מהכנסת העיר ששת אלפים רוב' לתכלית הדבר הזה, וכן נשארה ההבטחה ההיא עד היום הזה. אכן נשובה נא מהמקום הנורא הזה המזכיר לנו שנות ראינו רעה, ונסורה לראות מה יעשו שם אחינו החיים אתנו כיום הזה.

מספר בני ישראל בעיר הזאת הוא כמאה וארבעים משפחות ונפלגו לשתי פלגות, היהודים החפשים, ויהודים אשר עברו בצבא, ואלה האחרונים המה יושבי העיר מלפנים. בשנת 1836 קרה מקרה כי אחד הנוצרים אשר עבר עבודתו אצל מבנה האניות גנב מטיל ברזל וילך וימכרהו לאיש יהודי, וכאשר נודע הדבר יצאה פקודה כי כל היהודים יגורשו מן העיר אי־נקי, ובכן נאלצו לעזוב את בתיהם וכל קניניהם ובית הכנסת אשר בנו ביד המקרה, והפקודה חוקה עד מאד כי לא תדרוך כף רגל בן איש ישראל על ארמת סעוואסטאפאל עד כי היהודים הבאים באנית הקטור לא יכלו לרדת מן האניה לקנות להם לחם לאכול אם לא נלוה אליהם אחד או שנים משוטרי הפאליציי לשמרם פן יזידו להשאיר בעיר לילה או יום אחד, וכן לא ראתה העיר פני איש יהודי עד שנת המלחמה. כתם המלחמה נתנה הממשלה הרשיון ליהודים אשר עברו בצבא לשבת בעיר, ובשנת 1865 נפתחו שערי העיר גם לפני היהודים החפשים ומספרם ירב כמעט יום יום. רוב הגרים הבאים להאחו בה המה בעלי מלאכת יד מפליטי כל ארצות רוסיא אשר יראו פרי בעמלם פה יותר מבליטא ופולין עד כי לא נראה עני שוקד על פתחי נדיבים בעיר, ורק מעטים מהם השולחים במסחר יריהם, וגם המה ימצאו לחמם על נקלה. היו משפחה יהו יושבי קרים בכלל וסעוואסטאפאל בפרט באופן מאד נעלה על יושבי ליטא ופולין, אכן לעומת זה הנה מצבם הרוחני פרוע מאד, את ההשכלה לא ישנאו, אך גם לא יאהבוהו יען השכלה היא, רק יען כי על ידה יקוו להשיג פרי עין החיים, ובכן למודי הדת ירהיקו בשתי ידיים אחרי אשר לא ישאו להם כל פרי למצבם החמרי. וזאת היא הסבה כי דרכי החנוך אבלות ואין איש שם על לב לייסד בית ספר לתורה וחכמה, ובדבר אחד ראויה מפלגת אנשי הצבא לתהלה אשר תתמוך בכספה את התלמוד תורה אשר יסרו צבא

היהודים בסימפּעראפּאל, וגם הספיקו כבר לבנות להם בית מקדש מעט לתפלה, תחת אשר החפשים רק ריב ומרוץ ישאו, וכל הימים יגורו מלחמות איש את רעהו, ואי־סדרים בכל הכנסות והוצאות העדה, וכבר חלפו איזה שנים למיזם החלו לחשוב — ואחר כך לבנות — משכן לאביר יעקב ועד היום עוד לא עלתה בידם מחוסר מורה דרך ומנהל באורך חכמה ותושיה, כאשר העירוני את אזנם במאמרי, השקפה כללית (הנרפס בהשחר שנה מ' חוברת ב' ג' ר').

בשנת תרל"ד בא איש נבל ובליעל אשר קאה אותו ארץ פולין הורתו ויספר על נפשו מעשיות ומופתים נפלאים כי יודע תורה הוא ולו גם הצדקה לשבת על כסא הוראה בישראל, בני המון העם אשר לא רב כחם בתורה — אף לא בתפלה — קבלוהו עליהם לרב, ויהי רעב בסעוואסטאפאל, כי אמנם התנפל כארי רעב על טרפו לאכול שאר עמו בלי חמלה ובאופן נורא אשר לא נשמע כמוהו למיזם קמו העלוקות מוצצי דם בישראל, ויודעי ספר המעטים אשר היו בעיר החלו לנסותו, וימצאו כי האיש הזה יא'ק הנהו בור וע'ה ככל הסנדרלרים בני גילו, ומעולם לא קרא ולא שנה ולא נסמך לרב (כאשר כבר דברתי אודותו בהצפירה שנה ב' גליון 17) וימים רבים עשה את העיר כמרקחה עד אשר השליכוהו בני ערתו כנצר נתעב, ויקש דברי העדה מדברי הרב הרעב . . .

מספר הקראים הוא כשבעים משפחות בעיר ומהם עשירים גדולים ורוב סחר העיר בידם הוא בערך מספרם הדל, כהרבנים גם המה יגורו מלחמות איש את רעהו ועוד יותר על אחת שבע, ועד היום לא בנו עוד בית תפלה לרגלי ריבותיהם, מצב הדת והרעת אצלם כאצל היהודים, ורק בזאת עלו על היהודים כי ידעו לבחור להם רב נכבד מקרב עדתם הוא החכם המפואר הרב ר' יצחק סולטאנסקי, האיש הנכבד הזה הנהו אחד אחוז מכל חכמי הקראים ונעלה הוא על כלמו במדותיו הנעלות וכל יודעיו יתנו כבוד לשמו.

לאומים שונים יגורו בעיר הזאת כבכל הערים על חפי ים השחור. בהם רוסים, ציגאנים, יונים, ארמענים, גרוזינים, אססעינים, לעזגים, תוגרמים, טאטארים, איטלקים, צרפתים, פולאנים, אשכנזים, יהודים, קראים, קרימצאקים וכו'. בתי תפלה נמצאו רק ליהודים, קראים, רוסים וקאטולים, כן נמצא בעיר בית אוצר ספרים, בית שעשועים על מרום גן העיר, בית מקלט לחולי הים (קאראנטין), בית חרשת המעשה גדול למבנה האניות, בית ספר לעם, גימנאזיום למלאכת מחשבת (רעאלי), ובית שלום מכס לסחורות חוץ לארץ, בה מושב שר העיר (Градоначалникъ)

אשר דבר אין לו את שר הפלך אחרי אשר העיר הזאת לא תתחשב כעת בין ערי הנוף (Уѣздъ) ⁽¹⁾.

מעבר ללשונדים הדרומית מקדם לעיר עומרת עיר קטנה אשר תתחשב לפְּרֹר הנקראה בשם 'קאראבעלניע' (Корабельная слободка) ושם הוא משכן לחיל הצבא, המבוא אליה הוא או דרך רוחב לשון הים על סירת דוגה או לסבב מרחק רב ביבשה דרך חצר מסלת הברזל, בפרור הזה נראה עוד היום מצד היבשה חומת אבן בצורה אשר לא נגעו בה כדורי הצרפתים, מעל ראש החומה יתנוסס מרחוק פאר עמוד גדול מאבני גראניט שחור, ועליו פסל האדמיראל לאזארעוו יצוק מברזל עשת המחזיק קנה רובה תחת זרועו ובגאה וגאון יביט מול פני הים.

לא הרחק משם גבעה גבוהה הנודעת לשם מפני קץ המלחמה האיומה אשר דתלקחה על המקום הזה ביום אשר נפלה העיר ביד האויב, והיא גבעת מאלאכאו' (מאלאכאוו קורגאן), אין קץ לכל הדם הרב אשר נשפך ביום המר ההוא במקום הזה עד כי זכר הגבעה הזאת נשאר לחרדה בפי כל יושבי רוסיא, על הגבעה נמצא כעת חצר מות להרוסים והצרפתים יחדו, ואצלו בית חומה בעד השומר. באמצע הגבעה עומרת חומת אבן חצי עגולה ובצדה דלת ברזל מעשי שבכה לכוא אליה פנימה, משם ירו בשלבים בעומק הארץ, ומשם יפרדו שבילים שונים במרחק רב מתחת לארץ. השומר יעיד כי בהוך המנהרה (מינע) הזאת נמצאים כדים מלאים אבק שרפה לרוב מאד.

מעבר ללשונדים הצפונית עומרת עוד עיר קטנה הנקראה בשם 'הצפונית' Офверная. מעבר ההוא עומדים עורנה שלשה מגדלי מבצר חזקים ושלמים והנם בתי מעון לחיל הצבא גם לכלי נשק. במרחק 1/2 וויערסט מן הפרור הזה נמצא החצר מות לרוסים אשר כבר דברתי אודותו.

חברת חוקרי הטבע Общество естествоиспытателей בארעססא יסדה בסעוואסטאפאל בית תחנה בעד הנוסעים חוקרי הטבע הבאים לקרים, וכן הכינה שם את כל הכלים הדרושים להם.

במרחק 6 וויערסט מסעוואסטאפאל בדרך העולה לבאלאקלאווא נמצא חצר מות גדול מאד לחללי הצרפתים, וממשלת צרפת תשתדל מאד

(1) בכל הנזל רוסיא החדשה וקרים נמלכות רק ארבע ערים כאלה: סעוואסטאפאל, קערטש, טאגאנראג ואלעססה.

לפארו בעצים רעננים ובפרחים יקרים, שומר לראשי הרפאים האלה הנהו צרפתי השוכן בבית חומה רחב ידים הבנוי על החצר מות. בתוך החצר מות נמצא עמוד פאר גדול אשר תחתיו קבורים עשרה שרי צבאות צרפת בתוך המערה, מלבד זה נמצאים שם עוד עמודי פאר מפוארים רבים, וחצר מות הזה יפה הוא מאשר להרוסים.

המקומות הנכבדים אשר יבקרו הנוסעים בקרבת סעוואסטאפאל, המה: הצי אי האיראקלי אצל הרבות העיר העתיקה הערסאנעם במרחק $2\frac{1}{2}$ וויערסט מן העיר, אינקערמאן במרחק 7 וויערסט מן העיר. בית הנזירים ס'ט געאָרג 9 וויערסט. באלאקלאווא 12 וויערסט, (בדרך המלך לשער באיראר).

הערסאנעם

במרחק 3 וויערסט מן העיר ימה על הצי אי קמן הנקרא בשם „איראקלי“, עומדת העיר העתיקה ליונים הערסאנעם, או כאשר נקראה בימי קדם בפי היונים (*Χερρόνησος*) הציאי הזה תבנית שלש קצות לו והיקפו סביב הוא ארבעים והמשה וויערסט.

מן העיר העתיקה הזאת לא נשאר כל זכר כעת אחרי אשר זה כשני אלפים שנה למיום היתה למעי מפלה. הסופר הקדמון סטראבון במסעותיו בקרים יספר (בחלק השביעי מספרו צד 308) כי כבר מצא את העיר הזאת חרבה ושוממה, אפס אצל הרבות העיר העתיקה ההיא בנו היונים עיר חדשה אשר קראוה גם כן בשמה הראשון, והקיסר זינאן מקאסטאנטינופאל חדש נעוריה עוד הפעם בשנת 512 לספהנ"ז על פי עדות הכתבה אשר נמצאה במעבה ארמתה כתוב בשפת יון (הכתבה ההיא נמצאה בהיכל הגראף וואראנצאו באלופקא). אפס גם העיר החדשה ההיא כבר היתה לתל שממה זה כחמש מאות שנה, בימי קדם יסרו אותה היונים ותהי לבירת ממשלת עם (רעפובליק) וסחר גוים. אכן כאשר התישבו הגענועזים על הפי ים השחור בקרים אז ירדה פלאים עד היתה לעיים עד היום הזה, ורק הרבות מצודותיה ובתי תפלותיה זרועות בכל עבר ופנה.

על העיר הזאת עלה נשיא רוסיא הנסיך וולאדימיר מקיעוו וילכדה, ואחרי כן המיר את דתו בדת הנוצרית במקום הזה (בשנת 988 לספהנ"ז) ויקח לו את אַננא אחת מבנות מלכי הוויאנטיים לו לאשה, ובשובו לקיעוו נתן צו לכל עמו כי ימירו את דתם — דת עבודת האלילים — בדת הנוצרית. בשנת 1850 נבנה בית תפלה על המקום הזה לזכר וולאדימיר, ובשנת 1855 נהרס על ידי צבאות מלכי הברית, ובשנת 1861 החלו לבנות

מחדש בית נזירים גדול ורחב ידים בעד הנזירים הרבים השוכנים שמה על השבון הממשלה בבית ראש הנזירים נאספו ספרים עתיקים, ומצבות עתיקות במספר רב מאד, מלבד מטבעות זהב וכסף עתיקי יומין אשר נשלחו לבית אוסף דברים עתיקים בפעמערסבורג, ורק מעט מהן נשארו שמה עד היום.

בשנת 1853 חפר הגרָאָף אוּוּאַרְאָוּ Уваровъ במעבה אדמתה וימצא שמה קברי מתים מתקופת עובדי האלילים ובם ארגזים מלאים עצמות שרופות. בקבר אחד מצא פסל תבנית אשה וראשה מכוסה בשמיכה, רגליה נשענות על כסא גבוה, בחיקה ינוח ילד קטן ואצלה נצב גם משרתה, אצלה מטה ועליה שוכב איש אחד האוחז אותה בידו השמאלית ומשרתו עומד אצל מראשותיו ובידו איזה כלים ועומד כמחכה לפקודת אדונו, מתחת התמונות האלה מצא כתבה בעלת שתי דלתות אשר מהן נוכל לקרוא רק שתי מלות, קילי, אפעללא, ומלבד שני השמות האלה נשחתה כל הכתבה. בקבר אחר מצא מצבת אבן כתבנית פאר עמוד ועליה חצובה תמונת איש עוטה מעיל ואוחז בגדו בידו הימנית, ותחתה כתבה אשר נשחתה מזוקן ורק שתי המלות, ל'ה שנה נכרות עור, וגם על בן העמוד מצא עוד כתבה אשר בה נכרות המלות, לזכר איראקלידא. מלבד אלה מצא השר הנזכר תכשיטי נשים מזהב, איזה כלי חרס נפלאים, מטבעות וכדומה.

בין החרבות השוממות הנמצאות שמה, נמצאה מערה מלאה עצמות אדם.

בפי הטטרים וההוגרמים נקראה העיר הזאת בשם, סארי־קערמאן (מבצר הירוק), סבת השם הזה לא נודעה.

לנו בני ישראל לא נשאר כל זכר בעיר הזאת — מלבד מסורת הבל בפי הקראים, כי ר' יצחק סנגרי בעל ספר הכוזרי שכן בה — ואולי יגלו לנו הדשות ונצורות ברבות הימים כאשר יוסיפו לחפור במעבה אדמתה.

בית הנזירים ס"ט געארג

ГЕОРГІЕВСКІЙ МОНАСТЫРЬ

הבית הזה עומד על שן סלע גדול ומצוק אצל שפת הים הרחק 9 וויערסט מסעוואַסטאפאל ונקרא בשם הזה על שם קרושי הנצויים געאָרג

Истор. описан. древн. Херсонеса II, Мансвѣтова, 1) стр. 57.

הראשון והשני. הנוצרים יספרו כי בשנת 75 למספרם בא לקרים השליח (אפאסטאל) קלעמענטי קרושם להשמיע את דרשותיו לפני העם הפרוע אשר התהלל באלילים ויבן בית תפלה לנוצרים במקום הזה, ולפי דבריהם נראו חרבותיו עוד בשנת 1814. ככל הפי קרים אשר התגוללו בידי עמים שונים שנות אלפים היה גם גורל המקום הזה, וגם הכוזרים פרשו כנפי ממשלתם על המקום הנחמד הזה¹⁾. עתה יגורו בבית הזה שנים עשרה נזירים, בתוך בית התפלה נמצאים איזה חפצים עתיקים, ואחר מהם, היא תמונת נח ובניו בברכו אותם. לשם נתן את האמונה למנה, ליפת את המלוכה, ולחם את עבודת הארמה. התמונה משוחה בששר על בד ותחתה כתבה בשפת יון משנת 1081 למספרם בחמשה עשר לחדש מאי. עוד נמצא שם עמוד שיש ועליו כתבה משנת 1175, ואיזה ספרים קרושים. להם כתובים על קלף. בירכתי הבית קבור הנסיך גאליצין — אשר כבר דברתי אודותו — המבוא אל החצר הוא דרך גן יפה מעולף בעצי פרי נחמדים, בגן הזה נמצאות איזה מצבות עתיקות אשר הכתבת עליהן נמחו מזקן, מן הגן תוליד מסדרונה אל חצר בית התפלה הנמוע בכל עץ יקר מכל עברים, אצל השבכה הנשקפה על פני הים נמצא מעין מים חיים בנוי מאבני שיש ואצלו שני כוסות אבן גדולים, ומסביב להם כדורי הצרפתים והבריטנים, יען במקום הזה שכן ראש כל שרי צבאות צרפת בימי מלחמת סעוואס-מאפאל. — מן חצר בית התפלה יוליכו שלבי אבן עד תחתית ההר. באמצע המדרגות ההן נמצא כבר נחמד ומעין מים חיים נוזלים מן הסלע, ומשם לא הרחק ירדו בשלבים עד חוף הים, רוב המדרגות והשלבים הן הרוסות וכל מורד ההר מלא תחתים וצורי מכשול על כל שעל ושעל עד כי אחרי עמל רב ירדו אל הים, כל המורד הזה מכוסה בעצי פרי ועצי חמד עבתיים וסבוכים לענג נפש. העומד בתחתית ההר אצל שפת הים יגלה לעיניו מחוזה נפלא ומאד נעלה בנשאו את עיניו למרום ההר, וכן נעים המראה גם במורד. על שפת הים נמצאות חלוקי אבנים מצבעים שונים, במקומות אחרים נראו כמו כסאות ומטות אבן נצבות בתוך המים על מרום שן סלע לשמאל בית הנזירים. בשפולי ההר נראו עוד שרידי חרבות בית האדמיראל לאזארעוו, ועוד איזה חרבות קדומים. בין העצים הרבים המכסים את כל פני ההר נמצאים עצי אגוז גדולים הנותנים ריח נוח למשיב נפש.

רבים מחוקרי קדמוניות חצי האי קרים ובראשם הפרופסור ברוך מארעססא, יוכיחו, כי על המקום הזה עמד לפנים בית תפלה או היכל

¹⁾ Церковн. Истор. Иннокентія т, 1 Стр. 417.

להאלילה איפוגעניא כפי הנראה מדברי סטראבון. לא הרחק משם נמצא מין חול כמראה זהב, וכן נקרא באמת בפי ההמון, חול הזהב.

אינקערמאן

במרחק 7 וויערסט מסעוואסטאָפּאל עומד הכפר, אינקערמאן במקום אשר ישפוך הנחל השחור Черная рѣчка את מימיו אל תוך לשונ־ים הסעוואסטאָפּאָלי. על המקום הזה עמדה לפני מצורת יעוופאטאריאן (Евпаторіонъ) אצל העיר קמענאס הנוכרת אצל סטראבון, לפי דעת סופרי ימי הבינים, אכן הפראָפּעסאר ברון יוכיה כי העיר היא עמדה יותר קרוב לסעוואסטאָפּאל בקרבת לשונ־ים הדרומית, ולפי דעת אחרים עמדה פה העיר פעאָרארי, ובאמת יותר נכונה השערת הפראָפּעסאר ברון כי על המקום הזה עמדה העיר, קאָלאַמיטא אשר על שמה נקראה גם לשון הים בשם הזה בפי יורדי הים האיטלקים. שם העיר הזאת נזכר בפי הנוסע יוסֶפּאט באַרבאָרא במאה המ"ז ובאחד מכתבי האיטלקים, רק השם אינקערמאן נתן אל המקום הזה מפי התוגרמים¹ אשר כבשו בשנת 1475 את כל מבצרי קרים וגם במקום הזה הושיבו את צבאותיהם.

חברות העיר העתיקה והמצודות נכרו עוד היום, מערות רבות למאות הצובות בסלע בלב ההרים או במרומי הסלעים ולהן מכפלות שתיים ושלוש או יותר. האישה הרואה את המערות הנושנות האלה אשר היו למשכן בני אדם זה אלפי שנים, עד כי אין אחד בין הסופרים הקדמונים אשר יוכל להגיד לנו מתי ומאיזה עם קדמון נעשתה המלאכה הגדולה הזאת, ישתומם על מראה עיניו איככה עצרו כה לעלות על שיא ההרים האלה ולהכין בסלע משכן למו? אין חקר לרוח האדם!

על חוף הנחל משמאל יפגוש הנוסע את בית הנזירים הנקרא על שם המקום הזה Инкерманская киновія החצוב בסלע בהר בימי קדם. האישה אשר לא ראה בעיניו את המערה העתיקה והנפלאה הזאת לא יאמין למשמע אזניו לכל הוד הטבע והדרת הזקנה השורר עליה. לרגל ההר מתחת נמצא פתח חצוב בסלע למבוא המערה, משמאל להמבוא חדר רחב ידים למושב הנזירות, מנגד הפתח יעלו בשלבים אל המכפלה השנית, ושם בעומק הסלע תחת הלון זכוכית ינוחו עצמות אדם וגולגלות רבות אשר נאספו שמה בזמן לא נודע. אצל העצמות נמצאה כפה קטנה ועגולה חצובה מתוך האבן ושם על הקיר חקוק צלב בולט ישן נושן מאד. מן

¹ „לין“ בשם הונגרמה (מערה), קערמטן או קערמאן (מנודה או מצלר).

החדר הזה יעלו במעלות אל המכפלה השלישית, במכפלה הזאת יש חדר גדול ורחב ידים האוצר בתוכו תמונות קדושי הנוצרים, החדר ההוא נחלק לשנים, בחלק הראשון מצד המבוא הוא מקום התפלה להנזירים, והשני יכונה בשם "שער הקיסר" ועליו כפה עגולה מצופה בכסף סיגים, ועל הקיר נמצא עוד צלב אחד ישן נושן אשר חשך משחור תארו מרוב ימים. ממעל להחדר הזה במכפלה הרביעית עוד חדר גדול ורחב ידים יותר מכלם, ומשם שבכה קמנה תולה על קיר הבית מבחוץ, ולהעומד מבחוץ תראה כתולה באויר, מלבד החדרים האלה נמצאים עוד חדרים קטנים בירכתי המערה, חלונות בבית הזה נמצאו רק בקיר אחד ממול הבקעה. במכפלה השניה בירכתי הבית נמצא חדר קטן מאד והוא חדר מלתחת הנזירים, ממעל להחדר הזה נהל אותי אחד הנזירים דרך מבוא אפל עד אשר עלינו על שלבי אבן החצובים בתוך ההר, ואחרי עמל רב עלינו על ראש פסגת ההר והנה זה כל הארץ לפנינו ואנחנו עומדים על בית הנזירים ממעל, על ראש ההר ההוא עומדים עודנה שרידי חרבות מבצר עתיק מוזן הגענואזיים.

מסורה בפי הנוצרים כי אחד מראשי הכנסייה קלימענט הראשון אשר חי במאה הראשונה למספרם נשלח לעבוד עבודת פרך במחצב האבנים באינקערמאן על פי פקודת הקיסר טראיאנוס על אשר השתדל להפיץ תורת הנוצרי ברבים, ובמקום הזה התפלל לאלהיו, כי על כן נשאר המקום הזה לקדוש בעיניהם עד היום הזה, אפס ימים רבים נשכה מני רגל עד אשר לא יכול איש להכיר כי בתוך הסלע הזה נמצא משכן לבני אדם, עד אשר מצאוהו בשנת 1850 ואז פארוהו מבית ומחוץ. בעת חנכת הבית נקהלו המון רב נוצרים ומחמדים מכל אפסי האי וישמחו שמחה גדולה מאד, וראש הנזירים מחערסאנעם השתדל להשיג כסף מאוצר הממשלה ועל ירו נבנה בית חומה גדול למשכן הנזירים וישע שמה גן נחמד ויעש שתי גלות מפכות מים חיים מחלמיש צור לענג נפש.

בשנת 1874 כאשר נבנתה מסלת הברזל מסעוואסטאפאל, נעשתה המסלה לפני פתח הבית ההוא, ועל נקלה יוכל כל נוסע לרדת שמה אצל התחנה הנקראה על שם המקום, אינקערמאן לראות את כל המקומות האלה, והנזירים יוליכו את הנוסעים בכל חפץ לבב בעד מתת איזה אנורות כסף, יען יחשבו זאת לכבוד להם בבוא איש לבקר את המקום הזה.

לא הרחק מאינקערמאן בתוך הררי הסלע נמצא מין חומר בורית נפלא, הבורית הזה הוא מין אבן רכה אשר תחצב מלב הררי סלע ויש בו מין שמן, האבן הזאת תמס כדונג בהריחה ריח מים, וכל יושבי קרים ימלאו בו מקום בורית, וביחוד טובה היא להרוחצים במי הים, יען הבורית

הנודע לא יצלה לרחוץ בו במי הים המלוחים מאד ולא ימס שם לעולם,
האבן הזאת נקראה בשם 'קיל' ונמצאה גם בקרבת באתציסאראיי.

אצל המקום הזה על מרומי ההרים משני צדי הנחל השחור השוטף
לאורך העמק התלקחה המלחמה הנוראה בין צבאות מלכי הברית וחיל
רוסיא בעשרים וארבעה לילה אקטאבר שנת 1854, אשר נשארה חרותה
בדמי רבבות אלפי איש לזכרון על לוח דברי ימי רוסיא.

בעמק אינקערמאן תחצבנה אבני שיש-לבן הנודעות בשם, אבני
אינקערמאן, האבנים האלה הנן רכות ויפות מאד, ומתן נבנתה מצודת
סעוואסטאפאל וכל בתי העיר.

בימי קדם היה אויר אינקערמאן רע לבריאות האדם ועל הרוב הוליד
קדחת עצומה עד כי איש זר אשר בא אל המקום הזה והתמהמה שמה איזה
שעות, חיש הרגיש כאב במן וחלי ראש, אפס כעת כבר נשתנה האויר,
ובכל זאת שומר נפשו יזהר גם כעת לבלתי אכול שמה פרי כל עץ ולא
ישנה מים קרים.

מהנוגע לדברי בני ישראל במקום הזה נודע לנו רק מעט, ואותם
הזכרתי בספרי משא קרים (צד 194). כאשר בקרתי את המקום הזה בשנת
תרל"ט בלויית אחינו השר היקר ה' ארקאדיע קויפמאן מפעטערסבורג, קנה פה
איזה הפצים עתיקים, מתקופת האבנים מיד ראש הנוירים.

באלאקלאווא

הנוסע מרם יקרב אל העיר הזאת, ראשונה יראו לעיניו רוכסי הרים
רמים מצבע אדמדם המתנשאים מעל להעיר, ממעל לההרים האלה יתנוססו
ממרחק מצודות עתיקות מימי קדם, אפס את העיר עצמה לא יראה עד
אשר יבוא אל תוכה יען יושבת היא בעמק בין שני הרים גבוהים. בין שני
ההרים האלה הודרת לשוורים עמוקה באורך 1 וויערסט, ולימינה נבנתה
כל העיר לאורך כל לשון הים, רוחב לשון הים הוא 200—100 קומות,
ועמקה 18 קומות, וטובה היא מאד למעמד אניות, עד כי בימי מלחמת
סעוואסטאפאל עמדו פה כל אניות המלחמה להבריטנים. העיר הזאת הנה
עיר קטנה, יושביה יחשבו לערך שמונה מאות איש וכלם רק יונים, יען
איש זר יפחד על נפשו לגור בין העריצים האלה.

מן העיר הזאת תחל שלשלת הררי יאלא ותמשך לאורך האי עד
פעאדאסיע, פה בבאלאקלאווא נפלא מאד מראיהם, אל כל עבר אשר
תעוף עין עליהם לא תראה אף מלוא שעל עפר רק אבן שיש או גראניט
ערומה ומראיה חום צהוב, ביחוד נעים מאד המחזה להביט ממרחק על
המקום אשר יחצבו החוצבים בהר אבנים לבניה, אשר יראה כבשר נתח
מגן נפש היה ודם יזוב מבשרו.

מרחק העיר הזאת מסעוואסטאפאל הוא 12 וויערסט, ומסלת אבנים ישרה תוליך אליה את הנוסע. עד שנת 1860 היה בה חוף לאניות הממשלה ואניות סוחר עם בית שלום מכס בעד סחורות חו"ל ובית מקלט לחולי הים, אכן מן העת ההיא נשאר החוף שמש ועמו נפלה גם העיר ותדד פלאים ורק לפעמים רחוקות יבוא אליה איש זר מהמון הנוסעים לקרים.

שם העיר הזאת רשום ברם הרוסים על לוח דברי הימים לרגלי המלחמה הגדולה אשר לחמו מלכי הברית על סעוואסטאפאל. כל ימי המלחמה ישבו בה המנצחים ושרי צבאותיהם, וביחוד הבריטנים והסרדינים ויבנו מסלת ברזל לאורך חוף לשון הים ומסלות אבן כוננו לכל דבר להקל מעליהם עול הדרך בין ההרים, עקבות בתי צבאות מלכי הברית יראו עוד היום על פני השדות, ערמות כלי זכוכית נשברים נערמו כמו נד משרידי כלי משתיהם, מסביב לעיר בעמקים במקומות רבים נמצאים משכנות לרפאים הללי המלחמה.

על ראשי ההרים אצל העיר קרוב לשפת הים עומדים עודנה שרידי מבצר צעמבאלא (Cembalo) אשר בנו הגענואזיים משמאל ללשון הים. בשנת 1837 ראה עוד הפראפעסאר מורואקעוויטש שרידי שנים עשר מגדלי המבצר, בתוך המגדל היותר גבוה מכל אחיו תמצא באר אשר דללו מימיה. בימי קדם עמד על המקום הזה המבצר פאלאקיאן (Palakion) אשר בנה פאלאק בן סקילור מלך הסקיטים (סמראבון ספר שביעי צד 306), ואחרי אשר ירדה ממלכת הסקיטים נשאר המבצר שמש ואיש לא שם לבו עליו ימים רבים עד אשר באה העיר הזאת תחת יד הגענואזיים, ויבנו בה חוף טוב לאניות סוחר ואת שם העיר שנו לשם צעמבאלא או באלאקלאווא. בפי הסופר הקדמון ההוא נזכר חוף זה באר היטיב בשם (Συμβόλων λιμνη) ואת לשון הים בשם הלשון הקצרה (λιμνη στενοστομος). אחד מסופרי היונים יוכיח כי במקום הזה התאספו הסקיטים שודדי הים אשר התנפלו על האניות העוברות בקרבת העיר הזאת לשלול שלל, ובאמת טוב מאד המקום הזה בעד השודדים, יען נסתר הוא מעין רואה, והסופרים החדשים יאבו להוכיח כי המערה הגדולה והארוכה הנמצאה בקרבת העיר היתה לפניו מקום מקלט להשודדים, וגם בימינו הנה מערת פריצים ומרבץ לשודדי לילה, ולפעמים יתנפלו על הנוסעים בלילה, וסופרים אחרים משתדלים להוכיח כי חוף באלאקלאווא הוא, חוף לעסטריגאנאו' אשר אודותו ידבר המשורר הקדמון האמער בשיריו.

בהיות העיר והמבצר צעמבאלא בידי הגענואזיים ישב פה אחד מציריהם לשר ומושל על העיר. בשנת 1475 באה גם העיר הזאת תחת יד התוגרמים אשר הושיבו את צבאותיהם במצודת העיר, ואחרי אשר נלכד

כל חצי האי קרים בידי ממשלת רוסיא נתישבו בה היונים אשר יצאו ממחוז יעקאטעריןאסלאוו ויכוננו למו מחנה אנשי חיל מקרבם לשמור את העיר.

החופרים באדמת המקום הזה ימצאו לפעמים לא רחוקות מטבעות עתיקות וחפצים שונים מימי קדם והנוסעים יוכלו לקנות חפצים כאלה מיד היונים במחיר לא רב. רבים מהיונים ספרו לי כי ראו בעיניהם על ראשי ההרים במרחק מהלך שני ימים מן העיר גִּיּוּת אדם אשר נתקשו ותהייתה לאבנים ברבות הימים, דרשתי וחקרתי אולי פסילי אבן המה אשר נעשו בידי חרש חושב, אך כלם פה אחד העידו כי חותם ילדי אשה עליהן, ובכל מאמצי כחי השתדלתי לבוא אל המקום ההוא ולא יכולתי מחסרון מורה דרך על גבנוני צלמות האלה, כי לא מצאתי בעת ההיא אף אחד אשר אבה להלות אתי, ובכך נכזבה תוחלתי לראות את הפסילים האלה.

מהנוגע לבני ישראל במקום הזה לא נודע עוד מאומה, ורק מסורה בפי הקראים כי בה התוכה אחד מחכמי הרבנים את אחד מחכמי הקראים בעניני הדת לעיני המלכה יעקאטעריןא, והנצחון עמד בלי ספק לימין הקראי, (יען הקראים המה המספרים).

מסחר גדול בעיר הזאת ביין ובעשב הטאבאק, ועוד יותר בדגי הים אשר יצודו יושבי המקום במספר רב, גם נמצאים שמה מיני דגים קטנים אשר יעשו מהם מלוחים ויובאו לכל ארצות רוסיא. בעמק באלאקלאווא יגדלו עצי קפריסין במספר רב מאד מלבד עצי פרי שונים למיניהם. בכלל הנה העמק הזה מלא ברכת ה' שכם אחד על יתר העמקים בקרים.

עמק נחל השחור וצארנון

במרחק 1 וויערסט מבאלאקלאווא נמצא כפר קטן בשם „קאדיקיא“ (Кадикья) וממנו יחל להשתרע עמק רחב ידים במרחק 9 וויערסט עד רוכסי הררי מעקענוזי. העמק הזה שוכב לרגלי שלשה רוכסי הרים, סאפון, פֵּדְרִיּוּכִין, וצארנון, והמה מחסה לו מסביב, דרך העמק הזה ישטוף נחל השחור את מימיו עד אשר ישתפך בלשון ים הסעוואסטאפאלי אצל אינקערמאן. בשנת 1855 ברביעי לחדש אויגוסט התלקחה פה המלחמה האיומה הנודעת בשם „מלחמת נחל השחור“.

במרחק 5 וויערסט מבאלאקלאווא נמצא הכפר צארנון. בכפר הזה עומד עודנו מגדל עתיק לימים גבוה מאד, אפס לא נודע מאומה מאיזה זמן הוא ומי בנה אותו, אצל המגדל הזה עמד בית החכם הטבעי האלביטש אשר כתב הרבה אודות קרים, דרך הכפר הנזכר הולכת מסלת האבן מבאלאקלאווא עד עמק באיראר.

עמק באידאר

БАЙДАРСКАЯ ДОЛИНА

העמק הנחמד הזה נודע לכל יושבי קרים לרגלי עצי פרי השונים למיניהם השתולים בו, וכן על פי ההוד וההדר אשר שוה עליו הטבע בלי עזרת יד אדם. אורך העמק הוא 16 וויערסט ורחבו 8 וויערסט. לפני המלחמה (בשנת 1854) הִקְיָה העמק הזה מהמון יושביו הטאטארים, אפס בעת לא נשארו בו אף עשיריה. האיש הבא אל העמק ברנע אחר יִגְלֶה בלו לנגד עיניו בתבנית קערה גדולה, מסביב לו הנהו מוקף בהרים גדולים, ודרך העמק ישטפו איזה נהרי נחלי מים חיים, בו נמצאים שנים עשר כפרים ורוב יושביהם המה טאטארים, בכל הכפרים יגדלו עצי גפן רבים המוקפים בעצי תדהר גדולים, וכן נמצאים שמה צמחים ועשבים שונים אשר לא נראה כמוהם בכל האי, ומבתי ספר-לחכמת הבאטאניק ברוסיא ינהרו הנה מורים ותלמידים להתחקות על שרשי העשבים האלה. כמעט כל העמק הוא קנין הגראף מארדווינאוו.

הדרך מאלושטא עד סודאק

קור-אווען — אול-אווען — אָשְדֵּה המים, דוור-דוור.

במרחק שתי שעות מאלושטא במסלה ההולכת לאורך חוף הים יפגוש הנוסע את העמק סאטערא אשר דרך בו ישטוף נחל מים הנקרא כשמו, בעת נכרו עוד שרידי חרבות עתיקות אצל הנחל, מן המקום הזה במרחק חצי שעה יבוא אל העמק הנחמד והנעים, קור-אווען, ושני נחלים: קור-אווען ואול-אווען: ישטפו מים חיים דרך העמק הזה. חוף הים אצל העמק הזה מוקף בהרים לא גבוהים וטוב הוא מאד למעמד אניות. עומק המים שמה מעשר עד עשרים קומות.

בעומק העמק הזה אחרי הכפר אול-אווען נמצא אשד המים המפורסם בכל חצי האי בשם, דוור-דוור, הנופל ברעם ורעש ממרום שלשלת הררי קאראבי-יאלא, ומימי הנחל אול-אווען המה השוטפים מאשד המים, מנפילת המים על מקום אחד בכח גדול נעשה בור עמוק בקלחת, אף כי אדמת המקום אדמת סלע היא. בתוך הבור הזה ישיחו דגים רבים ממין הנקרא, פֶּאָרְעֵלִי, והטאטארים יצודו אותם בידיהם. לראות את אשד המים הזה יותר טוב לעמוד על הארץ מתחת, אף כי לא כבוד הוא לעלות על ההר ממעל לו אשר משם יראה עוד איזה אשדות נחלים כאלה, אפס קטנים מהראשון.

קוצוק־אווען ומערות טוואק

ТУВАКСКІЯ ПЕЩЕРЫ,

המסלה מקווצוק־אווען הולכת הלוך וגבוה עד ההר, מאנגאן' ומשם תתחיל לרדת עד העמק השני, קוצוק־אווען' הנמצא במרחק חצי שעה מהראשון. העמק היקר והנחמד הזה מעולף בכל עצי פרי יקרים ופריחים נעימים על פניו כלו, וכן כל הכפר הנקרא גם כן על שם העמק. ממעל להכפר יתנשא ההר, קוטיללא' אשר לרגליו עמד לפניו כפר ליונים אשר חרבותיו נראו עוד היום. משני העמקים הנזכרים יוציאו בכל שנה יין רב היקר בערכו כיון מאגאראטש ואלושטא, אויר המקום טוב מאד. על חוף ים הזה נמצאים דגים רבים. מרחק שני העמקים האלה מאלושטא הוא 15 ווערסט, הדרך מקוצוק־אווען תתנשא מעלה מעלה דרך חורשי מצל וגני פרי חמד עד ההר, ומשם תשפיל עוד הפעם עד בואה אל הכפר טוואק, ומן הכפר הזה במרחק 10 ווערסט תמצאנה המערות הגדולות הנקראות גם כן בשם זה. בתוך המערות הנפלאות האלה נמצאים חדרים גדולים ויפים ומעקות סביבותם, אפס המבוא אל תוכן כבד מאד, בעומק המערות נשתת האויר מאד עד כי אור הנר יכה מאד, והטאטארים יספרו כי עמוק עמוק בתוך המערה הגדולה יגור השמן, עד כי הנוסע אשר לא ידע להזהר יחנק שם בזמן קצר מיד השמן המשחית, וכאות על זאת יראו את המון העצמות המפורזות על פני כל המערה, ובאמת תתגוללנה שמה עצמות אדם ובהמה, וכן יספרו עוד כי בימי קדם קרה מקרה אשר כל יושבי המקום נסו מפני אויב אשר התנפל עליהם ויתחבאו בתוך המערה הזאת, והאויב הקיפם ולא נתנם לצאת עד אשר מתו כלם ברעב. כן יספרו הטאטארים כי דרך המערות ההן יש מבוא לבוא עד העיר סודאק. האיש אשר יחפוץ לבוא אל המערות האלה עליו לקחת אתו טאטארי אחד למורה דרך, וגם נרות ועששיות יקח איתו.

אצל הכפר טוואק נמצאה גבעה אחת הנקרא בפי הטאטארים בשם קארא־טעבע' (גבעה שחורה) אשר תצטיין בזאת, כי בכל ימי הקיץ הִנֵּה מכוסה בשלג, וכאשר תזרח עליה השמש או מראה נחמד ונפלא מאד.

איסקוט — צאבאן־קאלע — קאפסיהאר — קומלאק

במרחק 10 ווערסט מן המערות הנזכרות נמצא הכפר איסקוט. הכפר זה נזכר גם בכתבי הגענואזים בשם (Scuti) והוא היה אחד משמונה ישרה הכפרים אשר מכרו הטאטארים להגענואזים. יושבי הכפר הטאטארים גם טובי לב ומכניסי אורחים ולא יקבלו כל מחיר בעד אוכל ומעון מאת

הנוסעים ויעבור עליהם מה. ביחוד נודעים יושבי המקום הזה לכורמים ויוגבים היותר טובים והרוצים בכל האי. הנוסע אשר לא יחפוץ לסור אל הכפר הזה יוכל לעשות דרכו הלאה לאורך חוף הים עד סודאק, ועל דרכו יפגוש על מרום גבעה אחת מגדל עתיק ימים הנודע בשם, צַבְבֶּאן־קולע' (מגדל רועים). תבנית הבנין הזה הוא כתבנית מגדלי אלזשטא, מי הים ירחצו פעמי המגדל הזה, ואצלו נכרו עוד קברות מתי, אצל אחד מקירותיו נמצא מעין מים קרים, ועל פי השערת החכם פאללאס נבנה המגדל הזה מירי היונים. משם במרחק חצי שעה נמצא הַגְו סלע רחב מאד אשר דרך בו שטף נחל מים את מימיו זה לפני שלשים שנה ושני חופיו היו מכוסים בעצי יער סבוכים, אפס כעת לא נשאר כל זכר להנחל והיער. מן המקום הזה במרחק שעה אחת יפגוש הנוסע בעמק הנחמד, קַאפּסיחארא' המעולף בכל עצי פרי יקרים, ובין עצי הגנים ישטוף הנחל, שעלען את מימיו אל תוך הים. בימי קדם גדלו עצי משי רבים במקום הזה כנראה משרידי העצים העתיקים ההם. במרחק שתי שעות מזה אצל הכפר שעלען יש דרך לקאראסובאזאר המולכת ממעל לההרים צפונה, משם הלאה במסלה קצרה לאורך חוף הים אשר פעם תשפיל מטה ופעם תתנשא מעלה יבוא עד הכפר, קוטלאק' אשר גנים יקרים ונחמדים יסבוהו מכל עברים, אצל הכפר תמצאנה שתי מסלות, האחת לימין המובילה לסודאק והשניה לשלשלת ההרים הצפונים. במרחק שעה אחת מקוטלאק נמצא העמק המהולל, אַיִי־סאווא' אשר יתאחד את עמק סודאק, בכלל מעטים מאד יושבי המקומות האלה אף כי אדמת הארץ ברוכה בכל חמדת הטבע אשר לא תסולא בפז, והסבה העקרית לזאת היא, יען הדרכים מקולקלות מאד, ובמקומות רבים אין דרך ואין מסלה כלל.

הדרך מסימפּעראפאל לפּעאַדאסיע דרך קאראסובאזאר

מרחק הדרך מסימפּעראפאל לפּעאַדאסיע דרך קאראסובאזאר הוא 107 וויערסט. התחנות הנה: זויא 22 וויערסט, קאראסובאזאר 22, בורונדוק 21, קריניצקי 20, פּעאַדאסיע 22. הדרך הזה עד התחנת הראשונה לא יצטיין במאומה, רק בזאת את אשר יראה הנוסע ממרחק את רוכסי ההרים, ובראשם את ההר הגדול, צאמירדאג' המתנשא עליהם כענף נורא. לא רחוק מהתחנה זויא על פני השדות נמצאים שרידי חרבות ימי קדם, והאיש האוהב חקרי קדמוניות יוכל להשיג מורה דרך בבית התחנה ההיא. במרחק שעה אחת מן התחנה הנזכרת על ראש הר אחד הנקרא בפי הטאטארים, קירק־עזויז' (ארבעים קדושים), נכרות חרבות ימי קדם קירות איזה מגדל, תעלה ושפך עפר, לפי דברי הסופר, קעפּפּען' (המאסף)

הקרימי צד 351) נקרא המקום הזה בפי הטאטארים, בארוט-חאן' [היכל אבק השרפה] ובלי ספק עמד שמה בית מלאכת אבק השרפה. במורד ההר ההוא בשפלה תמצא המערה, קירק-עזיו' ובה נמצא קבר מאבן אדומה, ואל המקום הזה יבואו רבים מהטאטארים להרפא מתחלואות שונות, (לפי דבריו). במרחק 5 וויערסטט משם נמצאות עוד חרבות שנות דורות עולמים מאיזה מבצר עתיק אשר היה מוקף בחומה מסביב, ובמרחק חצי שעה משם נראו עוד שרידי מבצר גדול ובנינים רבים אשר לפני שלשים או ארבעים שנה עמדו עוד על תלם כמעט, ולפי הנראה מהמון חרבות הבנינים עמדה איזה עיר במקום הזה.

קאראסובאזאר

העיר הזאת עומדת בלב חצי האי אצל הנחל, קארא-סו' (מים שתורים) בעמק ומוקפת בהרים סביבותיה. אחד מההרים האלה נקרא בפי הטאטארים, אק-קאיו' (סלע הלבן) על שם ראש ההר הלבן — מלמעלה, ועל שם הנחל נקראה גם העיר. היום השמש בוער בה כתנור יותר מבערים אחרות הקרובות אליה, יען ההרים הנם לה לחיץ בער כל רוח סערה. כל תושבי העיר יחשבו לעשתי עשרה אלף איש, ולהם 2553 בתים. מסחר רב בעיר הזאת בצמר כבשים ועורות קרים הנודעים, וכן יוציאו ממנה יין רב בכל שנה.

מראה העיר הזאת כמראה באחציסאראי ואיוופאטאריע, כל בתיה נבנו מחמר ולא תאר להם ככל בניני ארץ הקדם בערים הקטנות. בה כחמשים בתי מלון לאורחים, 22 בתי מסגד למחמדים, ארבעה בתי תפלה לנוצרים מכתות שונות, בית תפלה אחד קטן לבני מקרא, וארבעה בתי כנסיות לאחינו הרבנים יהודי קרים (קרימצאקים). מספר אחינו אלה בעיר הזאת הוא יותר משש מאות משפחות או כשלושת אלפים איש, מלבד אלה יגורו פה כששים משפחות יהודי ליטא ופולין ולהם שני בתי כנסיות לבר. מהקראים יגורו פה רק שבע או שמונה משפחות.

ע"ד אחינו הקרימצאקים כבר דברתי בארוכה בספרי, משא קרים', ועלי להוסיף בזה, כי עד שנת ה' אלפים ת"ב ליצירה היה המנהג אצל יהודי קרים אשר ישבו בעיר מנגופ, כי הנשים התאספו יחדו עם האנשים לחות דעתן בעניני הקהל, וכן הלכו יחדו לבקר ולנחם אבלים ולבתי שמחה, והנקבות ישבו יחד את הזכרים, אפס בשנת ת"ב גזרו ראשי העיר בתרם לבטל אספות כאלה, כנראה מדברי הכתב (קבוץ כתבים שונים Nr. 13 באוצר ספרי הקיסר בפעטערסבורג) וז"ל:

ההסכמה הזאת תבאר: ראינו מנהג רע בתוך קהלנו בזמננו זה

שיושבות אנשים ונשים יחדיו בקבוץ הקהל והיא עבירה גדולה ומעשה ג... ועוברים במצות לא תחמוד והוא קרוב מאיסור הדת וסימן זנות ומניע יסוד התורה, על כן הוצרכנו להסיר זאת המעשה הרע מתוכנו מכל צד ופנה ולעקור אותה מעקרה שלא יכנסו אנשים עם הנשים במושב אחד אם סעודת מצוה אם סעודת שמחה ואם להיפך, והיה זה תנאי בהסכמת המשכילים ועצת נכבדי הקהל בעיר מנגופ, היום קימו וקבלו היאודים עליהם ועל זרעם ומי שימרה לפניהם וימרה הקשר הזה עניש יענש, הכל שריר ובריר, וההוה ביום ו' י"ג לאדר שני שנת הת"ב, הכותב יעקב בר' מרדכי תנצב"ה. (המגיד שנה י"א גליון 44, ע"ז העירני ה' חיו"ג).

באמצע העיר עומד בנין גדול ומוזר מאד, הבנין ההוא נבנה מאבנים בתבנית מגדל גבוה ורבוע, ולפי הנראה היה מגדל מבצר בימי קדם, עתה עורנו שלם ועומד על תלו. בתוך הבנין הזה בחצר יגורו איזה משפחות ושם גם בית מלון לאורחים טאטארים ובית משתה קאפֶּע. לפי דברי הסופר טונמאן נקראה העיר הזאת לפניו בפי היונים בשם, מאווראָן קאסטראָן (מבצר השחור).

לא רחוק מן העיר במרחק 6 וויערסט נראה מחזה נפלא לעיני העומד על ההר הלבן אשר מבטנו יצאו מי הנחל קאראיסו, הדרך לבוא אל המקום ההוא, הוא דרך גנים נחמדים מרהיבי עין, ורוב הנוסעים הולכים שמה רגלי להתענג על נועם חוון הטבע, וכן נראות שמה שרידי הרבות ימי קדם.

כהדרך מסימפּערזאפאל כן גם מקאראסובאזאר עד פעאָדאסיע לא יצטיין במאומה, ורק בצדי הדרך נמצאים גנים ופרדסים רבים קנין אצילי הארץ. במרחק 12 וויערסט מקאראסובאזאר נראה הר רם ונשא הנקרא, אוסון-איאן. העומד על ההר הזה יגלה לעיניו מחזה יקר, כל העמק והעיר קאראסובאזאר, הערבה הגדולה עד לשון היבשה, אראבאט ועד היאור, סיוואש. הים האזאווי, וכל חצי אי הקערטשי ולשון הים אצלו. לעלות על ההר ההוא יוכל כל איש בלי עמל.

בראש אחינו יהודי ליטא ופולין עומד הנביר הנכבד ה' א' לאסקין, והוא גם שופט שלום נכבד, Почет. Мир. Судья, וראש לכל עניני העיר בכלל.

עלים

האיש הנורא הזה, עלים' היה טאטארי מלידה ומבטן יליד עיר באחציסאראי, השודד הזה ישב בראשונה בבית האסורים ואחרי כן לקח

לעבודת הצבא, ויברח מחיל הצבא וישוב לקרים לשלול שלל ולבזו בו, ועוד חבר שורדים נלווה אליו ויפשוט על כל דרך ומסלה, ובמהירות נפלאה שרד את כל הנוסעים ולא חזה אנוש, אפס גם דבר טוב נמצא בו יתר מבכל אחיו, כי לא המית איש. ביחוד חרה אפו מאד על הקראים מסבה בלתי נודעה. הטאטארים בני עמו אהבוהו מאד, יען משד עשירים תמך דלים ויעשה צדקה בכל עת, כל עמל פקידי הממשלה ושרי התיל לתפשו בכף לא הועיל להם, אף כי על פי רוב שרד את הנוסעים לבדו ואין איש אתו. בכל עת בחר לו ממבטרי סוסי הטאטארים היקרים קלי המרוץ, וככלותו לשרוד מהר לברוח כחץ מקשת על סוסו הקל ויסתר במסתרים, ובכל עת מצא מחסה ומסתור בין הטאטארים. ואם אמנם שתי פעמים הצליח לפקודי הפאליציי לתפשו בכף, אך בכל פעם הצליח להנצל מידם, עד כי פעם אחת התנפל על שר צבא אשר נסע בלויית כל בני ביתו מקאראסובאזאר לפעאדאסיע ויחמוס את כל אשר לו, והשר כתב לפעטערס-בורג ויבקש לבער אחרי השורד הזה לבל יוסף עוד להחריד את כל הצי האי קרים, והממשלה צותה בחזקת היר לתפשו ויהי מה, ותשלח גרוד אנשי חיל ופקידים בראשם, ובפעם הזאת לא נכזבה תוחלתם, ויתפשו את השורד וישיבוהו בבית האסורים, ואחרי כן יצא משפטו ליסרו בשוטים מוסר אכזרי וישלחוהו לעבוד עבודת פרך לסיביר, אפס בהיותו בדרך הצליח עוד הפעם להמלט על נפשו ויברח לקרקו, ומשם נס וימלט לתוגרמה, ועל דברת הטאטארים הנהו חי עוד היום חיי איש ישר בקאנסטאנטינאפאל.

הטאטארים ישירו עוד היום שירי תהלה לכבוד השורד הנערץ הזה.

עמק ענדאל. קבר מאמאיי

עד הנחל Мокрый Ендоль במרחק 10 וויערסט מהתחנה בורונדוק לא נראה כל דבר הראוי לשים לב עליו בכל הדרך, ורק לאורך הנחל הזה נמצא העמק היפה ענדאל המכוסה בכל עצי פרי שונים. לא הרחק מהעמק נמצאה קולוניא גדולה לאשכנזים, צויריכטהאל, אשר אין כמותו בכל הצי האי. במרחק 2 וויערסט אחרי התחנה הראשונה לימין, יפגוש הנוסע את הדרך העולה לסודאק, ובצדה מתוחים קוי המעלעגראף.

עד התחנה קריניצקי' תשתרע ערבה גדולה, ורק לימין הדרך יתנשאו קצה הררי יאלא, ואצל התחנה נן גדול ומהולל קנין הצייר הנודע אייוואזאוסקי הנקרא בשם, שייך מאמאיי', והמון הטאטארים יראו נבעה אחת לא הרחק משם אשר לפי דבריהם קבור שם האיש הנורא הזה הנודע

בדברי ימי רוסיא לאלה ולקללה¹⁾, ואשר זאת נודע לנו אל נכון כי במקומות האלה בין סמאראקרים ופעאראסיע מצא קץ לחייו.

סמאראקרים

(קרים הישנה)

במרחק 4 וויערסט מהתחנה קריניצקי לימין הדרך עומדת העיר העתיקה הזאת. בימי קדם נקראה בשם, סולכת²⁾, ועד תחלת המאה המיז היתה בירת מלכי המאמארים, ואחרי כן עזובה מושליה ויסרו את באחציסאראי. על גודל העיר ותפארתה יעידו כל סופרי ימי הבינים, עד כי על דברת סופרי ערב לא מצאה יד רוכב מהיר לעבור את העיר גם על סוס יותר קל במשך חצי יום²⁾. בה היו בתי תפלה גדולים ויפים בנויים מאבני שיש, בתי ספר ללמודי הדת וידיעות העולם, ובימים האחרונים גם בית מדרש גבוה (אוניווערזיטאט) ועוד בתים גדולים ונכבדים וביניהם גם היכל ההאן. על דברת סופר אחר נתן בערקעדהאן את העיר הזאת מתנה לשארו הסולטאן איציעדין אשר על פיהו יצא להפשי משבי במבצר היונים בשנת 1263. בימי מלכי המאמארים אשר ישבו בה היתה העיר מוקפה בחומה בצורה, אפס למיום עזובה ירדה פלאים, עד כי כעת הנה עיר קטנה ובין כל ערי קרים לא תתחשב, יען בשפל תשב ודבר אין לה בעולם המסחר, חוץ לאניות אין בה כי רחוקה היא משפת הים יותר מעשרים וויערסט, וגם האורחים הרבים הבאים לקרים לא יסורו אליה.

שרידי חרבות העיר העתיקה מפורזים על פני כל הככר במרחק שמונה וויערסט סביב לעיר מכל רוחותיה.

רוב תושבי העיר כעת הנם ארמענים, ובקצה העיר קולוניא למושב הבולגארים אשר התישבו שמה בשנת 1801. יהודים וקראים לא נמצאו בה. אצל העיר יתנשא ההר אגרמיש גבוה 1900 רגל, אשר על מרום פסגתו נכרו עוד חרבות המבצר העתיק, המחזה מראש ההר על העיר יקר ונפלא מאד, כל ככר העיר וההרים סביבותיה מעולפים בפרחים מרהיבי עין וכל עץ עושה פרי, גם עשבי־מרפא יקרי המציאות יגדלו שמה אשר תושבי העיר יתרפאו בהם מחללים שונים, ולפעמים יביאו הנה חולים גם מערים אחרות, וכן יגדלו סביב העיר עצי משי רבים, והנסיך פאמעמקן

1) Карамзинъ т. V. стр. 78—79.

2) Келленъ. Стр. 337—346.

יסך במקום הזה בית ספר ללמודי מלאכת המשי, ויטע עצים רבים אשר קוה כי ברבות הימים יהיה הדבר הזה לאבן פינה לאשר העם, אפס במותו אברה גם תקותו בתוהו

בימי קדם ישבו בה רבים מבני ישראל ויבנו בתים לאביר יעקב, כאשר תעידנה הרשימות הרבות הנמצאות בספרים כ"י והמצבות הרבות אשר ימצאו בכל עת החופרים במעבה ארמטה, אשר אחדות מהרשימות ההן נדפסו בספרי, משא קרים' חלק א', וכן ישבו בה גם הקראים, אשר גם על זאת יש לנו עדים נאמנים.

פּעאַדאָסיאַ

(THEODOSIA)

העיר הזאת עומדת על שפת ים השחור בחצי עגולה, והרים סביב לה משלש רוחותיה. בה כעשרת אלפים תושבים ערב רב מעמים שונים. העיר הזאת נודעת עוד היום בשם, תֵּפֵא' בפי הטאטארים, או, קאפּפּע' כאשר יכונה בני איירופא. בימי קדם נקראה בשם, פּעֶאָרַסִיע' (מתנת אלהים) בפי היוונים, ולדעת אחד הסופרים נקראה גם בשם, ארדאברו' (שבע אלהות) בפי הלאנים. היריעות אשר נדע היום אורות העיר הזאת בימי ממשלת היונים בקרים מעטות הנה, אפס למיום יסדוה הגענואיוזים ידענו אל נכון כי היתה עיר גדולה ויפה מאד עד אשר נקראה בפי התוגרמים בשם, קוצוק סטאמבול' (סטאמבול הקטנה), מסחרה פרץ לרוב, ומכל קצויה תבל באו אליה לעשות בה מקנה וקנין. הגענואיוזים בנו בה מבצר חזק, ויקיפו את כל העיר בחומה בצורה אשר שרידי חרבותיה נשארו עוד היום. בחצי המאה ה'יג יסדוה הגענואיוזים, ובשנת 1475 נכבשה ביד התוגרמים, אפס לא לבר כי לא החריבו את העיר כי אם השתדלו עוד לכלל יפיה ויבנו בה מגדלים והיכלות, ותיף ותגדל עד מאד. הנוסע הצרפתי שאַרדֶען אשר היה בקאפּפּא בשנת 1663, מצא בה עוד ארבעה אלף בתים עם שמונים אלף תושבים, וארבע מאות אניות על חוף הים. אפס כל אלה נמסו כדונג מפני אש למיום באה תחת ממשלת רוסיא. עתה כבר נהרסו כל החומות והמגדלים, גלות המים אשר נעשו במלאכה נפלאה נשארו מעט מהרבה, וגם אלה יבשו מימיהם, ומהתעלות והברכות אין כל זכר.

בימי הקיץ יבואו המון אורחים אל העיר הזאת לרחוץ במי הים. בה גן העיר יפה מאד בלב העיר, ומישור לשווח (בולוואר) בו לרות היום על שפת הים, מראה הבתים הוצה כתבנית בתי האיטליאנים והתוגרמים. ליורכתי העיר על מרום גבעה נשאה עומד בית אוסף דברים עתיקים

(מוזעאום) הכולל מטבעות עתיקות ויקרות, מצבות אבן בכתבות רומית ועברית. על שפת הים ממבוא יאלטא עומד בית מקלט לחולי הים הבנוי בתבנית מבצר קטן, וזולת זאת אין דבר הראוי לשים לב עליו בעיר הזאת.

מבני ישראל יגורו בעיר הזאת כחמשים משפחות, והמה ע"פ רוב רק עושי מקנה וקנין ובעלי מלאכת יד אשר יהיו נפשם מעמל כפיהם, עשירים אין בהם כמעט מלבד הגביר הנכבד ואוהב עמו ר' הלל האחלאווקין. מצב הדת והדעת ביניהם לא טוב ולא נופל מבכל ערי קרים, ובכלל שתיהן יחד בשפל המדרגה. להם ת"ת בלי סדר ומשטר ובלי חנוך ישח וצעיריהם יגדלו בלי תורה ודרך ארץ ורועה אוילי ינהג בם.

לאחינו בעיר הזאת ביהכנ"ס עתיק ונפלא אשר נחלו מהקרימצאקים אשר עזבו את העיר זה ימים רבים, הוא הבית הקדוש אשר כבר דברתי אודותיו בספרי, משא קרים' צד 38—135, ולמותר לדבר אודותיו שנית. עדת הקראים גדולה מעדת ישראל בעיר הזאת, ומספרה יעלה עד מאה ושמונים משפחות, וגם להם בית תפלה מיוחד נאווה מאד, ולהם בית ספר אחד כולל לכל העדה אשר יתנהג בסדר יותר גרוע, לרגלי המורים עמי הארץ אשר לא יבינו בין ימים לשמאלם.

על פי הכתבה אשר נמצאה חרות על קרש אחד במרום המגדל ההרוס אשר אצל הקאראנטין, נראה, כי החלק הזה מהמבצר נבנה ביד הגענואיונים בשנת 1384 על שם האב הקדוש קלימענטא הששי בימי הקאנוול מאַנמאן, להיות מחסה לעיר מאויבי הנוצרים, ר"ל מהטאטארים.

באדמת העיר הזאת ימצאו החופרים הפצים עתיקים רבים, וביחוד מטבעות עתיקות ואנכי אספתי רבות מהן, וכן נקל לקנותן אצל איש רוסי אחר העושה בהן מקנה וקנין.

מבינות פעאדאסיע ודרך המלך לסודאק

הנוסע מסימפערפאל לסודאק עליו לסור מן הדרך אצל התחנה בורונדוק, ומפעאדאסיע דרך קריניצקי, ומשם רק שתי תחנות, הראשונה, עלבוזלי' 21 וויערסט, והשניה סודאק 20 וויערסט. הדרך לסודאק ממבוא סימפערפאל היא לימין, דרך ההרים וכפר להבולגארים, קישלאוו, ואחרי הכפר במרחק 3 וויערסט עומד בית נזירים אצל המעין ס"ט פאראסקאוו אשר אליו ינהרו המון אנשים בכל שנה בכ"ז לחדש יולי, והמאמינים לכל דבר יאמינו כי המים האלה ירפאו כל חולי. כל הדרך יתענג הנוסע על הדר הטבע, על חורשי מצל סבוכים ויפים, עמקים וגאיות מכוסים בכל עצי פרי שונים. אחרי התחנה עלבוזלי יתנשא הדרך על מרום החר, טאָקטאר' בין

שדרות עצים עבותים עד הכפרים, בוויקטאראקטאש וקוצוקטאראקטאש (טאראקטאש הגדול והקטן), וכן נקרא המקום הזה גם בפי הגענואיוזים בשם „Tarataxio“, לשמאל הכפרים האלה יתנשאו הרים משונים במראיהם האחד מהם תבנית חיה גדולה לו, ולהשני תבנית איש מתפלל כורע על ברכיו, והגדה בפי הטאטארים כי כהן (מוללא) אחד חשד את אשתו כי נטמאה, ועל כן השליכה מעל ראש פסגת ההר הזה, ובנפלה נקרע סלע מן ההר בתבנית כהן כורע על ברכיו ומתפלל לאלהים כי ימחה הטאתו על אשר יסר את אשתו החפה מפשע מוסר אכזרי. אחרי הכפרים ההם תפגוש את העמק, טאראקטאש" המעולף בכל נצני חמד ובכל עצי פרי ועצי גפן לרוב מאד לענג נפש, ומשם רק שלשה וויערסט עד סודאק.

מפעאדאסיע לסודאק יש עוד דרך — לא דרך המלך — אפס הנוסע אשר יאבה להתענג על חמדת קרים עליו ללכת בדרך הזה, אף כי הדרך איננה סלולה, ויותר טוב לרכוב על סוס מנכוע בענלה, וסוסים נקל להשיג בכל כפר וכפר.

קֶאקְטֶעֶבֶל

במרחק 16 וויערסט מפעאדאסיע יפגוש את העמק קאקטעבעל הנחמד במראהו לרגלי ההרים המשונים העומדים למחסה לו מכל עברים עד כי לא יחדור שמה רוח קר מצפון, וכן לרגלי צבי חמדת הטבע אשר הלך לו מטובו ביד נדיבה. לשון הים למעמד אנויות קטנה מאד החודרת בין שני ההרים קאראדאג (גבוה 1750 רגל) וקעאטלאמא, עומק החוף הוא 35 רגל. על שפת הים במקום הזה נמצאות אבנים קטנות מצבעים שונים יפות מאד אשר יעשו מהן חפצים שונים, וכן ימצאו שמה מושעללען רבים. מן המקום הזה יחלו רוכסי הררי קרים אשר ישתרעו עד באלאקלאווא וסעוואסטאפאל לאורך הפי הים.

אָטוּז

במרחק 6 וויערסט מקאקטעבעל יפגוש הנוסע את העמק הנפלא הנודע בשם, עמק אָטוּז' השוכב בין ההר קאראדאג מצד אחד וצאקלא (גבוה 2100 רגל) מצד השני. בעמק הזה חודרת לשון ים עמוקה מן 56 עד 84 רגל, ובעמק הזה עומד הכפר הגדול אטוּז הנודע על ידי היין הרב אשר יוציאו ממנו בכל שנה. השם, אָטוּז' (בשפת תוגרמה שלשים) נתן להמקום הזה, יען בימי ממשלת התוגרמים עמדו בעמק הזה שלשים כפרים. על שפת הים נראו עוד שרידי מבצר ישן לפני ארבעים שנה, ואיזה חרבות

ממנו נכרות עוד היום על גבעה אחת ובאיזה מקומות לאורך העמק, וכן נראו עוד שרידי בתי תפלה לנוצרים הרחק מן הכפר.

קִיּוּל-טֹאשׁ

(אבן אדומה)

סלע הזה הוא מראהו ארום כהה, אשר על זאת כנוהו המאמארים בשם זה. בְּתָנּוּ סלע הזה נמצאה מערה גדולה אשר בימי קדם היתה לבית תפלה, ממנה יוצא ערוץ נחל אשר המאמינים יחשבו את מימיו למי־רפאות לכל מרזה, בקצה המערה נמצאת אבן שיש אשר היתה במקום בימה (אלטאר) בימי קדם. עתה נבנה במקום הזה בית נזירים בשם ס'ט סטעפאן, ולא למותר לכל נוסע לסור ולראות את המקום הזה אשר לא נופל הוא בכל הוד המדת הטבע מכל המקומות המצוינים בקרים. מן קיוול-טאש תשתרע הדרך לסוראק דרך יערים סבוכים דרך הכפרים טאראקטאש, ומשם במשך חצי שעה יבוא הנוסע לסוראק.

עמק קאז

הנוסע מאָטוּו לסוראק דרך הכפר קאז ולא יאבה לסור לקיוול-טאש, או יסע מעמק אטוּו ומעט מעט יתנשא על רוכסי ההר, עלמיגען" אשר על מרום שיאו נכרות עוד שרידי מבצר ובית תפלה עתיקים ואיזה משכנות בני אדם, ואחרי ההר הזה יעבור עוד מעל ההר פארסור-קאז אשר רובו הנהו מאבן שיש הקרימי וממנו ירד אל העמק קאז. או כאשר יכנוהו אחרים, קאקיאָז" (עין ירוקה), או, כוכוז".

כנודע לנו ממקורים נאמנים ישבו בני ישראל במקום הזה בימי קדם, עד כי שמות המשפחות אשר גרו פה נקראו על שם המקום, וכן ישבו שם גם הקראים, וכבר הזכרתי מזה בספרי משא קרים. בכתבי הגענואזיים נקרא המקום הזה בשם "Casale de coxii" והרוסים שנו את שמו לקאז. מעמק אטוּו עד קאז מרחק 10 וויערסט. בעומק העמק הזה נמצא מבצר ישן ואצלו חומת אבן בנויה אל הסלע הנפלא, דעלעקלי-קאז" (סלע חורים), אשר על מרום שיאו ישכנו נשרים רבים בכל עתותי השנה. מחזה המקום הזה אשר אצל עליו הטבע מהודו במדה נפרזה מאד, יקר ונפלא, וראוי לכל איש האוהב להתענג על הדר התולדה לתור אותו לכל מוצאיו ומובאיו.

מעמק קאז לסוראק שתי דרכים תפרדנה, האחת דרך טאראקטאש אשר תצמיין ביהוד על דבר ההרים הנשאים אשר תעבור עליהם, והשנית דרך הכפר טאָקלוק וגבעת מעגאנאָם אשר תצמיין על דבר פסלי האבן

הנמצאים במקומות שונים, והטאטארים יכנו אותם בשם, עסקי-מעסארליק' (הצר מות ישן). אצל הגבעה הנזכרה נמצאות הרבות עיר גדולה, ואולי מסבה זאת נקרא המקום, מענאנאם' (עיר או מקום מושב רחב ידים בשפת יון).

סודאק, ועמק סודאק

עמק סודאק נודע ומפורסם לא לבד בקרים וסביבותיה, כי אם בכל קצווי רוסיא על ידי היין הרב והטוב אשר יוציאו ממנו בכל שנה, העמק ישתרע במרחק 8 וויערסט עד חוף הים, ומכוסה בכל עצי פרי שונים, וביחוד בעצי פרי גפן אשר מספרם עולה יותר משני מיליאן. „ענבי סודאק' נודעים על ידי גדלם וטובם, וביחוד יען כי חוקים המה ונקלו להסוחרים להוליכם למרחקים ולא ישקתו, וכן נמצא בעמק הזה גם עצי קפריסין רבים, אפס התושבים לא יעמלו להפרותם ולהרבותם כראוי. העמק הזה יתאחד עם עוד שני עמקים קטנים, אַי-סאָוּא' (סאווא הקדוש) וטאראקטאש.

ארבעה הרים גדולים יסוככו על העמק, ולא יחדור בו רוח קר מכל עברים. מצד צפון עומד ההר אַיֶּרֶדֶאָג אשר עליו נראו שרידי הרבות בית תפלת ס'ט געארג, ואצלו מעין מים חיים, וקרוב אל הים ההר, אלצאגנין קאַיֶּצ'סו' (הר אדם-קצר הקומה), הר גדול המכוסה בעצים סבוכים קטני הקומה מקדם לעמק בשם, אַפֶּרֶדֶאָג', והרביעי למזרחו וקרוב אל הים בשם, קויש-קאַיֶּצ' או כאשר יכנוהו הרוסים, סאַקאַל'. לאורך כל העמק ישטוף הנחל, אלעחאר' או סוק'סו את מימיו, והנחל הזה יתפשט ויתפלג לערוץ נהלים קטנים רבים אשר ירוו את האדמה הברוכה והפוריה הזאת מים חיים כל צרכה.

המחזה היקר והנפלא אשר יחזה האיש העומד על אחד ההרים, וביחוד על ההר אלציגאן, נעים ונורא מאד מאין כמוהו, ורחוק למצוא כמחזה הנפלא הזה בשווייץ וסביבות הרהיין. אויר המקום חם ונעים מאד וטוב לבריאות האדם, ועל כן יבואו אליה אורחים רבים בימי הקיץ לשבת בה.

העיר הקטנה סודאק יושבת בלב העמק במרחק 60 וויערסט מאלושטא, וכן מפעאדאסיע. העיר הזאת עתיקה היא לימים. סופרים אחדים יוכיחו כי עוד בראשית המאה השלישית לספירת הנוצרים כבר עמדה עיר ליונים במקום הזה, אפס למן המאה השמינית ידענו אל נכון כי עמדה פה עיר גדולה אשר קראו היונים בשם, סוגראי' ובפי סופרי בני קדם נקראה סורדאג או סוראק, והרוסים בימי קדם קראוה, סוראָז', ולרגלי מסחרה הגדול אשר פרץ בארץ נקרא גם ים השחור על שמה, ים סוראזווי', ובפי הגענואזיים נקראה בשם, סאַלדַאי' (Soldaya). אחד מסופרי ערב אבולפּעדא אשר חי במאה הי"ד, מספר, כי בימיו נגרשו הנוצרים מסודאק, ועל דברת אבן סעיד פרץ סחר העיר הזאת כסחר קאפפא, ואת הים השוכב לרגלה הוא קורא

בשם ים ניטאש' אשר משם נוסעים הסוחרים לקאנסטאנטינאפאל , וממקור אחר נורע לנו כי סודאק היתה בירת הקאמאנים או הפאלאוצים בימי ממשלתם בקרים .

הגענואויזים אשר יסדו את קאפפא וכל סחר ים השתור היה בידם השתדלו לכבוש גם את סודאק , ובשנת 1365 כבר משלו עליה וישנו את שמה מסוגדאי לסאלדאי , ומסורה בפי ההמון כי הגענואויזים לקחו את העיר ביד חזקה מהיונים , והמושלת האחרונה אשר פהדה לבל תפול שבי ביד אויב התנפלה מראש המגדל אל הים , אשר על זאת נקרא אחד המגדלים בשם קיורקאלע' (מגדל בתולה) , והגענואויזים התחזקו שמה ויבנו שלשה מבצרים על ראשי הצורים : העליון , האמצעי והתחתון , והנם עומדים עוד על תלם כיום הזה .

התוגרמים אשר כבשו את קאפפא , קרבו באניותיהם גם אל הוף סודאק , ואחרי אשר לא הצליח להם לכבוש את העיר והמבצר ברעש מלחמה , צרו עליה ימים רבים ולא נתנו להביא אוכל אל העיר , עד אשר גאלצו האיטליאנים למסור את העיר ביד האויב . ויהי כאשר כבשו הרוסים את חצי האי קרים צוה הנסיך פאטעמקין להרוס את המגדלים ולבנות מהאבנים בתי מעון לצבאותיו , ואמנם הרסו איזה מגדלים אשר נתנו די חומר לבנין הבתים החדשים , אבל הרוב מהם נשארו עוד על מכונם . רק בשנת 1869 הרס רעש הארץ עוד איזה בנינים מהנשארים . אצל שערי המבצר עמדו מגדלים חזקים , ומנגדם במקום אשר כעת עומד כפר להאשכנזים עמד הלך העיר אשר גרו הגענואויזים . לא הרחק מן השערים נמצא כעת מעין עתיק אשר הרוה צמאון כל יושבי המבצר . על איזה מגדלים והחומות נמצאות עוד כעת כתובות וציורים . על קיר המגדל לימין אצל השער נמצאה כתבה אשר תשמיע כי החלק הזה מהמבצר נבנה בשנת 1385 , בימי Jakób Torselo ציר הגענואויזים בסאלדאי .

הבא אל השער יפגוש את המבצר התחתון , אדמת ההצר מכסה בשרידי חרבות ימי קדם , שם יראה גם קנים חלולים אשר דרך שם שטפו המים אל המבצר . לא הרחק משם נראו שרידי חרבות בית תפלה לנוצרים , ומשם דרך מסלה צרה ורעה יבוא אל המבצר האמצעי אשר הטאטארים יכנוהו בשם קאמארא קאלע' ובתוך המבצר הזה נמצא עוד מגדל חזק ויפה בטעם בניני הגאטאחים במאה הי"ד העומד על שן סלע הנשקף על פני הים , ומן המבצר הזה במסלה עוד יותר צרה יעלה אל המבצר או המגדל העליון קיורקאלע' . המגדל הזה עומד על ראש פסגת הסלע היותר גבוה והוא יותר חזק מאחיו הראשונים . האישי העומד על אחד ההרים מנגד להמבצר ירמה בנפשו כי המבצר עורנו שלם ולא נגעה בו יד מהרס . הבא אל המבצר

עליו להיות זהיר מאד, יען במקומות רבים נמצאים בו פרצים אשר לא על נקלה תתבונן עליהם עין איש זר, וביחוד רצפת המגדלים תלויות על בלימה ומתחתן פורות מערות עמוקות ואוי לו לאיש הרוך עליהן והוא לא נזהר, ויותר טוב לקחת למורה דרך את אחד מהאשכנזים מן הכפר היודעים כל מוצאי ומובאי המבצר. ובכלל לא יארכו עוד ימי המבצר העתיק והנפלא הזה אם לא תשתדל הממשלה להחזיק בו לבל יפול למשואות נצח.

חוף הים אשר יכנוהו המאטארים, סוראק־לימאן, הוא עמוק 70 רגל, וגם אניות היותר גדולות תוכלנה לעמוד שם ולמצוא מחסה מסער וסופה אחרי אשר שלשה הרים גבוהים הנם למחסה אל החוף.

בכל עתותי השנה כל העיר הנה שוממה כמעט ורק בעת דרוך הענבים או תקום לתחיה כמעט לרגלי סוחרי היין הרבים הבאים אליה מכל קצוי רוסיא. בין בתי העיר נמצאים שני בתים להחכמים היודעים אשר כתבו אודות קרים פאללאס וסטעווען.

אצל העיר נמצא מעין מי גפרית אשר חולים שונים יוכלו למצוא בו רפאות תעלה. אפס יען כי אין דרך סלולה לסוראק וגם האניות ההולכות לכל חפי קרים לא תסורינה שמה רק לעתים רחוקות לקחת יין או משא, על כן לא יסורו שמה רק מעטים מהמון האורחים הבאים לקרים, גם בתי מלון לא נמצאו שמה, אף כי לא נמצא בכל חצי האי מקום יותר מסוגל לבנות בו בתי חולים כבמקום הזה. אצל סוראק בין ההרים, קאבא־בורון וקוש־קאוי, תמצא לשון ים עמוקה והרים גבוהים לה מסביב עד כי מעולם לא חדר שם כל רוח. אויר המקום חם ונעים כבאחד המקומות המצוינים באיטליא. כל העמק מעולף בעצי גפן ובעצי פרי שונים, המקום הנחמד והיקר הזה נקרא בשם עולם החדש (Новый Свѣтъ) והוא קנין יורשי הגענעראל כֶּערֶכֶּעאולידוע.

דרך המלך מפעאדאסיע לקערץ

בדרך הזה חמש תחנות (97 וויערסט).

פארפאטש	24
אגיבעל	14
ארגין	14
סולטאנאווקי	22
קערץ	23

הדרך מפעאדאסיע לקערץ לא תצטיין כמעט במאומה. יען הולכת היא דרך הערבה הגדולה, ערבת קרים. בה אין כל יער וגבעה, ואין כל דבר חדש או עתיק כמעט אשר ישים הנוסע את לבו עליו, כי על כן רוב הנוסעים לקערץ יסעו באנית הקטור, ורק מעט מזער יסעו דרך היבשה בימי החורף

מפחד הסער על הים, אולם רק שנים שלשה מקומות ראויים, כי חוקרי קדמוניות ישימו לב עליהם, ואחד מהם הוא :

תעלת אסאנדר

התעלה הזאת נחפרה ביד בני הקיממעים עבדי הסקיטים אשר דמו להנצל בזה מכף ארנוניהם הסקיטים — ע'פ ערות העראדאט. על דברת הסופר הקדמון הוזה נמשכה התעלה הזאת מקצה הררי טוירען עד יאור מעאטידי¹, וסופרי זמננו יאבו להוכיח כי דעת העראדאט היא על התעלה אשר חלקה את חצי האי הקערטשי לרחבו מים לים ואשר נתקנה על ידי אסאנדר למען תהיה לגבול ממלכתו באספארוס. המלך הוזה חדש נעורי התעלה ויבנה עליה מבצרים ומצודות. וע'פ ערות סטראבון בנה כל מגדל במרחק 10 סטאדיען מרעהו, אשר על כן נקראה התעלה על שמו, תעלת אסאנדר. התעלה לקחה ראשיתה מקצה הררי טוירען אצל פעאדאסיע וכלתה אצל הים האזאווי אצל ארצבאט. והנוסע מפעאדאסיע לקערץ בין התחנה ארגין וסולמאנאווקי יכיר עוד שרידי התעלה הזאת.

לאורך חפי ים השחור (ים השחור והאזאווי קרובים פה איש לרעהו) על ראש הגבעה, משאאורא² במקום אשר תכלה לשון ים הפעאדאסי קדמה, נמצאות עוד הרבות מבצר ישן, ומסביב לו הרבות בתי מעון וחצר מות גדול, ולוא נסה איש לחפור במעבה אדמת המקום הוזה כי עתה גלה לנו חדשות ונצורות לדעת איזה עם ישב במקום הוזה בימי קדם. ומלבד זאת נמצאים בין פעאדאסיע וקערטש יאורי מלח לאורך חפי הים אשר היו לשונות ים בימי קדם, ומסביב להן גבעות גבוהות אשר עליהן עמדו מבצרים ומגדלים ומעונות לבני אדם. המקום היותר מצוין ביניהם נמצא במרחק 25 וויערסט מן התחנה ארגין, והוא :

אָפּוּק

במרחק 25 וויערסט מארגין וארבעים מקערטש, על חוף ים השחור נמצא כפר להטאטארים בשם, אָפּוּק³. אצל הכפר לשון ים אשר גבעת, עלקען-קאלע⁴ הנה לה למחסה מרוח קדים וצפון. קרוב אצל הים נמצאים סלעים גדולים רבים, והגדול מהם הוא ההר אפוק. מנגד ללשון הים עומדים איזה סלעים, וביניהם שנים הנקראים בפי חובלי הים בשם, פעטרא-קאראוויא⁵ (אניות אבן בשפת יון החדשה) יען באמת יראו מרחוק כשתי אניות גדולות עומדות בלב ים. על ראש אחד מן הסלעים האלה נמצאות חרבות רבות ממעונות עם קדום, ולדעת הפראפֶּעססאר ברון עמדה במקום הוזה העיר קיממערקאן אשר כבר היתה לתל שממה בימי סטראבון, אפס סופרים

¹ ים סאזאווי.

אחרים יאבו להוכיח כי העיר ההיא עמדה מעבר ללשון ים הקערטשי על חוף אזוי, ועל מפות האיטליאנים נקרא המקום הזה Cipro או Cipro. במקום הזה נמצא יאור מלח אשר בימי הקיץ יתאספו הנה סוחרים רבים. בשנת 1862 בליל סגריר תעה רב החובל אשר על האניה, אָרעסט קרוב אצל המקום הזה, והאניה עמדה כנציב קרח בין הכפור, עד אשר נאלצו כל הנוסעים לרדת מן האניה לבקש בית להחם את בשרם, ולאסונם לא מצאו כל מחסה, עד אשר מתו כמעט כלם — כשתי מאות איש — באשמת רב החובל, אשר עמד למשפט ויצא נקי בהשפטו.

אראבאט ומחט אראבאט

АРАБАТСКАЯ СТРѢЛКА

במרחק 38 וויערסט מפעאדאסיע בדרך העולה לקערטש אחרי התחנה פארפאטש במרחק 14 וויערסט מן התחנה ההיא עומדת עיר קטנה בשם אראבאט, ואצלה חרבות מבצר עתיק. לפי הנראה חרשו כל העמים השונים אשר משלו על קרים את נעורי המבצר הזה — מפתח קרים השני אחר פערעקאפ. העם האחרון אשר חדש את המבצר הזה, היה, עם תוגרמה. אחד מפקידי תוגרמה אשר תר את חצי האי קרים בראשית המאה העברה, יאמר בספר מסעותיו: המבצר, רעבאט, בנו התוגרמים למחסה מתגרת יד הקאזאקים לרגלי ירדת מי הים. המבצר הזה היה מוקף בתעלה עמוקה אשר חפורה לפי הנראה בזמן יותר קדום מהמבצר, וזקני התושבים יספרו כי מן המבצר עד חוף ים האזאוי היה מבוא ארוך תחת מעבה האדמה.

מן העיר הקטנה אראבאט תחל להשתרע רצועת יבשה קצרה החודרת בין שני הימים, השחור והאזאוי. רוחב הרצועה הזאת הוא כחצי וויערסט וארכה 104 וויערסט. הרצועה תפריד את הים האזאוי מן הים הנאלה, סיוואש. רצועת אראבאט נודעה כבר בימי קדם בפי היוונים בשם, אַייאָן (חוף) וגם הסופר פליניוס יזכירה, ובפי פטאלמעאוס נקראה בשם (Zenonis Chersonesus) ועל מפות האיטליאנים נקראה "Zuchala" או Zucalai. לאורך הרצועה תשתרע דרך המלך עד געניצעסק ומעליטאפאל, והתחנות הנה: וולאסינסק 24 וויערסט, שעקלינסק 25, טרעוואגינסק 24, סצאסטליווצעוו 15½, געניצעסק 16. רוב אדמת הרצועה מכוסה באגמי אָחו ועשבי ים המפיצים ריח רע מאד. התושבים המעטים היושבים על אדמת הרצועה יחיו את נפשם מסחר המלח אשר יוצאו מהיאור הגדול, יאור געניצעסק, אצל העיר געניצעסק על קצה רצועת אראבאט.

למרות הריח הרע השורר לאורך אדמת הרצועה, בכל זאת אויר המקום טוב מאד לבריאות האדם, וגם חולי הקדחת השורר ע"פ רוב במקומות אגמי בצה לא נשמע מעולם במקום הזה.

ק ע ר מ ש

במרחק ששה וויערסט מרם יבוא הנוסע אל העיר הזאת כבר יפגוש גבעות רבות קברי עמים קרומים, ואחרי כן יבוא אל העיר דרך שער יפה. חוצות העיר ישרות ומרוצפות באבנים. לאורך רחוב וואראנצאוו משני עבריו נמועים שדרות עצים אשר יוסיפו עוד על הדר העיר. כל העיר בנויה לרגלי ההר מיטרידאט (Mitridat) ותשתרע עד שפת הים בתבנית חצי עגול. אצל העיר הזאת יתאחדו שני הימים השחור והאזאוי וביניהם לשון ים הגדולה ורחבה כשלשים וויערסט. העומר על שפת הים בקערטש יראה מנגד את החוף הקאוקאזי או האזיאטי. הבא אל העיר באניה מפעאדאסיע יפגוש רצועת יבשה קצרה, טוולין, ומרחוק את הרצועה, קעסקי' החודרות עמוק בלב לשון הים מחוף טאמאן. הבא אל לשון ים השחור יראה לימין את הגבעה, פֶּאנאניא', ולשמאלו גבעת, טאקלי-קאווֶאָלאַרי', ועל ראשו מגדל מאיר. לפאת צפון מן הגבעה השניה במרחק שמונה פרסאות בריטניא, נמצאה הגבעה, קארא-בורון', ואחריה גבעה גבוהה אשר עליה נבנה כעת מבצר גדול וחזק, ואחריה גבעת, „אק-בורון" (גבעה לבנה) קרוב אל העיר.

בימי קדם נקראה העיר הזאת בשם, פֶּאנטיקאפיאן' או פֶּאנטיקאפעא ונבנתה על פי מסורה קטנה ביד בן אעטא מלך קאלחירא אשר לקח את הארמה הזאת מיד הסקיטים, והשם החדש, קערטש' קָרָא לָה לדעת איזה סופרים על שם, קארטשיעוו' אשר נקראה בפי הרוסים במאה הי"א, והתוגרמים קראו למבצר העיר הזאת, טשערזעטי'. בימי קדם היתה בירת מלכי באספארוס, ולפי הנראה היתה גדולה ועשירה מאד, לרגלי המון חפצים ומטבעות מזהב וכסף הנמצאים יום יום במעבה אדמתה עוד היום, אשר יעידו על רוב עשרה ותפארתה בימים עברו.

אצל העיר שוכב כענק גדול ההר, מיטרידאט' אשר בימי קדם עמדו על ראשו מגדלי מבצר, ולדעת רבים גם היכל המלך מיטרידאט הששי. בימינו לא נמצא שמה מאומה רק בית חומה קטן ושמש, ורק שרידי בנינים עתיקים מפוזרים על כל מדרך כף הגל.

מספר תושבי העיר יותר מעשרים אלף ומהם כחמש מאות משפחות בני ישראל, וכן נמצאות בה שמונה או תשע משפחות קראים. רוב יושבי העיר הנם טאטארים, רוסים ויונים, והנשארים המה מלאומי קו-קו.

גם העיר הזאת איננה תחת פקודת שר הפלך הטוירי, יען רק פקיד העיר הוא המושל היחיד עליה, ואליה נספחה גם העיר הקטנה, יעני-קאלע' העומדת במרחק 10 וויערסט ממנה.

בלב העיר נמצא גן קטן לשעשוע, וככר נחמד (בולוואר) על חוף הים, מלבד גן העיר הגדול מחוץ לעיר. כן נמצאים בה שני גימנאזיום

לנערים ונערות ואינסטיטוט לנערות בנות האצילים, גם בתי מלון אורחים מובים ויפים נמצאים בה, בית שעשועים, בית אוסף חפצים עתיקים אשר יסדה הממשלה בשנת 1826. בית תפלה עתיק ליונים, ובו חפצים עתיקים ויקרים. על אחד העמודים אשר בתוכו נמצאה כתבה משנת 6265 (1079 לספּהנ'ו). בסביבות העיר נמצאים יאורי מלח רבים להממשלה אשר תתן אותם בחכירה לאנשים פרטים ומסחר גדול בהם. כן יחיו רוב סוחריו העיר מסחר דגים ודגים מלוחים הנודעים בשם, דגני מלוח הקערטשים. סוחרים מכל קצויו רוסיא יבואו אליה בימי הקיץ לעשות בה מקנה וקנין, וגם רוב תושבי יעני-קאלע ימצאו מחיתם מציד דגים אשר ייבשום וישלחום לכל ערי רוסיא.

לבני ישראל בעיר הזאת שלשה בתי כנסיות, שנים ליהודי רוסיא ופולין, ואחד להקרימצאקים — אשר כארבעים משפחות מהם יגורו פה. בה שלשה רבנים, ומהם אחד ממעם הממשלה אשר כלם כאחד ישליכו שקוצים על היהודים והיהדות בעלילותיהם, ולא יפלא אפוא אם יוליכו את את עם ה' בתהו לא דרך, ובני ישראל במקום הזה לא ידעו דרך ה' ותורת קדשו, כי על כן יביטו על מוריהם המתעים האלה לעשות כמעשיהם, עד כי כבר יצא שם העיר הזאת לרעה בפי אחינו תושבי רוסיא הדרומית. המון רב מצעירי בני ישראל לא יבינו אף קרוא בסדר התפלה, ולמיום תחל בינתם להתפתח ילכו לבקש דעת בבתי ספר לעמים וברבות הימים זרים יהיו לעמם ודתם, ובא האות על זאת כי רבים מהם אשר גדלו והשכילו שונאים המה את העם אשר מבטנו יצאו תכלית שנאה. אפס נמצאים גם רבים מהצעירים אשר לא למדו מעולם מאומה ויגדלו כפראים במדבר בלי דת ודעת. שפת קדשנו בכלל נעזבה כמדבר וגם המעטים אשר ידעוה לא יאבו עוד לדעתה וירחיקוה מביתם כמו דוה. עד העת הזאת היו כל עניני היהודים בחייהם הדתי והנהגת הקהלה בידי אחד מבני קרח חייט בור אשר לא ידע גם מספר שניו בפיו, ומה תקות ישראל מצעירי הדור החדש בעיר הזאת? אל אלהים הוא יודע! כי ישבו בני ישראל בעיר הזאת בימי קדם כמעט אין כל ספק בזה, כאשר הוכחתי כבר בספרי, משא קרים' כי באו הנה לשבת מחזי האי הטאמאני, ולפי הנראה היתה העיר הזאת — או אחת הערים הקרובות אליה — עיר מולדת איש גדול ונכבד אשר העתיק את התורה ליונית, והוא עקילס הגר מאי פאנטוס, (דור דור ודורשיו צד 135). וכן נזכרה העיר הזאת במכתב מלך הכוזרים החדש הנמצא על ידי אבן רשף בשם, כרץ וסמכרץ, אפס המכתב הזה חשוד בעיני למוזוף. אף כי ה' הרכבי יאבה לתת לו כבוד קדומים.

במרחק 3 וויערסט מן העיר לשמאל הדרך העולה ליעני-קאלע נמצאה גבעה גבוהה הנקראת, גבעת המלך, Царскій Курганъ. החופרים מצאו בתוך הגבעה מערה ארוכה אשר קירותיה נבנו מאבנים גדולות ולה כיפה עגולה ויפה מאד, ובה נמצאו קברות מלכי באספארוס. על הקברים נמצאו

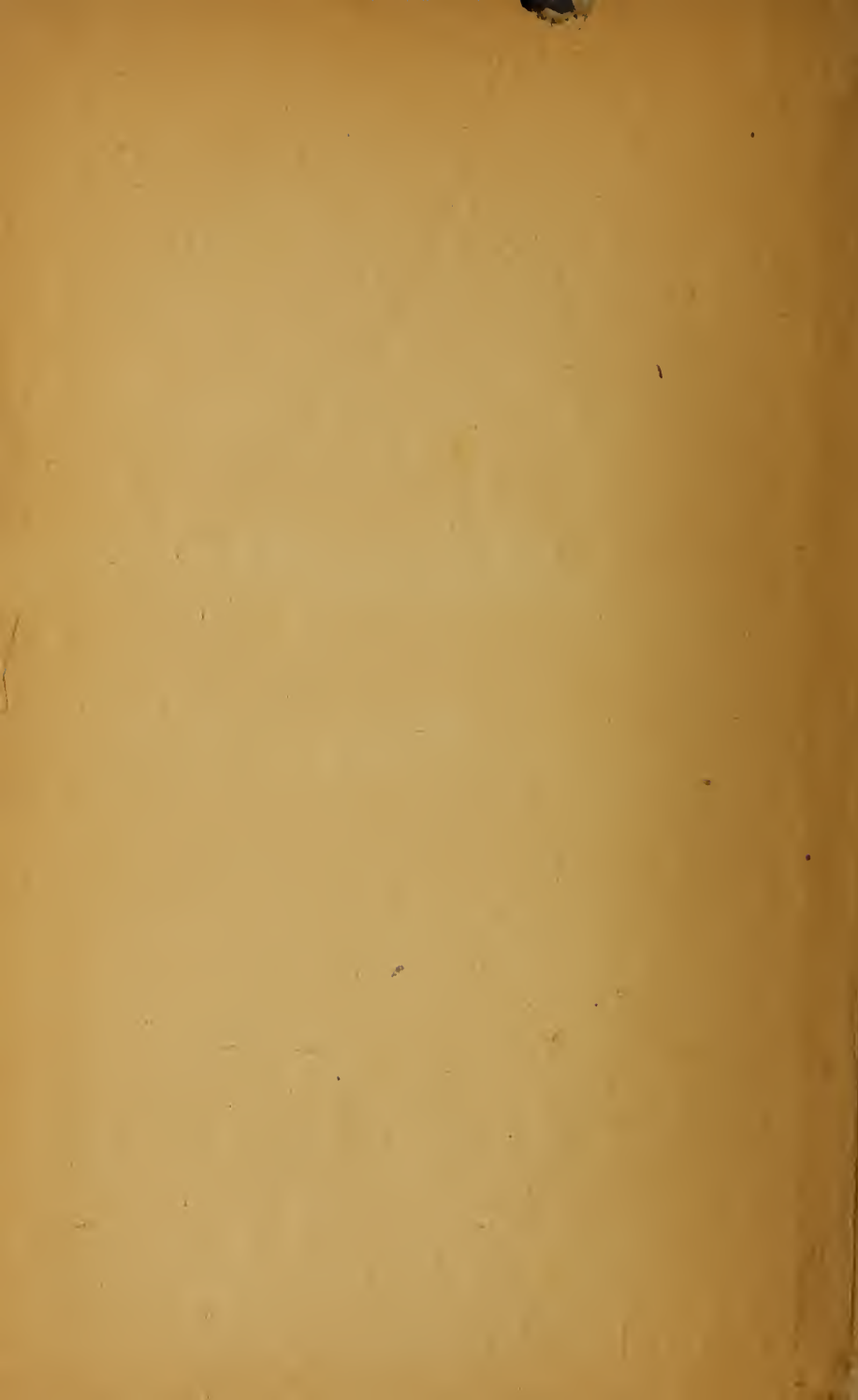
מצבות אבן שיש אשר רבן ככלן נחרתו בכתב ושפת יון, וכן מצאו חפצים מזהב ועצמות מתים, ועל פי מצות הממשלה תקנו את המערה הזאת ויבנו אצלה בית בעד האיש השומר אותה, וכעת נמצאות בה המון מצבות יקרות אשר מאפס מקום בהמוזעאום יציגו אותן פה, ורשות לכל איש לבוא לראותן, ושמה נמצאת גם מצבה אחת-עברית ועליה מנורה, אפס הכתב נמחק ממנה.

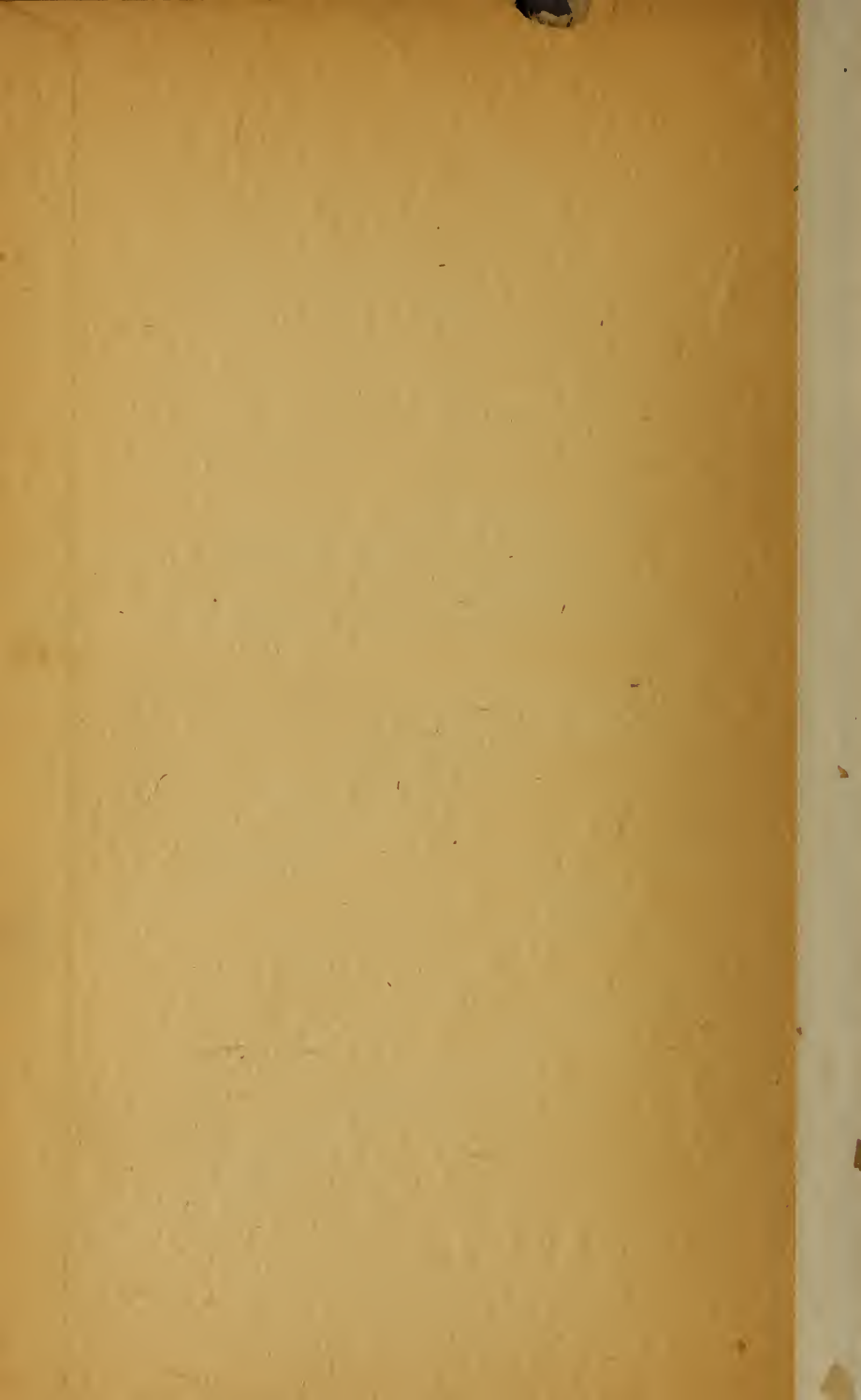
במרחק 6 וויערסט מן העיר, מצאו החופרים בשנת 1830 דבר נפלא ויקר מאד, והוא קבר אבנים על אחת הגבעות הנקראה, קיול-אבא, ובתוך הקבר מצאו גוית אחד ממלכי באספארום אשר מלך לפני מתרדת, ואצלו אשתו המלכה בארון עצי ברושים, וגם סוסו אשר רכב עליו וכל כלי מלחמתו מגן וצנה, אוכל ומשקה, כלי זמרה, ערי נשים וכלים שונים כלם זהב טהור עשויים במלאכה נפלאה, עד אשר עלה משקל הזהב עד שלשה ככר (120 ליטרא), מלבד מטבעות רבות. הגבעה הזאת נקראת כעת, גבעת הזהב' ופי המערה נסתמה בעפר ואבנים.

בכלל אין עיר כמעט בכל רחבי איירופא אשר אדמתה עשירה בהמון חפצים עתיקים כאדמת העיר הזאת, יען כל המון אלפי הגבעות הנמצאות במסבי קערטש כלן הנה קברות ימי דורות עולמים, וברוב מהן נמצאים חפצים עתיקים, וביחוד עשירה קערטש במטבעות עתיקות לאלפים ולרבבות. וכל אוהבי וחוקרי קדמוניות באים אליה מכל קצוי תבל לקנות בה חפצים עתיקים. כלי חרס מעשי ידי היונים הקדמונים הנמצאים בה למכביר עשויים במלאכה נפלאה כתבנית הכלים הנמצאים באדמת פאמפעיוס. — הדירעקטאר הממונה על המוזעאום יתפור תמיד סביבות העיר ובחצי האי טאמאן, וכל חפץ יקר ישלח לפעמערבורג. ורק החפצים הכבדים להוליך מרחק רב לעיר המלוכה ישארו פה. וביחוד רב טוב עשה הדירעקטאר ה' Луценко ואחיו הנכבד אשר העשירו את הספרות העתיקה ברוב השתדלותם ויריעתם בקדמוניות באספארום.

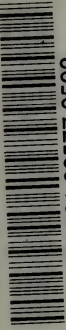
אלפי המטבעות העתיקות והמצבות בשפת יון תתנינה עדיהן כי העיר הזאת היתה בירת מלכים זמן רב לפני ספירת הנצרים. על דברת סטראבון כבר עמדה במקום הזה קולוניה גדולה ויפה להיונים בימיו, ולפי דבריו היה מרחק הקולוניה סביבותיה עשרים סמאדיען, ואצלה מבצר וחוף חוק וטוב לאניות. בראשונה היתה ממשלה חפשית (רעפובליק) ואחרי כן נפלה ביד אכורים' ונהייתה לבירת ממלכת באספארום, וברבות הימים נכבשה לפני המלך הנודע מיטרידאט יעוופאטאר מלך פאנמוס, ובאבוד נירו כלתה ימי ממשלתה תחת עול הרומאים.

בין המון פסילי חמר הנמצאים בסביבות קערטש, נפלאים ביחוד הפסילים הפראים'. הפסילים האלה תבנית אדם להמה, על ראשם שני קרנים כקרני בהמה. מהם יושבים או עומדים, ומלובשים בבגדי הפראים.

Heb
18070
3

3 1761 03577 0593

DK
511
C7U28